

TÜRKİYE VE ORTA DOĞU: YÜKSEK HEDEFLER VE KISITLAYICI UNSURLAR

Avrupa Raporu N°203 – 7 Nisan 2010

İÇİNDEKİLER

YÖNETİCİ ÖZETİ	i
I. GİRİŞ	1
A. DEĞİŞMEZLİK VE FIRSATÇILIK	2
B. TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİNİN TEMEL UNSURLARI.....	2
C. YAKIN KOMŞULAR: SURİYE VE İRAK	3
II. YENİ AKTİVİZM	4
A. AVRUPA'DAN RET, ABD'YLE GERGİNLİK	6
B. İSLAM FAKTÖRÜ	7
C. TİCARET DEVLETİ.....	10
D. BÖLGESEL ENTEGRASYONUN OLUŞTURULMASI.....	12
III. ARABULUCU ÜLKE OLARAK TÜRKİYE	14
A. SURİYE-İSRAİL ARASINDAKİ DOLAYLI GÖRÜŞMELER.....	15
B. İRAN'LA UZLAŞMA	17
C. HAMAS İLE AÇILIMLAR.....	19
IV. KISITLAYICI UNSURLAR	21
A. TÜRKİYE'NİN ORTA DOĞU'DA ALGILANIŞI.....	21
B. İÇTEKİ KISITLAYICI UNSURLAR	23
C. İSRAİL İLE İHTİLAFLAR	24
D. BATININ TAKDİRLERİ VE ENDİŞELERİ	26
V. SONUÇ	30
EKLER	
A. ORTA DOĞU HARİTASI	32

TÜRKİYE VE ORTA DOĞU: YÜKSEK HEDEFLER VE KISITLAYICI UNSURLAR

YÖNETİCİ ÖZETİ

Türkiye, Orta Doğu'yu istikrara kavuşturmayı amaçlayan ardı ardına bir dizi iddialı girişimde bulunuyor. Suriye ve Irak'la ilişkilerini normalleştirmedeki başarısına dayanarak Türkiye, bölgedeki ihtilafları azaltma, vizesiz seyahat kapsamını genişletme, ticareti arttırma, alt yapıları entegre etme, stratejik ilişkiler kurma ve çok taraflı bölgesel platformlar oluşturma çabalarına katkıda bulunuyor. Bazılarına göre bu yeni aktivizm, Türkiye'nin Avrupa ve ABD'deki geleneksel müttefiklerine sırtını döndüğüne işaret ediyor. Gerçekte Türkiye'nin Orta Doğu'da artan rolü, Batı'yla ilişkilerini tamamlayıcı ve hatta bu ilişkilere bağımlı olarak gelişir niteliktedir.

Bu rapor, Türkiye'nin Orta Doğu'yla yoğunlaşan ilişkisini ülkenin dış ilişkiler ve ticaret politikasının genel çerçevesi içinde değerlendiriyor. Süreç, henüz emekleme döneminde; bazı Arap hükümetlerince kuşkuyla karşılanıyor ve Türkiye'nin Batılı müttefikleri arasında farklı görüşlere yol açmış durumda. Ancak bölge ekonomisini büyüme, karşılıklı bağımlılığı arttırma ve barışı destekleme çabaları olumlu bir potansiyel barındırıyor. Avrupa Birliği'ne (AB) katılım müzakerelerinin hızını kaybettiği bugünlerde Ankara, Orta Doğu'da uzun vadeli istikrarın güçlendirilmesi ve bölünmüşlüğü giderilmesi için İkinci Dünya Savaşı sonrası kıtada barışı sağlamak üzere Batı Avrupa ülkelerinin kullandığı kademeli bütünleşme yöntemlerine benzer bir model benimsedi.

Türkiye'nin, komşularıyla ihtilaflarını sona erdirmek üzere ilan ettiği "sıfır problem" politikası, Suriye ve Irak'ta sonuç verdi ve örneğin 2008'de ev sahipliği yaptığı Suriye ve İsrail arasındaki dolaylı görüşmelerde olduğu gibi, bazı Orta Doğu anlaşmazlıklarında üstlendiği arabuluculuk rolü bir dereceye kadar başarılı oldu. Ne var ki El Fetih ile Hamas arasındaki anlaşmazlık gibi çetin meselelerde Ankara'nın etkisi sınırlı kaldı. İsrail ile ikili ilişkilerin keskinleşen tonu, Türk liderlerinin Orta Doğu kamuoylarındaki popülerliğini arttırdı; ancak Vaşington, Brüksel ve hatta bazı Arap başkentlerindeki liderler arasında geleneksel müttefiklerin güvenini sarstı.

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) liderlerinin kullandığı söylem ve Basra Körfezi ülkelerinden, Afganistan, Pakistan ve İslam Konferansı Örgütü'ne (İKÖ) uzanan bölgesel aktivizmi, AKP liderlerinin, Türkiye'yi İslami bir bloğun parçası yapmak için ülkenin Batı'ya dönük temel yönelimini değiştirdikleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmaya ya da "Doğu'ya yönelmeye" gayret ettikleri algısını güçlendirmekte. Ancak bu doğru değil. Ülkenin bugünkü bölgesel aktivizminin temel unsurları, AKP iktidara gelmeden önce belirlendi ve NATO üyeliği ve ABD'yle ilişkiler, Türk siyasetinin dayanakları olarak kalmaya devam ediyor.

Türkiye, 2005-2008 yılları arasında Fransa, Almanya ve diğerlerinin AB'yle yürüttüğü müzakereleri engelleme çabaları karşısında öfkeli olsa da, dış ticaretinin yarısını hâlâ AB ülkeleriyle yapıyor ve ihracatının ancak dörtte birinden azı Orta Doğu ülkelerine gidiyor—ki bu oran son 20 yıldır pek değişmiyor. Türkiye'nin bölgesel ticaretindeki patlamadan en fazla yararlananlar arasında Rusya ve Yunanistan'ın bulunması, Türkiye'nin rekabet düzeyinin yükselişinin küresel boyutunun altını çiziyor.

Yine de Soğuk Savaşın sona ermesinden bu yana Türkiye, dış politika önceliklerini katı güvenlik endişelerinden yumuşak güç stratejisine ve ticari çıkarlara kaydırıyor ve NATO destekli bir tür bölgesel jandarma olmaktan çıkarak kendi başına ciddiye alınmak için pek çok bölgesel bütünleşme araçlarını kullanmakta kararlı, daha bağımsız bir aktör olma yolunda ilerliyor. Bütünleşme yoluyla istikrarı hedefleyen Türkiye'nin bu çabaları, ABD ve AB'li müttefikleri tarafından desteklenmeli. Pek çok insiyatifi aynı anda yürütmeye çalışan Ankara, kimi zaman yapabileceğinden daha fazlasını vaat ediyor, başarılarını mübalağa ediyor ve sınırları içindeki kritik sorunlar çözümsüz kalırken uzaklarda rol üstlenmeye çalışıyor. Türkiye'nin son dönemde öne çıkması kısmen ABD'nin Irak'ı işgali ardından bölgede yaşanan karmaşayla açıklanabilir, ancak durumun kalıcı olup olmadığı tartışılır. Bazı Orta Doğu hükümetleri de, Türkiye'nin İsrail'e karşı duygusal söylemlerinin kendi kamuoyları üzerindeki etkisi ya da üzeri örtülmesi de olsa tüm

Müslüman dünyasını temsil etme iddiaları karşısında temkinliler.

Türkiye, bölgesindeki tüm aktörlerle dengeli ilişkilerinin yarattığı olumlu dinamikleri ve ilk AB ülkelerinin kullandığı entegrasyon taktiklerini yaratıcı şekilde Orta Doğu'daki komşularına uyarlama çabalarını sürdürmeli. Ancak bunu yaparken, hem uluslararası düzlemde Orta Doğu kamuoyları nezdinde topladığı puanların geleneksel müttefiklerinin güvenini yitirmesiyle eriyip gitmeyeceğinin, hem de iç siyasal düzlemde toplumun tüm kesimlerinin uzun vadede bu yeni bölgesel projelere katılacaklarının, haberdar olacaklarının ve arkasında duracaklarının mesajını vermeye dikkat etmeli. Ayrıca öncelikle Kıbrıs ve Ermenistan gibi kendisini çok yakından ilgilendiren anlaşmazlıkları çözebilirse Türkiye, hedeflerinin inandırıcılık ve devamlılık kazanmasını sağlayabilir.

Ankara'nın AB'ye giriş sürecine sırtını döndüğü yolundaki her işaret, Orta Doğu'nun seçkin kesimini endişelendiriyor. Türkiye'nin başarıları karşısında duydukları hayranlık, büyük ölçüde daha yüksek standartlardan, artan refahtan, genişleyen demokrasiden, sivil yöneticilerin meşruiyetinden, gerçek sekülerizme doğru ilerleyişten ve AB üyeliği müzakerelerinin yol açtığı başarılı reformlardan kaynaklanıyor. Aynı zamanda Türkiye ve liderlerinin, İsrail'e karşı durmaya hazır olmalarından ötürü Orta Doğu kamuoyunda görülmemiş bir popülerlikleri ve prestijleri bulunuyor. Türkiye'nin son dönemdeki önemi, güçlü modern bir ekonomi inşa etme deneyimi ve komşularıyla entegrasyon ve ticareti geliştirme hedefi, bölgeye daha fazla istikrar getirilmesi ve Orta Doğu'yu uzun yıllardır zehirleyen ihtilafların azaltılması için Türkiye'ye birçok ülkenin sahip olduğundan daha büyük bir şans sunuyor.

İstanbul/Brüksel, 7 Nisan 2010

TÜRKİYE VE ORTA DOĞU: YÜKSEK HEDEFLER VE KISITLAYICI UNSURLAR

I. GİRİŞ

Modern Türkiye, 1923'teki kuruluşunu izleyen on yıllar boyunca Orta Doğu'yu çoğunlukla ihmal etti ve hatta kimi zaman küçümsedi. Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk ve yeni yöneticiler, muhafazakar İslami fikirleri bölgede ilerlemeye engel olmakla suçladılar ve yüzlerini Avrupa'nın temsil ettiği moderniteye döndüler.¹ Britanya'nın bölgeyi ele geçirdiği dönemde Arapların İngilizlerle yaptığı işbirliğini, Osmanlı İmparatorluğunu sırtından bıçaklamak olarak gören pek çok Türk bundan öfke duyuyor.² Öte yandan İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Arap dünyası bağımsızlığını kazandığında birçok Arap devleti, çok sayıdaki sorunundan dolayı Osmanlı Türk yönetimini itham etti.

Erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin Arap dünyası ve İsrail ile ilişkileri, tüm bu temel dinamiklerin yanı sıra, şevk ile derin bir güvensizlik arasında keskin ve kimi zaman duygusal gidiş gelişlere maruz kaldı. Bölgeyle ilişkileri tanımlayan ve 1990'ların sonuna dek süren bir başka sorun da ilişkilerde planlama ve değerlendirme eksikliğiydi.³

1991 yılında Soğuk Savaşın sona ermesi, Türkiye'nin hem kendi imajı hem de bölgesel rolü açısından bir dönüm noktası oldu. 1983'te başbakan olan ve 1989'dan 1993'teki ölümüne dek cumhurbaşkanlığı yapmış olan Turgut Özal, Batıdaki ittifaklarına son derece bağımlı hale gelmiş ve bölgesiyle ilişkileri zayıf, yahut kötü

durumda bulunan bir ülke devralmıştı.⁴ Birçok tabuyu yıkan Özal, geçinmesi zor sekiz komşusuyla ilişkileri geliştirmeye başladı.⁵

Yeni ve çok yönlü bir Türk dış politikasını dile getiren kilit önemdeki bir başka kişi de 1997 ile 2002 yılları arasında dışişleri bakanlığı yapmış olan müteveffa İsmail Cem oldu. Cem, Yunanlı meslektaşıyla birlikte geçen on yılın bölgedeki en önemli dönüm noktalarından biri olan Türk-Yunan normalleşmesinin iki mimarından biriydi. Avrupa Birliği (AB) ve İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) arasında toplantılara ön ayak oldu, komşulara karşı yeni, uyumlu bir yaklaşımı, İsrail ve Filistinlilerle sıkı bağlantıları ve daha fazla karşılıklı ekonomik bağımlılık için işbirliğini başlattı.⁶ 1998 yılında Suriye'yle neredeyse silahlı çatışmanın eşiğinden dönüldüğü dönemden bütünleşmenin hatırı sayılır tezahürlerine ulaşılması, büyük ölçüde Cem'in ve Adalet ve Kalkınma Partisi'nden (AKP) önceki laikliğe oldukça bağlı yönetimin attığı adımlar sayesinde oldu.

⁴“Soğuk Savaş esnasında Türkiye'nin dış politikası tamamen Batı'ya bağlıydı. Türkiye, Vaşington, Brüksel ve Londra'da neye karar verilirse onu uyguluyordu. Dünya artık değişti”. Sami Kohen, *Milliyet* gazetesinin kıdemli dış politika yorumcusu, İstanbul Politikalar Merkezi'nde yaptığı konuşma, 7 Aralık 2009.

⁵Türkiye'nin doğrudan komşularını Yunanistan, Bulgaristan, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, İran, Irak ve Suriye oluşturuyor. Denizde Rusya ve Kıbrıs'la sınırı bulunuyor. Bu raporda “Orta Doğu” terimiyle Arap Ligi üyeleri ve İran kastedilmektedir.

⁶“AKP, herşeyi kendileri ilk defa söylüyormuş gibi gösteriyorlar. Oysa Türkiye'nin ‘merkez’ ülke olması gerektiği, ilk kez [müteveffa lider] Ecevit tarafından dile getirilmişti”. Kriz Grubu'na verilen mülakat, Meliha Altunışık, dekan, Uluslararası İlişkiler bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 12 Şubat 2010. “[Müteveffa Dışişleri Bakanı] Cem ile seyahat ederken bu girişimlerin pek çoğunu ilk olarak biz önermiştik. Ancak bir etkisi olmadı; çünkü imajımız farklıydı. Türkiye artık değişti. Güçlü bir hükümete sahibiz, Davutoğlu'nun net bir vizyonu var ve komşuluk politikasını maksimuma taşıyor”. Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey Türk yetkili, Ankara, Mart 2010.

¹Bakınız Kriz Grubu'nun Avrupa Raporu N°184, *Türkiye ve Avrupa: Geleceğe Doğru*, 17 Ağustos 2007.

²Türk yazar Yaşar Kemal'in söylediği gibi “Arap çölleri, bizim kemiklerimizle doldu bile”. Bakınız Nicole Pope ve Hugh Pope, *Turkey Unveiled: a History of Modern Turkey* (Londra 1997), s. 219.

³“Orta Doğu politikası diye birşey yoktu. Bölge hakkında ne zaman makaleler yazsam insanlar Batı'ya bir alternatif sunmaya çalıştığını zannettiler. Ben sadece en azından vizyona ihtiyacımız olduğunu söylüyordum”. Kriz Grubu'na verilen mülakat, Meliha Altunışık, dekan, Uluslararası İlişkiler bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 12 Şubat 2010.

A. DEĞİŞMEZLİK VE FIRSATÇILIK

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin kuzey batısıyla, kuzey doğusunun denetimini ele geçirme tehdidi, Türkiye'yi ABD'yle yakın bir ittifaka girmeye ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) üye olmaya zorladı. Türkiye, kendisine Soğuk Savaş döneminde bir rol biçti ve Amerika destekli bölge jandarması olarak Orta Doğu'da Sovyetler Birliği'yle ittifak yapan ülkelere karşı koydu. Bu rolün getirdiği katılık ve bölgesel yalnızlık, yöneticilerinin bütün önemli siyasi ve iktisadi kararları alan bir devlet mekanizmasına ve tek parti yönetimine dayanan, kendine yeterli bir ülke inşa etmeye çalıştıkları erken cumhuriyet döneminin kalkınma modeliyle uyumluydu.

Bölgedeki tüm ulusların Sovyetler Birliği'ne karşı ittifak yapmalarını amaçlayan, Amerikan destekli ve kısa ömürlü bir girişim olan Bağdat Paketi'nin 1955'te kurulması için aceleyle baskı yaptığında Türkiye'nin, Orta Doğu'daki yeni milliyetçi Arap hükümetlerinin gözünde Amerikan politikalarının aracı olarak imajı pekişmiş oldu.⁷ 1958 yılında Türkiye, İsrail ve İran'la gizli bir anlaşma imzalayarak Araplara karşı işbirliğine katıldı. Daha sonra da Cezayir'in bağımsızlığına karşı çıkarak Fransa'nın yanında yer aldı. Mısır Cumhurbaşkanı Nasır, Türkiye'yi Arap dünyasında açıkça "istenmeyen kişi" (*persona non grata*) ilan ettiğinde Türkiye'ye karşı genel Arap tavrını özetlemiş oldu. Bu tavra karşılık olarak Türk halkı, "Arapların işine asla burnunu sokma" gibi deyişler kullanmaya başladı.⁸

Türkiye, ABD'nin gittikçe zora giren Kıbrıs sorununda kendisine destek vermeyi reddetmesi üzerine 1964'ten itibaren Arap dünyasına yeniden açılmaya başladı.⁹ 1970'lerde petrol piyasasında görülen ilk büyük patlamanın ardından Türkiye, komşularının petrodolara dayanan zenginliğini bir fırsat olarak görmeye başladı. Yeni oluşan Arap pazarları, Türkiye'nin, fındık ve kuru incir gibi geleneksel ihraç ürünlerinin dışında bir dış ticaret patlaması yapmasına zemin hazırladı. Türkiye'den birçok inşaat firması bu dönemde faaliyete başladı ve zaman içinde bölgesel çapta etkin hale geldiler. Bu arada Filistinlilere karşı duyulan ve ortak Müslüman kimliği

algısından çok ortak sol ideolojiye dayanan ve gittikçe büyüyen sempati, tüm bu gelişmelere eşlik ediyordu. Ancak o zaman bile ağır basan motivasyon, ekonomik çıkar algısıydı.¹⁰

Türkiye'nin son dönemdeki aktivizmiyle Orta Doğu ve diğer komşularıyla ilişkileri oldukça gelişmiş olsa da tarihi onu Avrupalı ve batılı kurumlara sıkı sıkıya bağlıyor. 1950'lerden buyana NATO üyesi olan Türkiye, aslında halen katılım müzakereleri yürüttüğü AB dışındaki hemen bütün Avrupa örgütlerinin üyesi durumunda. BM içinde Türkiye, her zaman Batı Avrupa ve Diğerleri Grubu'nun parçası oldu. 2008 yılında BM Güvenlik Konseyi geçici üyesi olduğundan beri açık biçimde herhangi bir Arap veya İslami gündemin temsilcisi ya da sözcüsü olmadı.¹¹

B. TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİNİN TEMEL UNSURLARI

Türkiye, 1949'da İsrail Devleti'ni tanıyan ilk ülkelerden biri oldu ve iki ülke 1952'de karşılıklı diplomatlar görevlendirdiler. Bunların nedeni, Türkiye'nin Batı ittifakı içindeki konumunu pekiştirme isteği, Orta Doğu'daki Yahudi topluluklarla tarih boyunca iyi ilişkiler yürütmüş olması¹² ve yeni Arap ulus devletleriyle kötü ilişkilere sahip olmasıydı.¹³

İsrail içinse Türkiye'yle iyi ilişkiler, Arap olsun veya olmasın çevresindeki ülkelerle açık ya da gizli biçimde ittifaklar kurma politikası ile uyuyor. Türkiye, bu

⁷ Türkiye, "yanlış bilgiye dayanan ve sağduyudan yoksun bir Orta Doğu politikası izliyordu". Philip Robins, *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy since the Cold War* (Londra, 2003) s. 241-249.

⁸ Pope ve Pope, *Turkey Unveiled*, a.g.e., s. 223-227.

⁹ Başkan Lyndon Johnson'ın Türkiye'nin Kıbrıs konusunda yaptıklarının Sovyetlerin müdahalesine yol açması durumunda ABD'nin Türkiye'yi korumayacağına dair Ankara'ya gönderdiği uyarı mektubu, Türk liderleri ve kamuoyunu şok etti. Kriz Grubu'na verilen mülakatlar, Türk yetkililer, Ankara, Mart 2010.

¹⁰ Robins, *Suits and Uniforms*, a.g.e., s. 241-249.

¹¹ Güvenlik Konseyi üyesi olarak Türkiye, genel konumu itibariyle dengeli bir görünüm verdi, Kuzey Kore Yaptırımlar Komitesi'nde profesyonel davrandı ve İran konusunda Brezilya ve Çin gibi Orta Doğu'da yer almayan diğer ülkelerden bariz biçimde farklı tavır almadı. Başbakan Erdoğan'ın 2009'da dile getirdiği Sincan'da yaşanan huzursuzluklar sırasında Türkiye'nin Çin'in Uygur Türklerine yaptıklarını Güvenlik Konseyi'nde gündeme getireceği tehdidi gerçekleşmedi. Kriz Grubu'na verilen mülakatlar, BM'li diplomatlar, New York, Şubat-Mart 2010.

¹² Türkiye, 1492'de İspanya'dan ve yine 1930'larda ve 1940'larda Almanya'dan kaçan Yahudi akademisyenler başta olmak üzere Avrupa'da zulüm gören Yahudilere kapılarını açmış olmakla gurur duyuyor.

¹³ "Bölgede Sovyetlerin varlığı ve ittifakları Türkiye'nin çok güvensiz hissetmesine yol açtı. [İsrail'in] varlığı olumlu karşılandı, düşmanımın düşmanı dostumdur. Aynı şekilde Soğuk Savaş'ın ardından ülke içinde ve uluslararası arenada Suriye bir tehditti, İran bir tehditti. Bir numaralı ve iki numaralı tehditlerimiz doğrudan İran ve Suriye ile bağlantılıydı". Kriz Grubu'na verilen mülakat, emekli general Haldun Solmaztürk, 10 Şubat 2010.

stratejinin en önemli ve göz önündeki unsuru oldu¹⁴ ve Ankara İsrail'in en önemli diplomatik misyonu olmayı sürdürüyor.

Türkiye'nin İsrail-Filistin sorununa çözüm getirmeyi amaçlayan Oslo Süreci'ni desteklemeye, Suriye ile sorunlu ilişkilerinde avantaj sağlamaya, İsrail'in ileri teknolojiye sahip silahlarına erişmeye ve Ermenilerin 1915'te Osmanlı döneminde yaşadıkları katliamın ABD tarafından resmen soykırım olarak tanınmasını isteyen Ermeni diasporası karşısında İsrail yanlısı ABD'li lobi gruplarının desteğini kazanmaya çalıştığı 1990'lı yıllar boyunca Türkiye-İsrail ilişkileri altın çağını yaşadı. İsraili turistler, Türkiye'nin tatil mekanlarına akın etti. Aynı zamanda petrol fiyatları tabana vurdu ve Orta Doğu'nun geri kalanının satın alma gücünü büyük ölçüde yok etti.

Türkiye, diplomatik ilişkilerini 1992'de büyükelçilik düzeyine yükseltti. İsrail'in Türkiye'nin geniş dağlık arazilerini hava tatbikatları için kullanması iznini de kapsayan bir askeri işbirliği anlaşmasına 1996'da imza attı. İstihbarat paylaşımı ve terörizme karşı işbirliği gelişti. Türkiye aynı zamanda Amerikan M-60 tankları ve F-4 savaş uçaklarının modernizasyonu ve insansız uçaklar satın almak da dahil olmak üzere askeri teknolojiyle de ilgileniyordu. Zira ABD ve AB'nin aksine İsrail, bunları hızlıca ve tatsız koşullar öne sürmeden sağlayabiliyordu.

Tüm bunlara rağmen ilişkilerde büyük dalgalanmalar yaşandı. Türk halkı, Filistinlilerin acılarını hep paylaştı. 1967 İsrail-Arap savaşının ve 1980'de İsrail'in Kudüs'ü başkent ilan etmesinin ardından AKP öncesindeki hükümetler döneminde ilişkiler en düşük seviyesine ulaştı. Birinci ve ikinci intifada sırasında gerginlik tekrar tırmandı. Dahası İsrail'in Batı Şeria kentlerini işgal ettiği Nisan 2002'de laikliğe sıkı sıkıya bağlı müteveffa Başbakan Bülent Ecevit, İsrail'in yaptıklarını "soykırım" olarak adlandırdı.¹⁵ Türk siyasetinin kamuoyunun etkisine daha açık hale gelmesi¹⁶ ve İsrail-Filistin çatışmasının sürekli tırmanmasıyla birlikte ilişkiler daha da zarar gördü.

¹⁴“Kudüs için iki hükümet arasındaki yakınlık, ABD-İsrail ilişkilerinin hemen ardından ikinci sırada bulunuyor”. Efraim Inbar, Begin-Sadat Stratejik Araştırmalar Merkezi direktörü, “Israeli-Turkish Tensions and Beyond”, *Turkish Policy Quarterly*, güz 2009.

¹⁵“İnsanlar, AKP gizli bir gündeme sahip ‘İslamcı bir parti’ olduğu için Türkiye'nin [2009'da] sırtını İsrail'e döndüğünü düşünüyorlar. Bu doğru değil [zira önceki tüm hükümetler İsrail'i eleştirmekten geri kalmamışlardı]”. İbrahim Kalın, Türkiye başbakanının dış politika başdanışmanı, *al-Majalla* dergisine verdiği mülakat, 26 Kasım 2009.

¹⁶“Eskiden İsrailiiler ve Amerikalılar Türk ordusuyla iyi geçinirseniz her şeyin yolunda olacağını düşünürlerdi. Durum artık böyle değil”. Sami Kohen, yukarıda adı geçen konuşması.

C. YAKIN KOMŞULAR: SURIYE VE IRAK

Yirminci yüzyılın son dönemlerinde Türkiye'nin Orta Doğu'da en sorunlu ilişkileri Suriye ve Irak ile oldu. Şimdiye Şam ve Bağdat ile ilişkilerinin en iyiler arasında olması, yeni dönemdeki başarısına işaret ediyor.¹⁷ Söz konusu iki ülkeye bilinçli olarak odaklanılmasının stratejik amacı, 45 milyon tüketicili Türk pazarına çekmek ve yıkıcı faaliyetler ve silahlı saldırıların kaynağı oldukları on yılı aşkın süreci geriye döndürmek.

Suriye, Türkiye'ye karşı son derece güçlü hasmane duygular besliyordu; zira Türkiye, Fransa'nın sömürge döneminde verdiği hediye sayesinde değerli İskenderun eyaletini ele geçirerek Hatay olarak topraklarına kattı. Türkiye'nin kati şekilde NATO'nun yanında yer aldığı, Suriye'nin ise çoğunlukla Sovyetler Birliği ile ittifak içinde olduğu Soğuk Savaş yıllarında bu iki ülke iki zıt kutupta konumlandılar. Özellikle 1980'lerden sonra Türkiye Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde büyük barajlar kurarak Suriye'nin susuz kalmış kuzeyine su akışını azalttı.

Suriye, önde gelen Arap devletlerinden biri olmasından dolayı siyasi prestijini kullanarak Arap Ligi'ni ve kardeş Arap dünyasını Türkiye'nin aleyhine çevirmeye gayret sarf etti. Devlet denetimi altındaki medyası sık sık Türkiye'ye saldırdı. Suriye'nin iç siyasetindeki muhaliflerin Türkiye'ye sığındığı şüphelerinden ötürü Suriye, Kürdistan İşçi Partisi'nin (PKK) Türk-Kürt militanlarına kapılarını açarak Lübnan'da askeri eğitim kampları kurmalarına ve PKK lideri Öcalan'ın Şam'ı üs olarak kullanmasına izin verdi.

Rusya'nın desteğinin azalmasıyla Suriye'nin zayıflamasının yanı sıra Türkiye'nin şiddetli hayal kırıklığı 1998 yılında ilişkileri kriz noktasına getirdi. Ağır silahlarla döşenmiş sınırdaki Türk ordusunun konuşlandığı sırada bir Türk generali, ultimaton sayılabilecek bir açıklama yaptı. Hemen ardından Şam, PKK lideri Öcalan'dan gitmesini istedi ve Kenya'da yakalanmasının önünü açmış oldu. Hiç vakit kaybetmeden Türkiye, eski Suriyeli düşmanlarına kucak açma politikasını başlattı ve sonraki on yılda ticaretin ve siyasi ilişkilerin olağanüstü boyutta gelişmesine zemin hazırladı.

Ankara ile Bağdat arasındaki siyasi görüş farklılıkları, her zaman Ankara ile Şam arasındakilerden çok daha az olageldi; ancak Irak'ın 1990'da Kuveyt'i işgalinden sonra yaşadığı istikrarsızlık, ülkeyi birincil bir güvenlik sorununa dönüştürdü. Uluslararası yaptırımların uygulanması, Türkiye'nin bir gece içinde ikinci sıradaki ticaret ortağını kaybetmesine ve Nisan 1991'de 500.000 Iraklı Kürt

¹⁷“Bilhassa bu iki ülkeyle yakın ilişkiler istiyoruz”. Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey Türk yetkili, Ocak 2010.

mültecinin Türkiye sınırına girmesine veya sınırdan geçmesine yol açtı. Ticaret hattında aniden baş gösteren işsizlik, Türkiye'deki etnik Kürt militan sayısının artmasıyla sonuçlandı. Ankara açısından durum, ABD'nin Kuveyt'in işgaline son vermesinin ardından kuzey Irak sınırında başgösteren, yıllarca sürececek ve ileride bağımsız bir Kürt devletinin başlangıcını oluşturabilecek olaylarla birlikte meydana gelen güvenlik boşluğu nedeniyle daha da kötüleşti. ABD'nin Irak'ı işgal ettiği 2003'ten itibaren ise yeni bir dizi sorunlar belirdi ve Irak'ın parçalanması, Orta Doğu'nun sınırları ve stratejik dengelerinin yeniden çizilmesi ihtimali doğdu.

ABD işgalinin bölgeyi daha fazla istikrarsızlığa sürükleyeceği ve Kürtlerin bağımsızlığı sürecini pekiştireceği korkularının yanı sıra Türk halkının herhangi bir savaşa geniş çapta karşı çıkması sayesinde meclis, ABD askerlerinin Türkiye üzerinden Irak'a girmesi önerisine beklenmedik şekilde 1 Mart 2003'te kaşı çıktı.¹⁸ Bu karar, Vaşington'la ve Irak'ın ABD denetimindeki yeni hükümetiyle dört yıl süresince gerilimli bir süreç yaşamasına yol açtı. Türkiye ve ABD, Türkiye ile kuzey Irak'taki Kürdistan Bölgesel Yönetimi arasında Vaşington'un arabuluculuk yaptığı ve Iraklı Kürtlerin Ankara'nın PKK militanlarına karşı verdiği mücadelede yardım sözü verdiği mutabakatın da dahil olduğu bir anlaşmaya Ekim 2007'de vardılar.¹⁹

Irak'taki Kürdistan Bölgesel Yönetimi ile diyalogun başlamasıyla birlikte, uzun süredir devam eden, iş adamlarının Iraklı Kürt ekonomisini Türkiye'ye sıkı sıkıya bağlamalarına izin verme stratejisi gerçek bir siyasi boyut kazandı. Mart 2010'da Türkiye'nin Irak Kürt yönetiminin merkezi olan Erbil'e bir başkonsolos atmasıyla bu strateji, doruk noktasına vardı. Türkiye'nin bakışına göre Suriye ve Irak'ın Kürt militanlara üstü kapalı destek vermekten vazgeçmeleriyle birlikte köklü bir değişim meydana geldi.²⁰ Türk savaş uçaklarının Irak'ın içlerinde PKK kamplarını bombaladığı zamanlarda genellikle İran'ın ağır silahlı birlikleri de aynı gün ve aynı bölgede PJAK²¹ kamplarını bombardımana tutuyor.

¹⁸ Bu karar, bir ikilemi barındırıyordu. Milliyetçi milletvekilleri, ABD'nin faaliyetlerinin bağımsız bir Kürt devlete yol açabileceğini düşünerek ABD askerlerinin geçişine karşı çıkarken Kürt kökenli Türk milletvekilleri, Türk askerlerinin Amerikan askerlerinin ardından kuzey Irak'a girerek hassas Kürdistan bölgesel yönetimini parçalayacağına inandığından buna itiraz ediyordu.

¹⁹ Bakınız Kriz Grubu Orta Doğu Raporu N°81, *Türkiye ve Iraklı Kürtler: Çatışma mı İşbirliği mi?*, 13 Kasım 2008.

²⁰ İronik olan şu ki Türkiye'nin Kürt reformları, Suriye'nin daha fazla hak isteyen Kürtlerin Türkiye'ye yönelmesinden korku duyması sonucunu doğurdu.

²¹ PJAK (Kürdistan Özgür Yaşam Partisi) PKK ile yakından bağlantılı ancak esas olarak İran'da etkin.

II. YENİ AKTİVİZM

İktidara geldiği 2002 yılından beri AKP, Türkiye'nin Orta Doğu'ya dönük politikasını hem üslup hem de öz itibarıyla değiştirdi. Ancak bu politikaların ne ölçüde yeni olduğu, Orta Doğu'daki komşulara diğerlerinden farklı davranılıp davranılmadığı, özellikle Müslüman ve hatta İslamcı bir dinamiğin var olup olmadığı ve bu politikanın, Türkiye'nin NATO ve AB'yle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemden bu yana süren uzun soluklu müttefiklik ilişkilerinin yerini mi aldığı yoksa bu ilişkileri tamamlayıcı nitelikte mi olduğu konularında tartışmalar sürmekte.

Önde gelen AKP'li aktörler arasında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu bulunuyor. Merkez sağ ve dindar zihniyetli bu liderler, özellikle Erdoğan ve Gül, dini yönelimli eski Refah Partisi'nde (RP) ön saflarda çalıştıkları gençlik yıllarında İslamcı akımlara en azından sempatiyle bakıyorlardı. Bu liderlerin tümü, Türkiye'nin Müslüman ve "Doğulu" komşularına karşı geleneksel Batılı müttefiklerine olduklarından fark edilir şekilde daha sıcak ve yakınlar.²² Başbakan Erdoğan, Ocak 2009'a²³ dek dört yıl boyunca Brüksel'e uğramamışken kendisi dahil AKP kurmayları, Orta Doğu ülkelerini baş döndüren bir sıklıkla ziyaret ettiler. Uzun yıllardır İsrail'e olan ateşli suçlamalarının yanı sıra Erdoğan, Batıda katı olarak nitelenen Orta Doğu aktörlerine söylemsel açıdan büyük ilgi besleyegeldi.

Refah Partisi'nin 1996/1997 dönemindeki kısa süreli iktidarı sırasında içerden ve uluslararası toplumdan şiddetli tepkiler almış olduğundan birçok AKP'li lider, Orta Doğu angajmanı konusunda daha ihtiyatlı bir tavır içinde oldu.²⁴ Cumhurbaşkanı Gül, eskiden Türkiye'yi

²² Kriz Grubu'na verilen mülakatlar, Türk yetkililer, Ankara, Şubat-Mart 2010. "[Eski liderler Tansu] Çiller ve [Turgut] Özal, [Batı başkentlerini] ziyaret ettiklerinde birkaç saatlerini de dolaşmak için ayırırlardı. Erdoğan, kendini yabancı hissediyor. Tahran veya Şam'da daha rahat hissediyor". Sami Kohen, yukarıda adı geçen konuşması. Ancak Erdoğan, çocuklarını eğitim için ABD'ye ve İtalya'ya gönderdi ve y akınlarda Roma'ya yaptığı ziyarette ailesiyle birlikte bir dondurmacıda zaman geçirdi.

²³ Ne var ki 2005 öncesinde Erdoğan, Brüksel'i nispeten daha sık ziyaret ediyordu.

²⁴ Uluslararası açıdan en hatırdı kalanı, Libya lideri Muammer Kaddafi'nin Libya'daki çadırında yaptığı ve televizyonda canlı yayınlanan görüşme sırasında Kürt meselesi dolayısıyla Başbakan Necmettin Erbakan'a hakaret etmesi oldu. İç siyasette ise Orta Doğu meselelerine karışılması Refah Partisi'ne karşı olumsuz duyguların ortaya çıkmasına neden oldu ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, hükümeti Şubat 2007'de dolaylı olarak devirmesinde rol oynadı.

Orta Doğu'nun ayrılmaz bir parçası olarak görürken²⁵ bu dönemde AB perspektifine öncelik tanıyor ve Türkiye'nin felsefesini "bizi çevreleyen bölgeyi gözetme sorumluluğu" hissetmek olarak açıklıyor. "Bazı sorunlar bizi doğrudan ilgilendiriyor. Bazılarıyla da doğrudan bir bağlantımız bulunmuyor. Tümünün çözümüne katkıda bulunmak istiyoruz".²⁶

Geçtiğimiz on yıl boyunca Türk dış politikasının kilit önemdeki aktörü, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu oldu. Türkiye'nin sahip olduğu gücün temel kaynakları olarak gördüğü tarih ve coğrafya konularında yazan²⁷ bir akademisyen olan Davutoğlu, 2003'te Başbakan Erdoğan'ın dış politika başdanışmanı oldu ve Mayıs 2009'da dışişleri bakanlığı görevine atandı. Şu anda Türkiye'nin yeni aktivizminin örneklerini gözler önüne seriyor.²⁸ Amaçlarını, "demokrasinin güçlendirilmesi" ve "Türkiye'yi doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren sorunların çözülmesi" olarak sıralıyor.²⁹ "Kısmen Makyavelist kısmen Mevlanacı"³⁰ olarak nitelenen Davutoğlu, gerçekçilikle idealizmi dengelemeye çalıştığını söylüyor.³¹ Davutoğlu, siyaseten kendisini yumuşak tavırlı Cumhurbaşkanı Gül ile daha mücadeleci Başbakan Erdoğan arasında bir yerde konumlandırıyor.³²

Davutoğlu, izlediği siyaseti Balkanlar, Kafkaslar, Hazar Denizi, Karadeniz, Akdeniz ve Basra Körfez'inden Kuzey Afrika'ya uzanan Orta Doğu'yu dahil ettiği ve jeopolitik kavşak olarak adlandırdığı Türkiye'nin yakın çevresinde "refahın, istikrarın ve güvenliğin artırılmasını... kültürel uyumluluğun ve karşılıklı saygının güçlendirilmesini... ve mümkün olan en fazla entegrasyonun ve işbirliğinin sağlanmasını amaçlayan proaktif diplomasi"³³ olarak tanımlıyor. İhtiyatlı bir tutumla içe dönük bir Türk ulus

devletinin güçlendirilmesine yoğunlaşan bazı seleflerinin savunmacı yaklaşımını terk eden Davutoğlu'na göre,

Türkiye'nin birçok bölgesel kimliği bulunuyor... tarihimizin ve coğrafyamızın kendine özgü birleşimi beraberinde bir sorumluluk anlayışı getiriyor... bu da Türkiye için çok yönlü bir tarihin derinliklerinden gelen bir görev çağrısıdır.³⁴

Tarihi ve coğrafi nedenlerin ve ihracatın arttırılmasının ötesinde Türkiye'nin zaman zaman istikrarsızlaştırma, terörist saldırı ve siyasi yıpratma teşebbüslerinin kaynağı olan İran, Suriye ve Irak'la farklılıklarını en aza indirmek için güvenliğe dayalı³⁵ birçok gerekçesi bulunuyor.³⁶ Bir ayağı Avrupa'da diğeri Orta Doğu'da olan Türkiye, Batı'nın "medeniyetler çatışması" söylemleri yüzünden ikiye bölüneceğinden veya Tahran'ın nükleer silah geliştirdiği yönündeki küresel korkular yeni bir dizi BM yaptırımına ya da askeri operasyona yol açarsa başlıca kurban olacağından endişe duyuyor.³⁷ Komşularıyla sorunlarını çözmesi ya da bunu yapmaya çabılıyor görünmesi, Türkiye'nin jeopolitik prestijini arttırıyor.³⁸ Son olarak ise AKP'li liderler, bunu içeride desteğin sağlanmasının bir yolu olarak görüyorlar.³⁹

1950'lerin başından bu yana Türk dış politikasını yakından takip eden gazeteci ve yorumcu Sami Kohen, Orta Doğu aktivizminin bencil olduğu kadar idealist taraflarının da olduğunu belirtiyor:

³⁴ A. g. e.

³⁵ "Eğer bazıları açılmamızın temel nedeninin ekonomi olduğunu söylerse buna karşılık güvenliğin de bir o kadar önemli olduğunu rahatlıkla ifade edebilirim". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Orta Doğu'da görevli Türk diplomat, Şubat 2010.

³⁶ "Yaklaşımımız oldukça basit. İstikrar istiyoruz. En çok biz acı çektik. Orta Doğu'dan birçok güvenlik sorunu, silahlar, teröristlerin eğitimini ithal ediyorduk. Artık kayıtsız kalamayacağımıza karar verdik". Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey Türk yetkili, Şubat 2010.

³⁷ "Sovyetlere karşı ön saflarda oldukları gibi yeni bir Soğuk Savaş'ta da kendilerini potansiyel olarak ön saflarda görüyorlar". Kriz Grubu'na verilen mülakat, AB'li yetkili, Ankara, Şubat 2010.

³⁸ "Türkiye, komşularıyla sorunları çözdüğü sürece hiçbir şey için endişelenmesine gerek yok. Böylece Türkiye'nin İsrail'e ihtiyaç duyduğundan çok İsrail Türkiye'ye ihtiyaç duyacaktır". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Arap diplomat, Ankara, Şubat 2010. "Tüm bu gelişmeler, Türkiye'nin zemin kazanmasına yardımcı oluyor. Türkiye, kabul gören ve etkin bir oyuncu haline geliyor. Türkiye, her zaman tartışmaların dışında olageldi. Araplar, kendi işlerine bir yabancının karışmasından asla hoşlanmazlar. [Önceleri] bunu ben şahsen hissederdim. Sanki tam bir yabancı gibiydim". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Bülent Aras, Orta Doğu uzmanı, Ankara, 11 Şubat 2010.

³⁹ A. g. e.

²⁵ Milletvekili olduğu 1990'lı yılların ortalarında Gül, Türkiye'nin bölgesel tutkusunu, "Tilkiler arasında sonuncu olmak istemiyoruz. Kuzuların başı olmak istiyoruz" sözleriyle ifade ediyordu. *Yeni Yüzyıl*, 9 Haziran 1996.

²⁶ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Ankara, 3 Mart 2010.

²⁷ Davutoğlu'nun *Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu* (İstanbul, 2001) kitabının iyi bir özeti için bakınız Joshua Walker, "Understanding Turkey's Foreign Policy Through Strategic Depth", Transatlantic Academy, Kasım 2009.

²⁸ "Olmak istediğimizi söylediğimiz ülke olmak istiyorsak oturup kalamayız diyen Davutoğlu, yönlendirici güç ve entellektüel itki." Kriz Grubu'na verilen mülakat, Avrupalı diplomat, Ankara, Ocak 2010.

²⁹ Ahmet Davutoğlu, "Turkish Foreign Policy and the EU in 2010", *Turkish Policy Quarterly*, Güz 2009.

³⁰ Orta Çağ'da İtalyan prensinin danışmanının sahip olduğu pragmatik gaddarlık ile İranlı/Türk şairin mistik ilahi telkinini birleştirdiği anlamına geliyor.

³¹ Yigal Schleifer, "Ahmet Davutoğlu: A Thinker in the Halls of Power", *World Policy Review*, 2 Şubat 2010.

³² Kriz Grubu'na verilen mülakat, Batılı diplomat, Ankara, Şubat 2010.

³³ Davutoğlu, "Turkish Foreign Policy and the EU in 2010", a. g. e.

Böylesi bir angajmana giren herhangi bir hükümetin 'bu bölge kargaşa içinde ve biz de bu bölgede olduğumuzdan [müdahale etmeye] çok daha ehil durumdayız' şeklinde açıklanabilecek bencilce bir amacı, bir görev anlayışı vardır. Aklında önemli bir bölgesel güç rolü oynamak bulunuyor. Aslında Türkiye başarılı olur ya da olmaz, eğer sonuçta prestij kazanırsa bu, Ankara'dakileri çok memnun edecektir; nüfuzlarının artması açısından bunu çok yararlı bulacaklardır.⁴⁰

A. AVRUPA'DAN RET, ABD'YLE GERGİNLİK

2002'de iktidara gelmesinin ardından AKP, Türkiye'nin geleneksel Batılı müttefiklerine yoğunlaştı.⁴¹ AKP lideri Erdoğan, daha başbakan olmadan önce ABD başkanı tarafından kabul edildi. 2003/2004 döneminde on yıllardır süregelen katı Kıbrıs politikalarının sona erdirilmesinin ve başarısız Annan Planının desteklenmesinin gösterdiği üzere AKP, enerjisini tam AB üyeliği için müzakerelerin başlatılmasına yoğunlaştırdı.

İki aksilik, Batı yanlısı bu yönelimde aksamaya yol açtı. İlki, Türk parlamentosu Irak'ı işgale giden ABD askerlerinin Türk topraklarından geçişine izin vermeme kararını aldığı anda gerçekleşti ki bu bozgun, AKP liderlerinin yüzlerini bariz biçimde solduran bir sürpriz oldu. Bu durum, ABD'nin Irak'ı işgalinin Türkiye'de yarattığı yaygın hoşnutsuzlukla birleşince bundan sonraki dört yıl boyunca ikili ilişkilerde büyük gerilimler yaşandı.⁴² ABD'ye olumu bakan Türklerin oranı en alt düzeyindeyken % 9 civarındaydı ve bu da dünyadaki en düşük oranı yansıtıyordu.⁴³

İkinci aksilik Nisan 2004'te Türkiye ve Kıbrıslı Türkler kadar AB ve ABD tarafından da desteklenen, Kıbrıs sorununun çözümüne yönelik Annan Planı'nın Kıbrıslı Rumların ezici çoğunluğu tarafından reddedilmesiyle yaşandı. Türk ve özellikle de AB liderleri, bu durumun yarattığı zorluklarla başa çıkamadılar ve geçen altı yılın ardından Türkiye'nin AB müzakereleri, Kıbrıs sorununun rehini olmaya devam ediyor. Fransa, Almanya ve diğer bazı AB ülkelerindeki popülist politikacıların Türkiye'nin

AB'ye katılımına olan muhalefeti⁴⁴ ve Türk liderin İsrail'in 2008/2009'da yürüttüğü Gazze savaşına verdiği şiddetli tepki sonrasında Türkiye'nin Batı'daki algısının değişmesi de durumu kötüleştirdi.

Bu gelişmelerin her ikisi de AKP liderlerini yeni görüşler dile getirmeleri konusunda baskı altına soktu.⁴⁵ Orta Doğu'daki siyasi açılımları temel almak bir seçenek olabilirdi, tıpkı ABD'nin Kıbrıs meselesinde 1964'te verdiği ret yanıtından sonra olduğu gibi (bakınız yukarıdaki bölüm). Arka bahçesinde istikrarı sağlamak ve ticaretini geliştirmek, uzun süredir Türkiye'nin amaçlarından biri oldu. Ancak bu yeni ve oldukça aktif yaklaşım, Türkiye'nin politikasının üslubunu yahut özünü değiştirip değiştirmediğine dair tartışmaları tetikledi.

Geçmişte tam tersiydi, bölgeyle [Orta Doğu] ilgili hiçbir şey istemezdik. Dışişleri bakanlığı, bölgeyi içine girmememiz gereken bir bataklık olarak görürdü. AKP, 1990'ların askeri ve sert gücün rolüne vurgu yapan "realist" ekolünü saf dışı bırakarak yumuşak gücü, karşılıklı bağımlılığı ve işbirliğini hayata geçirmek istiyor. AKP, eskiden Osmanlıların da yaptığı gibi sorunlara bölgesel çözümler istiyor. Ve AKP herkesle konuşmak istiyor, halbuki önceki hükümetler böyle yapmadılar.⁴⁶

Türkiye'nin AB'nin açıklamalarından ve politikalarından duyduğu hoşnutsuzluk, belirli bir dereceye kadar bu yeni söylemin kaynağı olabilir.⁴⁷ Türkiye'nin Orta Doğu aktivizminin Batı'da daha fazla ciddiye alınma isteğiyle bağlantılı olduğunu söyleyen ya da sık sık Türklerin Orta Asya kökenlerine yaptığı referansla "oku daha uzağa fırlatmak için geri çekmek gibi"⁴⁸ diyen Dışişleri Bakanı

⁴⁰ Adı geçen konuşması.

⁴¹ İroniktir ki Türkiye'de milliyetçi ve laik kamplar, sürekli olarak AKP'yi planını uyguladıkları Batının bir nevi kölesi olmakla suçlamışlardır. Çok satan kitaplar da Başbakan Erdoğan ve Cumhurbaşkanı Gül'ü İsrail'in işbirlikçileri olarak tasvir edegeldiler.

⁴² "ABD-Türkiye ilişkileri ciddi şekilde bozuldu". F. Stephen Larrabee, *Troubled Partnership: U.S.-Turkish Relations in an Era of Global Geopolitical Change* (Santa Monica, 2010).

⁴³ Pew Global Attitudes Project [Pew Küresel Tutumlar Projesi], 27 Haziran 2007.

⁴⁴ "Türkiye ve liderleri, AB'ye olan inancını yitirdi. AB'nin Türkiye'ye muamelesi, aşağılama sınırında dolaşüyor". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Türk yetkili, Vaşington DC, Kasım 2009.

⁴⁵ "Pek çok Türk, AB'ye katılım planının gerçekçi olmadığını düşünüyor. İnsanların yeni bir dünya düzenini, 'onlara günlerini göstereceğiz' denilebilecek intikamcı bir zihniyeti düşünmelerine yol açıyor. Oldukça tehlikeli, otoriter devletlerin ittifakına doğru bir kayış ve otoriteryanizm, militarizmin geri gelebileceği anlamına geliyor". İlder Turan, *Transatlantic Academy*'de yaptığı konuşma, Vaşington DC, 17 Kasım 2009.

⁴⁶ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Meliha Altunışık, dekan, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 12 Şubat 2010.

⁴⁷ Suriye ve çevresindeki bölge için Türkçe ve Arapça'da kullanılan Şam sözcüğüyle kelime oyunu yapan Erdoğan, "AB'de Schengen vizesi olabilir, bu yüzden biz de Şamgen vizesi yapmaya karar verdik" diyordu. Al Arabiya televizyonuna verdiği mülakat, 14 Ekim 2009.

⁴⁸ Üst düzey bir Türk yetkili, bunu daha basit bir dille şu şekilde anlatıyor: "Doğu'da daha güçlü olursak Batı'da daha fazla ciddiye alınırız". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Vaşington DC, Kasım 2009.

Davutoğlu, bunun ipuçlarını veriyordu. Benzer şekilde kapalı bir toplantıda Davutoğlu'nun kuzey Afrika'nın başkentlerinin en prestijli bölgelerine Türkiye'nin büyükelçiliğini yerleştirerek "[Fransa Cumhurbaşkanı] Sarkozy'nin gittiği her yerde Türk bayrağını görmesini"⁴⁹ sağladığı söyleniyor.

Avrupa'nın ekonomik ve stratejik tökezlemelerini görmek, Türk aydınlarının yeni sorular sormalarına yol açtı.⁵⁰ Ülkedeki en AB yanlısı kurum olan Türk Dışişleri bakanlığının meslek memurları, Avrupa'ya karşı şevklerini ve saygılarını kaybettiklerini söylüyorlar.⁵¹ AKP'nin atadığı üst düzey yetkililer, "artık ortada inandırıcı bir Batı eksenini bulunmuyor"⁵² değerlendirmesini yapıyorlar. Türklerin artık harcayabilecek paraları bulunuyor, AB ülkelerine vize almak için kendilerine dayatılan küçük düşürücü uygulamalardan dolayı öfkeli ve yeni ufuklar denemeye hazırlar. Orta Doğu gazetelerinin Türkiye'ye olan artan ilgisi ve ziyaretçiler, doğal olarak kamuoyunu etkilediler.⁵³ Başbakan'ın dışişleri başdanışmanı İbrahim Kalın, Türkiye'nin politikasının yeni bir üslubu ve özü olduğunu belirtiyor.

[Bu politika] proaktif diplomasiyi, sıfır problem diplomasisini, çatışmayı değil ilişki kurulmasını ve yumuşak güç kullanımını içeriyor. Türkiye, gücünü bir dizi değişmez verilere – enerji ve güvenlik kavşağındaki konumu, jeopolitik pozisyonu, Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası dahil ülkenin tarihi—ve birtakım değişken verilere—genç bir nüfus, demokrasi,

güçlü bir sivil toplum, Avrupa'nın 6. ve dünyanın 17. büyük ekonomisi olması gibi—dayanarak kullanıyor.⁵⁴

B. İSLAM FAKTÖRÜ

Türkiye, ana stratejik ilişkilerinin NATO ve AB gibi Batı ittifakının parçası olan kuruluşlarla olduğunun ve komşularla "sıfır problem" politikasının bölgedeki tüm aktörlere eşit mesafede olma ilkesine dayandığının altını çiziyor. Ne var ki bazı AKP liderlerinin söylemi, Müslüman bir blok yaratmanın temellerini atmaya çalıştıklarını en azından ima eder mahiyette.⁵⁵ AKP liderleri, zaman zaman Başbakan Erdoğan'ın "dünyadaki 1.5 milyar Müslümanın" temsilcisi olduğundan söz ettiler.⁵⁶

Böylesi bir düşünceyi kuvvetlendiren bir faktör de Kafkaslar, Balkanlar, Orta Doğu ve Kıbrıs gibi belli başlı tüm bölgelerde Türkiye'nin, Azerilerin, Boşnakların, Filistinlilerin ve Kıbrıslı Türklerin savunucusu olması ve gayri-Müslimler karşısında Müslümanları savunur bir konumda olmasıdır.⁵⁷ AKP'li liderlerin Orta Doğu'daki popülerliğinin nedeni, İsrail karşıtı konumları kadar Türkiye'nin kaydettiği ilerlemedir.⁵⁸

Özellikle Başbakan Erdoğan'ın söylemleri, tepkilere yol açıyor.⁵⁹ Suudi Arabistan'a yaptığı bir gezide, konuşması sırasında Riyad ile olan işbirliğinin onun açısından AB üyeliği kadar önemli olduğunu ifade etti.⁶⁰ Türkiye'nin Suriye'yi yeniden keşfetmesini "kardeşlerim ... işte şimdi nehir yatağını buldu"⁶¹ sözleriyle övdü. Ayrıca Erdoğan sık sık AKP'yi Filistinli militan grup Hamas'a benzetiyor, zira ikisinin de seçimleri kazandığını ancak iktidara

⁴⁹ Erhan Seven, "Sarkozy gittiği her yerde bizi görecektir", *Yeni Şafak*, 24 Kasım 2009.

⁵⁰ "Türkiye'nin AB üyeliğine dair olumsuz sinyallerin yanı sıra gerek siyasi gerekse ekonomik açıdan Avrupa'da ciddi bir bozukluğun olduğu ve Türkler geleceğine yön vermeye çalışırken buna daha yakından bakmaları gerektiği fikri gittikçe yaygınlaşıyor". Semih Idiz, "Suddenly, the EU seems less attractive for Turks", *Hürriyet Daily News*, 18 Şubat 2010.

⁵¹ "Avrupa şehirlerine gitiğimde Avrupa'ya imrenerek bakardım. Artık farklı hissediyorum. Artık hayran kalmıyorum. Türkiye'ye geri döndüğümde halimizin iyi olduğunu düşünüyorum". Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey Türk yetkili, Ankara, Aralık 2009.

⁵² "Türkiye artık Soğuk Savaş dünyasında süpergüçlerin gölgesinde yaşayan durağan bir ülke değildir. Tarih artık batıdan doğuya doğru akıyor ... Avrupa ve Amerika'nın zihinlerinin bulandığı bir dönemde biz ne yaptığımızı biliyorsak bu kimin hatası?" İbrahim Kalın, Başbakan Erdoğan'ın dış politika başdanışmanı, *al-Majalla*'ye verdiği mülakat, 26 Kasım 2009.

⁵³ "Biz Türkler duygusalız, çabucak tepki veriyoruz. Filistinlilere her zaman sempati duyardık, ancak ne zaman ki Arap dünyası hakkımızda iyi şeyler söylemeye başladı daha fazla ilgilenmeye başladık". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Türk üniversitesinde profesör, Mart 2010.

⁵⁴ Orta Doğu Enstitüsü'nde yaptığı konuşma, 9 Ekim 2009.

⁵⁵ "Sudan, İran, Hamas liderleri ile olan ilişkilerde akıldışı bir unsur var. İslami bağlılık siyaseti izleyip izlemediklerini merak ediyor insan. Söylem düzeyinde mevcut. Fiiliyata da dönüşebilir". Prof. Soli Özel, Türk yorumcu, Propeller Club'ta yaptığı konuşma, İstanbul, 20 Ocak 2010.

⁵⁶ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Egemen Bağış, devlet bakanı ve AB başmüzakerecisi, 19 Şubat 2009.

⁵⁷ "Çatışmalarda İslami partilere abartılı düzeyde destek verildiği ve Müslüman olmayan tarafa karşı abartılı bir önyargı beslendiği düşünülüyor". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Batılı diplomat, Ankara, Ocak 2010.

⁵⁸ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Arap diplomat, Ankara, Ocak 2010.

⁵⁹ "Bir kahramana dönüşüyor, [mesela İsrail'e karşı] sesini yükselten tek kişi. Onun tarzı bu. Danışmanları tarzını değiştirmeye çalışıyorlar, ama bu onun tercihi". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Bülent Aras, Orta Doğu uzmanı, Ankara, 12 Şubat 2010.

⁶⁰ "Erdoğan: AB ne ise, Saudi Arabistan da o", *Radikal*, 19 Ocak 2010. Bölgeden bir Suudi yetkili, Erdoğan'ın bu analizinin "hatalı" olduğunu söylüyordu. Kriz Grubu'na verilen mülakat, Şubat 2010.

⁶¹ Suriye'de işadamlarına yaptığı konuşma, 23 Aralık 2009.

gelmekte zorluklar yaşadıklarını ifade ediyor.⁶² Bu konuda en çarpıcı açıklaması, Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından Darfur'daki vahşetten ötürü suçlandığı dönemde Sudan Cumhurbaşkanı Ömer el Beşir'i savunur gibi görünen yorumları oldu: "Şunu çok açık net söylüyorum. Bizim de mensubu bulunduğumuz medeniyetler, bizim mensubu olduğumuz İslam dinine teslim olan bir insanın soykırım yapması asla mümkün değildir".⁶³

İslam Konferansı Örgütü sekreterliğine 2004'te seçilen Türk akademisyen Ekmeleddin İhsanoğlu, bir "İslami Adalet Divanı" ve "İKÖ Barış ve Güvenlik Konseyi"nin yanı sıra İslam ülkelerinden oluşacak bir ortak barış koruma gücünün kurulması önerisinde bulunacak kadar ileri gitti.⁶⁴ Türkiye bu önerilerle ilgili olarak resmi bir tutum almadı, ancak AKP onun bu göreve atanmasını desteklediğinden bu tür fikirler İslamcılar ile laiklik yanlısı yorumcular arasındaki tartışmaları körükledi.⁶⁵ Bu konuyla ilgili olarak en az bir akademisyen, partinin Orta Doğu'yu "bizim medeniyetimiz" diyerek kucaklamasının nedeninin Türkiye'nin kendine biçtiği laik ulus imajını değiştirme çabası olduğuna inanıyor.⁶⁶

Türkiye'deki laiklik yanlısı eleştirmenler, AKP'nin nihai niyetleri konusunda bilhassa şüphe besliyorlar ve İslami bir bayrak altında bölgesel liderliğe soyunmak istediği konusunda uyarıyorlar. Emekli General Haldun Solmaztürk'ün sözleriyle:

⁶² Dahası, Türkiye'de dini yönelimli anaakım siyasi partilerin, bilhassa AKP'nin silahlı çatışma ile hiçbir alakası olmadı. Ne var ki bir Türk köşe yazarının yazdığı gibi "[Erdoğan] Hamas'tan söz ederken "Biz seçim kazandığımızda da 'belediyecilik yapmış bir siyasetçi Türkiye'yi yönetemeli' dediler, dedikleri gibi olmadı" diye konuşması, aslında bilinçaltında Hamas'la kendisi ve partisi arasında bir özdeşim kurduğunu yeterince açık bir şekilde gösteriyor". Sedat Ergin, *Milliyet*, 27 Ocak 2009.

⁶³ İstanbul'da AKP'lilere yaptığı konuşma, *Radikal*, 9 Kasım 2009. Erdoğan ayrıca Darfur'a gitmiş ve yardım götürmüş birkaç dünya liderinden biri olduğunu söyledi ve soykırıma dair kanıt gördüğüne inanmasa da "Beşir'e söylenecek bir şey varsa onu söylediğini" ekledi.

⁶⁴ Bkz. www.oic-oci.org/topic_detail.asp?t_id=3246.

⁶⁵ "Madem çatışmalar hep bu bölgede oluyor, o zaman çatışmaları önleme mekanizmalarını, kriz yaşayan bölgelere yönelik istikrar arayışlarını teşvik etmeliyiz". İbrahim Karagül, *Yeni Şafak*, 29 Ocak 2010. "İslam ülkeleri arasında böyle bir "ortak çıkar" pek görülüyor. Batı dünyası "medeniyetler çatışması"nı tartışırken [ve Türkiye bunu eleştirirken] dini gerekçelerle ortak bir silahlı güç kurma hayaline ise ne demeli". Mehmet Yılmaz, *Hürriyet*, 29 Ocak 2010.

⁶⁶ Söz konusu akademisyen, çok yönlü Türk dış politikasının öncülerinden biri olan İsmail Cem'in her zaman Türkiye'nin "çok sayıda medeniyetinden" söz ettiğini belirtiyordu. Kriz Grubu'na verilen mülakat, Meliha Altunışık, dekan, Uluslararası İlişkiler bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 12 Şubat 2010.

Farklı bir dünyada yaşıyorlar. Erdoğan'ın zihninde dünya siyah ve beyaz, "bizim medeniyetimiz" yani İslam ile geri kalanı arasında bölünüyor. Dışişleri Bakanı, Pakistan'da imam hatip liselerimizin örnek olarak kullanılmaktan bahsetti, ılımlı İslam fikrini önerdi ve sıradakinin biz olabileceğimizi söyledi. [AKP liderleri] Gazze ve Hamas'tan konuşmaktan zevk alıyorlar. [Filistin'de] yapılan hatalar konusunda yaptıkları hakkında da aynı fikre sahibim. Peki ya İran'da, Sudan'da ya da şimdi Nijerya'da olanlar? Bu çifte standardın nedeni nedir?⁶⁷

Bazıları, Başbakan Erdoğan'ın söylemindeki aşırılıkların, Orta Doğu'daki katı tutum yanlısı bazı ülkelerin elzem olan güvenini kazanmak stratejisinin bir parçasını olduğunu iddia ediyor. Zira Mısır, Suudi Arabistan ve Ürdün gibi daha ılımlı Arap ülkeleri Türkiye'ye yer açmak konusunda tereddütler.⁶⁸ Bazılarıysa Erdoğan'ın sadece yabancı olma hissi nedeniyle üçüncü dünya temsilcilerini Batı'ya karşı desteklediğini düşünüyor.⁶⁹

Türk yetkililerse Türkiye'nin resmi söyleminin İslami birlik veya baskı olmadığını, isteğe bağlı işbirliği olduğunu ısrarla söylüyorlar⁷⁰ ve başbakanın Orta Doğu'nun daha fazla saygı görme talebini dile getirdiğinin altını çiziyorlar.⁷¹ Erdoğan "ortak bölge, ortak coğrafya"ya⁷² dayanarak barış ve ticareti yaymak üzere yeni bir Orta Doğu'nun inşasında Türkiye'nin paydaş olduğundan bizzat kendisi söz ediyor. Müslüman kimliğinden ötürü değil, parçalanmış bir bölgenin⁷³ "normalleşmeye" ihtiyaç

⁶⁷ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Emekli general Haldun Solmaztürk, Ankara, 10 Ocak 2010.

⁶⁸ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Batılı diplomat, Ankara, Şubat 2010.

⁶⁹ Erdoğan, Türkiye'de erkeklerin maçoğunun sembolü olduğu Kasımpaşa semtinde yetiştirdi. Kriz Grubu'na verilen mülakat, Batılı diplomat, Ankara, Şubat 2010.

⁷⁰ "Körfez ülkeleri, hegemonik güç olarak İran'dan daha fazla korkuyorlar". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Türk yetkili, Ankara, Mart 2010.

⁷¹ "Belli bir dereceye kadar popülistlikten bahsedilebilir, ancak bu aynı zamanda haysiyet için yüseltilmesi gereken ses. Bu olmadan tüm diplomatik çabalar başarısızlığa mahkumdur. Orta Doğu'nun yapısını göz önünde bulundurmak durumundamız". Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey Türk yetkili, Ankara, Mart 2010.

⁷² "Orta Doğu'nun geleceğini paydaşlık yapısı içinde inşa edeceğiz. Yalnızca Türkiye-Suriye ilişkilerinin değil Orta Doğu barışının da temeli ve alt yapısını kuvvetlendireceğiz". Recep Tayyip Erdoğan, Suriye'de işadamlarına yaptığı konuşma, 23 Aralık 2009.

⁷³ "Orta Doğu'nun kan ve gözyaşı coğrafyası olarak anılması her birimizin vicdanını sızlatıyor". Recep Tayyip Erdoğan'ın Kral Faysal "İslam Hizmet Ödülü"nü aldığı sırada yaptığı konuşma, Riyad, 9 Mart 2010.

duyması nedeniyle tavır aldığını belirtiyor.⁷⁴ İsrail ile Türkiye arasında patlayan ticarete, turist sayısına ve 2008'deki diplomatik temaslara dikkat çeken bir yetkili, İsrail'in yakınlardaki kınamasının haksız olduğunu söylüyor:

İsrail, Türkiye'nin son yıldaki eleştirilerini [AKP'nin] artan İslami yönelimlerinin bir yansıması olarak görüyor. Türkiye bunu katıyetle reddediyor. [Türkiye-İsrail] ilişkileri 2008'de—AKP'nin iktidara gelişinden altı yıl sonra—her düzeyde zirveye ulaştı.⁷⁵

Şimdilik Türkiye'nin Orta Doğulu ülkelerle olan ilişkileri, küresel ölçekte Müslüman veya İslamcı bir alternatif yaratmaktan ziyade bir dizi ortak çıkara dayanıyor.⁷⁶ Ankara'daki Batılı diplomatlar, Erdoğan'ın taşkınlıklarını yerleşik politikalar olarak değil duygusal olarak değerlendiriyorlar.⁷⁷ Türkiye'deki destekçileri, "bir Müslüman soykırım yapamaz" gibi açıklamalarını genellikle yumuşatmaya çalışıyorlar ve radikal düsturlar olarak değerlendirmiyorlar.⁷⁸ Saygın bir köşe yazarı bu fikre katılıyor:

Türkiye Batı'yı terk etmiyor, etmek de istemiyor. AB, reform sürecinin başta gelen destekçisi olmayı sürdürüyor. Daha önce meclisin başka bir konuda gece gündüz çalıştığını görmedim. Türkiye'nin medeni, çağdaş bir ülke olmasını istiyoruz. Önceliğimizin Batı olduğunu unutmayalım. Ancak bu duruşumuz, [Orta Doğu'daki aktif] siyasetimizle destekleniyor.⁷⁹

Hiç kuşku yok ki AKP döneminde Türkiye, Hristiyan komşuları olan Ermeniler ve Kıbrıslı Rumlarla olan sorunlarını şimdiki başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da çözmek üzere çığır açıcı çaba sarf etti. Saygın bir bağımsız

akademisyen, Türkiye kaderi icabıyla Hristiyan bir ülke olsaydı bile hükümetin aynı politikaları takip edeceğini ifade ediyor.⁸⁰ Öte taraftan AKP'nin yakın ilgisinin çoğunluğu Müslümanların oluşturduğu Suriye'de laik rejimin devam etmesini sağladığı da söylenebilir.⁸¹ Bazı Suriyeliler, AKP'nin tam da dini özelliklerinin ılımlı etkisinin Şam için cazip olduğunu zira buradaki laik rejimin Müslüman kardeşlikten gelen muhaliflerle çetin bir mücadele yürüttüğünü söylüyorlar.⁸²

Türkiye'nin aktivizmi Müslüman ülkelerle veya Orta Doğu ülkeleri ile de sınırlı kalmadı. "Üst Düzey Stratejik İlişkiler" konseptinde başı Avrupalı ülkeler çaktı. Sırbistan ile Bosna Hersek arasında yaptığı arabuluculuk sayesinde yıllar süren çıkmazın ardından Belgrat'a bir Bosna Hersek büyükelçisinin atanması mümkün oldu. Türkiye şimdiye Bosna ile Hırvatistan arasında arabuluculuk yapıyor. Ocak ayında Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi, yeni başkanı olarak AKP'li bir milletvekili seçti. 2008'de Türkiye, BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine 2009-2010 yılında seçilebilmek amacıyla onlarca Afrika ülkesinin desteğini kazanmak için aktif çaba gösterdi. AKP'nin dış politikası zaman zaman "ekono-İslamist"⁸³ olarak adlandırılrsa da aslında Rusya⁸⁴ ve Afrika ülkeleriyle⁸⁵ aynı ticari ilişkileri sürdürüyor.

Siyaset her zaman dinden daha önemli olageldi. Örneğin Türkiye'nin Anders Fogh Rasmussen'in 2009'da NATO Genel Sekreterliği üyeliğine itirazının nedeni, Hz. Muhammed hakkında Danimarka'da çizilen karikatürlerden

⁷⁴ "Türkiye'nin Suriye ile olan ticaret hacminin artması eksen kayması mıdır? Yoksa normalleşme midir? Elbette ki normalleşmedir". Recep Tayyip Erdoğan, Suriye'de yaptığı konuşma.

⁷⁵ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Orta Doğu'da görevli Türk diplomat, Şubat 2010.

⁷⁶ Larrabee, *Troubled Partnership*, a.g.e.

⁷⁷ En azından iki vesileyle Davutoğlu Batılı ortaklarıyla yaptığı özel görüşmelerde Erdoğan'ın daha radikal açıklamalarının devlet politikasından ziyade duygusal patlamalar olduğu açıklamasını yaptı. Kriz Grubu'na verilen mülakat, Ankara, Şubat 2010.

⁷⁸ 11 Kasım 2009'da bir Türk televizyonuna yaptığı açıklamada Erdoğan şunları söylüyordu: "Ben bunu Netanyahu'yla rahat konuşamam ama Ömer Beşir'le rahatlıkla konuşurum. 'Bu yaptığımız yanlış' derim, bunu de yüzüne derim. Bir Müslüman soykırım yapamaz. Varsa böyle bir şey, tespit etmemek mümkün değil. Rahat rahat onu da söyleriz. 'Böyle bir şey yapamazsın, buna hakkın yok' deriz. Türkiye'nin en azından özgüveni var". www.cnnturk.com/2009/turkiye/11/08/erdogana.gore.darfurda.soykirim.yok/550901.0/index.html.

⁷⁹ Sami Kohen'in yaptığı konuşma.

⁸⁰ "Türkiye'nin bölgesel politikası temel olarak ideolojik gerekçelere değil yapısal faktörlere dayanıyor. Türkiye, Bizans İmparatorluğu'nun devamı ve de Hristiyan olsaydı büyük ölçüde aynı politikaları izlerdi. ... değişimden ziyade devamlılık söz konusu". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Soli Özel, İstanbul, 1 Mart 2010.

⁸¹ AKP, Suriye'nin son derece laik Baas rejimine en kırılgan olduğu 2003-2004 döneminde moral ve ekonomik destek sundu. Kriz Grubu'na verilen mülakat, Batılı diplomat, Ankara, Şubat 2010.

⁸² Kriz Grubu'na verilen mülakat, Suriyeli işadamı, Şam, 26 Ocak 2010.

⁸³ Yorumcu Soner Çağaptay, bu politikayı dünyaya ekonomik ve dini kazanımlar açısından bakmak olarak değerlendiriyor. "AKP'nin dış politikası Neo-Osmanlıcı değil", *Referans*, 6 Mayıs 2009.

⁸⁴ Rusya'yla olan ticaret hacmi, Türkiye'nin artan enerji ithalatı sayesinde iki katından fazla artarak 2004'te 11 milyar dolarken 2009'da 23 milyar dolara tırmandı. 2009 yılında Rusya "en büyük ticaret ortağı" unvanını Almanya'ya kaptırmış olsa da Türkiye'nin ticaret ilişkilerinde ikinci sırayı koruyor.

⁸⁵ 2005, AKP hükümeti tarafından Afrika yılı ilan edildi. Hacim itibarıyla hâlâ küçük olsa da – 2009 yılında 16 milyar dolar— Türkiye'nin toplam ihracatında Afrika'nın payı, çoğunluğu kuzey Afrika'ya yapılmak üzere 1996'da yüzde 5'ken 2009'da yüzde 10'a çıktı.

doğan Müslüman hassasiyetinden ziyade iki ülkenin de birbirleri hakkındaki dine dayanmayan rahatsızlıklarıydı: Türkiye’de çok fazla kan dökülmesine yol açan militan Kürdistan İşçi Partisi’nin (PKK) sesi olan ve merkezi Kopenhag’da bulunan bir uydu kanalını koruması; Rasmussen’in Türkiye’nin AB üyeliğine itirazı; Türkiye’nin AB ile uyum sürecini tıkamak için ellerinden geleni yapan Fransa ve Almanya liderlerinin Rasmussen’e verdiği destek ve NATO’da ikinci büyük orduya sahip olmasına ve askeri ittifakın pek çok misyonuna gönüllü olarak katılmış olmasına rağmen yeni genel sekreterin seçilmesi için büyük AB ülkelerinin yaptığı ön görüşmelerde Türkiye’nin dışlanmış hissetmesi.⁸⁶

C. TİCARET DEVLETİ

Türkiye’nin büyük ekonomisi, Suudi Arabistan, İran, Mısır ve İsrail de dahil olmak üzere Orta Doğu ve Kuzey Afrika’nın üretimini yarısından fazlasını tek başına üretiyor.⁸⁷ Dışişleri Bakanı Davutoğlu, komşu bölgelerde Türkiye’nin “derinlik kazanmasını” sağlayacak en önemli araç olarak karşılıklı ekonomik bağımlılığı gösterdi ve ülkenin dış politikası ve stratejik vizyonunun belirlenmesinde özel sektör şirketlerinin önemini vurguladı.⁸⁸ Daha geniş bir serbest ticaret bölgesi yaratma çabalarının yanı sıra çatışmanın yerine yeni ve pozitif bir işbirliği dilini kullanıma soktu.⁸⁹ Önde gelen bir akademisyen, Davutoğlu’nun komşularla “sıfır problem” kavramının “ticaret devleti”nin dış politikasını farklı şekilde ifade etmekten ibaret olduğuna inanıyor.⁹⁰

Türkiye, ihracatın itici güç olduğu bir güç olmak istiyor ve genel ekonomisinin bir parçası olarak dış ticaretinin sürekli olarak arttığını görüyor.⁹¹ AKP, bölgesel ticareti, özellikle İslam ülkeleriyle ilişkilerini güçlendirmek için “sürekli ve sürdürülebilir ekonomik gelişmenin önemli bir sinerji aracı” olarak görüyor.⁹² Bazı ekonomik girişimler, açıkça AKP hükümetinin içerdeki destekçilerini ödüllendirmeyi hedefliyor.⁹³ Türkiye’nin toplam ihracatı 1996-2009 döneminde dört kat artarken 57 İKÖ ülkesine yaptığı ihracat yediye katlandı ve 2009’da toplam ihracatının yüzde 28’ine denk düştü.⁹⁴

Ne var ki Müslüman ve Orta Doğu ülkelerinin lehine yapılan bu genişlemeci eğilim, AKP’nin iktidara gelmesinden çok daha önce başlamıştı. Ayrıca son on yılda Türkiye’nin Orta Doğu ile olan ticareti Avrupa’yla olan ticaretinden daha hızlı artsa da bu oran, petrol fiyatlarıyla paralel olarak artıp azalmakta. Bu bölge, 1988’de Türkiye’nin ihracatının yüzde 22’sini çekse de bu oran, petrol fiyatlarının düştüğü 1998’de yüzde 10’a indi ve 2008’de yine yüzde 19’a yükseldi.⁹⁵ Orta Doğu ile ilişkiler son derece kazançlı. Türkiye dünyayla olan toplam dış ticaretinde açık verirken 2009’da Orta Doğu ile 8 milyar dolar fazla vermişti.⁹⁶

Irak, tarih boyunca Türkiye’nin en büyük ticaret ortaklarından biri olageldi. Kuveyt’i işgalinden sonra kendisine uygulanan yaptırım rejimini atlatmasının ardından 2003 ile 2009 yılları arasında karşılıklı ticaretin toplam miktarı 900 milyondan 6 milyar dolara çıktı.⁹⁷ Eylül 2009 itibarıyla 500 Türk şirketi Irak’ta yatırım yapmıştı ve Türkiye, ülke bazında en fazla yatırım yapan on

⁸⁶ “AB’nin bir nevi gizli şifrelerle hareket etmesinden ve çok önceden gizlice yapılan tokalaşmalardan duyduğu öfkeyi dile getiriyorlardı”. Kriz Grubu’na verilen mülakat, Batılı diplomat, Ankara, Şubat 2010. Dahası Türkiye’nin Müslüman hassasiyeti nedeniyle Danimarka’daki karikatürlere dair itirazları, siyasi açıdan da makuldü zira “NATO’nun konuşandığı tüm birlikler Müslüman ülkelerde”. Kriz Grubu’na verilen mülakat, Batılı diplomat, Ankara, Şubat 2010.

⁸⁷ Dünya Bankası’nın “Orta Doğu ve Kuzey Afrika Bölgeleri 2008 Ekonomik Kalkınma ve Beklentiler” raporuna göre bu bölgelerde 2007’deki toplam gayrisafi iç hasıla, 1.593 milyar dolar; Türkiye’ninse aynı dönemde yaklaşık 800 milyar dolardı.

⁸⁸ Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile yapılan mülakat, “İş dünyası artık dış politikanın öncülerinden”, *Turkishtime*, Nisan-Mayıs 2004.

⁸⁹ “Karşılıklı ekonomik bağımlılık ve diplomatik diyalogdan daha önce kim bahsediyordu ki? Eskiden Türkiye, bölgeyi etkisi altın alan sıfır toplamı oyun ve güç ve aracılı siyasetin bir parçasıydı”. Kriz Grubu’na verilen mülakat, Meliha Altunışık, dekan, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara 11 Mart 2010.

⁹⁰ Kemal Kirişçi, “The transformation of Turkish foreign policy: The rise of the trading state”, *New Perspectives on Turkey*, no. 40, 2009, s. 29-57.

⁹¹ A.g.e. Aralarında Microsoft, BASF Chemical Company ve Coca Cola’nın da olduğu çok sayıda çok uluslu şirket, Orta Doğu, Kuzey Afrika ve bazen de Orta Asya’daki bölgesel operasyonları için İstanbul’u üs olarak kullanıyor.

⁹² AKP’nin 2007’deki parti programına şu linkten ulaşılabilir: <http://eng.akparti.org.tr/english/partyprogramme.html#3.6>.

⁹³ Kriz Grubu’na verilen mülakat, Orta Doğu’da görevli Türk diplomat, Şubat 2010.

⁹⁴ Türkiye İstatistik Kurumu, www.tuik.gov.tr.

⁹⁵ 2009’da Orta Doğu’ya olan ihracatında yüzde 25 oranında düşüş yaşanırken Türkiye’nin genel olarak ihracatında yüzde 23 düşüş oldu. A.g.e.

⁹⁶ “Doğu’yla [ticaret artışı] gerçekleştirmeniz, Avrupa’yla gerçekleştirmenizden daha kolay”. Kriz Grubu’na verilen mülakat, Bülent Aras, Orta Doğu uzmanı, Ankara, 11 Şubat 2010. Türkiye’nin son beş yılda (genel olarak ihracatı yüzde 62 artarken) Avrupa’ya olan ihracatı yalnızca yüzde 29 artış gösterdi. 1996’dan bu yana (genel artış yüzde 340 iken) Avrupa’yla yüzde 274 arttı. Türkiye İstatistik Kurumu, www.tuik.gov.tr.

⁹⁷ Ayrıca 2009’da Türkiye’nin genel olarak ihracatı yüzde 23 azalırken bu ülkeyle olan ihracatı yüzde 60 arttı. Türk İstatistik Enstitüsü, www.tuik.gov.tr. Türkiye’nin temel ihracat ürünleri, elektrikli makine ve ekipmanlar, parçalar, hayvansal ve bitkisel yağlar, demir ve çelik.

yabancı yatırımcı arasında bulunuyordu.⁹⁸ Türk müteahhitler ülkenin her yerindeler; yollar, köprüler yapıyorlar ve diğer altyapı projelerinde çalışıyorlar.⁹⁹ Kuzey Irak'ta Türk şirketler tüketici ürünleri piyasasında baskın durumdadır ve hatta bazı ürünlerde yüzde 80'in üzerinde üstünlükleri mevcut.¹⁰⁰ Ankara, bölgeye elektrik sağlıyor ve Mart 2010 itibarıyla ticaret ve kalkınma protokolleri gibi 48 yeni anlaşma imzalamıştı. Türkiye, petrol ihracatı için nakil hattı görevi gördü ve bunu gaz için de yapabilir.

Suriye'ye gelince, hızla artan ekonomik bağlar, 1999'dan bu yana siyasi açıdan yeni bir dostluğu pekiştirdi.¹⁰¹ İki taraf, Mart 2010 itibarıyla ticaret, kalkınma ve kültürel alışveriş alanlarında 51 protokol imzaladı ve Hatay, Fırat ve Dicle nehirlerinin paylaşımı konularındaki yıllardır devam eden anlaşmazlıklarını şimdilik rafa kaldırdılar.¹⁰² 2009'da 1.7 milyar dolar olan ikili ticaret Türkiye'nin toplam ticaretinin yüzde 1'ine bile denk gelmese de Suriye'ye yapılan ihracat, son beş yılda neredeyse dört katına çıktı ve genel olarak ihracatın daraldığı 2009 yılında yaklaşık yüzde 30 artış gösterdi.¹⁰³

Dahası, bazı Suriyeli yetkililer ödemeler dengesinin artık Türkiye'nin lehine dönmüş olmasından endişe duyuyorlar ve bazı bölgeleri altyapı hizmetleri, hizmetler ve hatta kimlik açısından Şam'a sıkı şekilde bağlı olmadığından Türkiye'nin etki alanına girmesinin mümkün olup olmadığı sorusunu soruyorlar.¹⁰⁴ Uydudan yayın yapan El Cezire televizyonunun haber servisi—ki genellikle Türkiye yanlısı bir çizgide—Şubat 2010'da Suriye'li tüccarları baskı altında bırakan Türk ürünleri hakkında bir program yayınladı. Bir Arap yetkili şunları söylüyor:

⁹⁸ Dr. Khaled Salih, Kürdistan Bölgesel Yönetimi başbakanının başdanışmanı, "Kuzey Irak'ta 500 Türk şirketi yatırım yapıyor", *Hürriyet*, 13 Eylül 2009. Irak'taki Türk yatırımları arasında Anadolu Grup'un Erbil'de (Nisan 2008'de açılan) şişeleme fabrikası, Taq Taq bölgesine yatırım yapan ve Genel Enerji'nin iştiraki olan Taq Taq Petroleum Refining Company ve petrol çıkaran Pet Oil'e ait A&T Petroleum bulunuyor.

⁹⁹ Rod Norland, "Rebuilding its economy, Iraq shuns U.S. businesses", *The New York Times*, 12 Kasım 2009.

¹⁰⁰ "Iraq-Turkey railway link re-opens", BBC News, 16 Şubat 2010, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8518109.stm

¹⁰¹ Gerilim, Suriye'nin Türk/Kürt militan lider Abdullah Öcalan'ı sınır dışı etmesiyle son buldu.

¹⁰² "Zaman geçtikçe ve ilişkiler derinleştikçe bunları çözümü de kolaylaşacak. ... Fırat [suyu] konusunda dürüst davrandılar ve söz verdikleri miktara sadık kalıyorlar". Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey Suriyeli yetkili, Şam, 1 Şubat 2010.

¹⁰³ Türkiye İstatistik Enstitüsü, www.tuik.gov.tr. Türkiye, Suriye'ye genel olarak çimento, elektirik, kablo, boru, yağlar, demir ve çelik inşaat malzemeleri ihraç ediyor. Türkiye'den bir STK olan Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu'na (DEİK) göre 2009'da Suriye Türkiye'den 1.5 milyar Kw/saat elektirik satın aldı.

¹⁰⁴ Kriz Grubu'na verilen mülakatlar, Suriyeli yetkililer, Ocak ve Şubat 2010.

Türkiye her konudan bahsediyor, sorunları çözmekten, çoklu ekonomik işbirliğinden, karşılıklı bağımlılıktan. Tek sorun şu ki esas yararı gören kendisi. Sanayisi var, kalifiye işçileri var. Bizimse tek avantajımız petrol ve gaz. [Orta Doğu] ülkelerinin uzun vadede ticaret dengesinin kendi lehlerine olmamasını kabul edip etmeyecekleri bir soru işareti.¹⁰⁵

Türk yetkililer, AB ile Gümrük Birliği'ni imzalayarak 1996'da sınırlarını açtığında Ankara'nın aynı rekabet baskısını hissettiği, ancak sonuçta bunun ülke için iyi olduğu cevabını veriyorlar.¹⁰⁶ Türkiye bir taraftan Şam'da açılan Türk bankaları nedeniyle yeni bir mevzuatın kabul edilmesini teşvik ediyor, bir yandan da kendisinin de onlarca yıl önce başladığı ve devlet kontrolünü azaltarak liberalleşme yönündeki zorlu süreçte Suriye'ye yardımcı olmaya çalışıyor.¹⁰⁷ Şam'da bazı çevreler de bunun iyi olduğu inancında ve ilk etapta daha da güçlü olan Avrupa'nın akınına maruz kalmaktansa Türkiye'nin rekabetine açılmanın tercih edilir olduğu görüşünde.¹⁰⁸ Suriye hükümetinin ekonomi danışmanlarından biri şunları söylüyor: "[bankalar] gelmeye başladığında ikincil yatırımlardan ve teknoloji transferlerinden yararlanacağız. Bu da demektir ki Türklerin Avrupa'dan aldıkları bizi de etkileyecek. Bu, ticaret dengesindeki açığı telafi edecektir".¹⁰⁹

Türkiye'nin Orta Doğu ile olan ticareti son zamanlarda nispeten artmış olsa da ilişkisini genel çıkarlarını ve tarihini göz önünde bulundurarak orantılı tutması gerekiyor. Osmanlı İmparatorluğu bile o zamanlar "Avrupa'daki Türkiye" olarak bilinen Balkanlara ekonomik açıdan daha fazla ilgi göstermekteydi. AB, uzun zamandır ülkenin toplam ticaretinin yarısının fazlasından sorumlu ve Rusya veya İran'la olan ilişkilerindeki gibi sınırlı ve enerjiye aşırı bağımlı kalmayan, sağlam ve çok yönlü bir ilişki yürütüyor. Daha da önemlisi 2008'de Türkiye'nin yabancı yatırımlarının onda dokuzu AB'den geldi.¹¹⁰ Orta Doğu'daki 200.000 Türk işçisi veya yerleşik Türk vatandaşı, Avrupa'daki 4 milyon ile karşılaştırılmaz bile ve 2009'da Türkiye'ye gelen 27 milyon ziyaretçinin

¹⁰⁵ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Arap diplomat, Ankara, Şubat 2010.

¹⁰⁶ "Başlangıçta Serbest Ticaret Anlaşmalarına bir miktar direnç vardı, ancak şimdi karşılıklı olarak yararlı olduğu düşünülüyor... Gümrük Birliği bizi kaliteli ürünler üretmek zorunda bıraktı". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Türk yetkili, Ankara, Mart 2010.

¹⁰⁷ "Bu, hepimiz için yararlı olacak kademeli bir süreç". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Türk yetkili, Ankara, Mart 2010.

¹⁰⁸ "Bu, kesinlikle çetin bir süreç, ne var ki göğüslemenin yararımıza olacağı bir süreç". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Suriyeli yetkili, Şam, 25 Ocak 2010.

¹⁰⁹ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Şam, 9 Şubat 2010.

¹¹⁰ AB İlerleme Raporu 2009.

yalnızca onda birinden biraz fazlası Orta Doğu ve Kuzey Afrika'dandı.¹¹¹

D. BÖLGESEL ENTEGRASYONUN OLUŞTURULMASI

AKP liderleri, zaman zaman Orta Doğu'daki uyumlaştırma çabalarını AB'nin başlangıç dönemlerine benzetiyorlar ve ekonomik entegrasyonu kullanarak siyasi yakınlaşmaya doğru ilerleme arzularının olduğunu imâ ediyorlar.¹¹² Bazı AB yetkilileri, benzerlikler olduğunu kabul ediyorlar.¹¹³ Başbakan Erdoğan'ın dış politika başdanışmanı İbrahim Kalın'ın sözleriyle "bölgesel olarak karşılıklı bağımlılık, sizin açınızdan güvenli bir bölge inşa ediyor. Ve Türkiye'nin dahil olduğu her bir mesele, AB ve ABD için de önem taşıyor".¹¹⁴

Türkiye, Orta Doğu ülkelerinin bölge içi ticareti teşvik etmek üzere çok az şey yaptıkları, iç piyasalarını kıskançlıkla korudukları ve genellikle rakipleri olan komşularına bağımlı olmalarına neden olabilecek altyapı bağlantılarından korktukları yapıyı değiştirmeye soyunuyor. Pek çok rejim, bölgeden olmayan güçlerle sıkı ikili ilişkiler kurmaya geleneksel olarak öncelik tanıyor¹¹⁵ ancak şimdi Türkiye'ye açılıyorlar. Komşularıyla ekonomik entegrasyona en az gönüllü ülke olduğu iddia edilebilecek İran bile böylesi bir erken dönem AB tarzı entegrasyona dahil olmaya teoride ilgi duyduğunu dile getirdi.¹¹⁶ Üst düzey bir Suriyeli yetkiliye göre:

Türkiye'nin rolü oldukça yapıcı. Stratejik ilişki modelini inşa ettik. Ardından Ürdün geldi. Onu Lübnan takip etti. Belki İran bile gelecekte dahil olabilir. Bu dinamiğin güneyde Basra Körfezi'ne, kuzeyde Azerbaycan'a dek genişlediğini düşünsenize. İster inanın ister inanmayın Gürcistan dışişleri bakanlığı, bu planla ilgili olarak buraya görüşmeye geliyor.¹¹⁷

Türkiye'nin ilk adımı, ziyaretleri kolaylaştırmak oldu. 2009'un sonunda Türkiye ile Suriye, Lübnan, Ürdün ve Libya arasındaki seyahatlerde vize kaldırıldı ve İran gibi havaalanında otomatik olarak vize verilen ülkeler listesine eklendi. Bu durum, (İsrail dışında) Orta Doğu'dan gelen turist sayısının 2008'de yüzde 16, 2009'da ise tekrar yüzde 22 artmasını sağladı.

Sonrasında sınır kapıları daha da açıldı. Suriye ile yeni bir geçiş kapısı açıldı ve bu sınırda Soğuk Savaş döneminden kalan mayınların kaldırılması için planlar yapıldı. Türkiye sınır noktalarında akışı hızlandırıyor ve sınırın iki tarafında iki ayrı sınır kapısını kaldırarak tek ve ortak bir Türkiye-Suriye sınır kontrol noktası olabilmesi için gümrük ve pasaport formalitelerini birleştirmeyi amaçlıyor.

Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki demiryolu hattı, 70 milyon dolarlık yatırımın ardından Şubat 2010'da yeniden açıldı.¹¹⁸ Yakın zamanda buna, Suriye'nin kuzeyindeki Halep şehri ile Türkiye'nin güneydoğusundaki ticaret merkezi olan Gaziantep arasında hızlı tren hattı eklenecek. Bu faaliyetler, Suriye ile Ürdün arasında yakınlarda ihaleye açılan ve Ürdün ile Suudi Arabistan arasında planlanan yeni demiryolu hatları—Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki Hicaz Demiryolu—ile örtüşür nitelikte.¹¹⁹

Türkiye, planlanan orta Avrupa'ya uzanacak Nabucco boru hattı projesini beslemek ve kendi enerji kaynaklarını çeşitlendirebilmek amacıyla kuzey Irak'ın gaz kaynaklarına erişimle özellikle ilgileniyor. Mısır'ın düşük kapasiteli Arap gaz boru hattı, halihazırda Mısır ve Ürdün'den geçerek Suriye'ye ulaşıyor ve yakında Türk sınırına kadar uzatma planlarının tamamlanması bekleniyor.¹²⁰ Tüm Orta Doğu'yu kapsayan ve yedi ülkeli

¹¹¹ 2009 verileri, Turizm Bakanlığı.

¹¹² "Avrupa Birliği projesi nedir? Tüm sınırları kaldırmanın bir yoludur. Dünyanın bu köşesinde Berlin Duvarı kadar katı sınırlara alışmışız biz. Ancak dünyanın her yerinde sınırlar çözülüyor. Burada neden aynısını yapamayalım? Elbette ki Avrupa Birliği'nde olduğu kadar yapısal ve yasalarla yerleşmiş olmayacaktır. Ama bu demektir ki artık Suriye'ye farklı şekilde bakıyoruz, Irak'a farklı bakıyoruz. Devletler arası ilişkilerden ziyade halklar arası ilişkileri düzeltmek söz konusu". İbrahim Kalın, *al-Majalla*'ye verdiği mülakat, 26 Kasım 2009.

¹¹³ "Davutoğlu, AB'ye hayranlıkla bakıyor. AB'nin barış, istikrar ve refah yaratmak için yaptıklarını görüyor. AB modelini seviyor ve bölgenin dayattığı tüm kısıtlılıklarla bunu uygulamaya çalışıyor". Kriz Grubu'na verilen mülakat, AB yetkilisi, Ankara, Şubat 2010.

¹¹⁴ Orta Doğu Enstitüsü'nde yaptığı konuşma, 9 Ekim 2009.

¹¹⁵ Kriz Grubu'na verilen mülakat, ABD eski diplomatı, Vaşington DC, Kasım 2009.

¹¹⁶ İran'ın Türkiye Büyükelçisi Bahman Hosseinpour şunları söylüyordu: "neden biz de böyle bir işbirliği yapmayalım? Avrupa'daki dostlar nasıl yapıyorlar? Aralarında birçok savaş oldu. Ama neyse ki ... AB'ye sahipler. Birbirimize danışsak, ilişkilerimiz düzelirse—ki ben bunu destekliyorum—bu, bölgeyi pek çok açıdan olumlu etkileyecek. Diğerleri de bizim izimizden gelecek". *Hürriyet Daily News*, 21 Şubat 2010.

¹¹⁷ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Şam, 1 Şubat 2010.

¹¹⁸ Osmanlı dönemindeki Berlin-Bağdat demiryolu hattının bu ayağı, Türkiye-Suriye ilişkilerinin 1980'lerin başında çökmesiyle kapatıldı. 2001'de tekrar açıldı, ancak ABD işgalinin Irak'ı kaosa sürüklemesinin ardından 2003'te tekrar kapatıldı.

¹¹⁹ "Aradaki bağlantılar henüz tamamlanmamış olsa da bölgesel entegrasyonun unsurları artık yerine yerleşiyor". Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey Suriyeli yetkili, Şam, 24 Ocak 2010.

¹²⁰ "Gaz kotaları, bırakın Türkiye'nin, şu anda kendi ihtiyacımızı karşılamakta yetersiz. Ancak [kötüleşen Suriye-Mısır ilişkileri nedeniyle] siyasi zorlukların olup olmayacağından ya da meselenin kapasiteden ibaret olup olmadığından emin değilim".

elektrik enerjisi ağı fikirleri uzun yıllar sürüncemede kalmış olsa da Türkiye, yıllarca kuzey Irak'a yaptığı gibi 2009'dan bu yana Suriye'ye de enerji sağlıyor. Fırat ve Dicle nehirleri üzerinden Türkiye'nin yaptığı barajlar nedeniyle yaşanan sürtüşmeler, ortak sulama stratejilerinin gündeme gelmesini sağladı, son zamanlardaki yağış miktarı da bunu kolaylaştırdı.¹²¹

Türkiye aynı zamanda kalkınma yardımı alan bir ülkeden yardım yapan ülke konumuna geçti. Yol yapımı, hastaneler ve kız okulları başta olmak üzere Afganistan'a yapılan yardıma önemli katkı yaptı. 750 Filistinli polise eğitim vermek üzere Türkiye'ye getirdi. Devam eden çatışma sırasında Gazze ile İsrail sınırında bir endüstri parkı projesi başarısızlığa uğradı, ancak Batı Şeria'da Cenin yakınlarında Filistin, İsrail ve Türkiye arasında yeni ve ortak bir endüstri bölgesi, hastane, okul ve "barış kampı" planlanıyor ve bazı hizmetlere iki tarafın da ulaşabilmesi için girişler yapılması öngörülüyor.¹²²

Türkiye'nin çalışmalarının çok yönlülüğü sayesinde uzun erimli ve başarılı olması daha yüksek bir ihtimal. Bunlar arasında çok sayıda kabine üyesinin her yıl bir araya geldiği, Irak, Suriye, Ürdün ve Lübnan ile "Üst Düzey Stratejik İşbirliği Konseyleri"ni görüştüğü 2009 yılında olduğu gibi üst düzey, devletlerarası işbirliği de bulunuyor.¹²³ Libya'yla da aynı uygulamanın yapılabilmesi için iki ülke arasında taslaklar hazırlandı. Üst düzey bir Türk yetkili, bunun bölgeyi çatışma siyesetinden uzaklaştırarak ekonomik işbirliğine doğru çekme stratejisinin bir parçası olduğuna inanıyor.

Türkiye'nin dönüşümü ile Orta Doğu'nun dönüşümü arasında bir ortaklık söz konusu. Mevcut şartlar, bazı devletleri dışarıda bırakırken bazılarını da sürece dahil ediyor ... [Ortak Kabine toplantılarında] gerçek bir irade var, iki taraftan da on bakan katılıyor ve herkes açık talimatlara sahip. İşler yürüyor ve gerçekten de takip ediliyor.¹²⁴

Hedefler hatırı sayılır düzeyde ve Türkiye, Suriye, Ürdün ve Lübnan arasında ortak serbest ticaret bölgesi kurulması için fikir birliğine varıldı.¹²⁵ Türkiye'nin Irak

Kürdistan'ı ile 1990'larda gayriresmi düzeyde yürüttüğü ticari ilişkilerin ötesinde Başbakan Erdoğan, Türkiye'nin Suriye'yle olan "model" ilişkisinin Şam, Riyad ve Beyrut arasındaki ilişkilerin iyileşmesine rehberlik etmesi ve Irak, Suriye, Ürdün ve Lübnan ile olan ikili konseylerin daha fazla genişlemeye yol açması umudunu ve bundan duyduğu "heyecanı" dile getiriyor:

Tüm bunlar yaratıldığında bu bölge havuz gibi olacak ve aramızdaki dayanışma güçlenecek. Biz, her zaman Türkiye'nin sadece kendi başına refah, barış ve güvenliğe sahip olmasının anlamsız olduğunu düşünmüştür ... ortak bir bölgedeyiz ve ortak bir coğrafyayı paylaşıyoruz... eğer sorun yaşarlarsa bu bizi de etkiler.¹²⁶

Türkiye, aynı zamanda çok taraflı kurumlar ve platformlarda saygınlığını arttırmak üzere diplomatik alanda çok çaba harcadı. Arap Birliği'nde gözlemci statüsü aldı ve Körfez İşbirliği Konseyi'nin dışişleri bakanlarını İstanbul'da ağırladı. Bunlar kadar önemli bir başka gelişme de Ekmeleddin İhsanoğlu'nun İKÖ'nün gerçekleştirdiği ilk demokratik seçimlerinde genel sekreterliği kazanması oldu.¹²⁷ İsrail'in Lübnan'a karşı 2006'da gerçekleştirdiği askeri hareketin ardından Türkiye, gemiler, 1000 kişilik askeri personel ve Lübnan'da görevli BM Geçici Kuvvetleri'ne (UNIFIL) destek sağlayacak mühendislerle katkıda bulunmaya başladı.¹²⁸

Liderlerinin işbirliği vaad eden ancak sonrasında asla hayata geçirilmeyen protokolleri imzalamaya alışık olan Arap ülkeleri, bazı şüpheler taşıyorlar.¹²⁹ Öte taraftan Türkiye, sonuç elde etmenin çok daha uzun süre gerektirdiğinin farkına varabilir; zira AB'yle olan ve her şeyin çok taraflı olarak yürütüldüğü ilk dönemlerdeki

ticaret anlaşmalarımızın olduğu bir alan yaratmak" istediğini anlatıyordu. Kriz Grubu'na verilen mülakat, Mart 2010.

¹²⁶ Recep Tayyip Erdoğan, Suriye'de işadamlarına yaptığı konuşma, 23 Aralık 2009.

¹²⁷ Türkiye, 2000'de Suudilerin etkisi altındaki İKÖ'de daha önce yapılan seçimde bir Türk adayı desteklemiş, ancak adayı kazanamamıştı. Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey Türk yetkili, Ankara, Mart 2010. İKÖ'nün Türk olmayan üyeleri, tanınmayan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin tanınması ve desteklenmesi gibi dar görüşlü isteklerini gerçekleştirmek üzere Türkiye'nin bu kuruluşu ve diğer uluslararası örgütlerde de etkileyebileceği 57 ülkenin oyunu kullanmak istediğini çok iyi biliyorlar.

¹²⁸ Ayrıntılar için bakınız www.tsk.tr/eng/uluslararası/BM_UNIFIL.htm.

¹²⁹ "Türkler burada yeni. Tamam, Suriye'yle 50, Irak'la 50 anlaşma imzaladılar. Bu, olumlu bir adım. Ancak bunlar halihazırda sonuç getirmiş gibi davranıyorlar". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Arap diplomat, Ankara, Ocak 2010.

Kriz Grubu'na telefonda verilen mülakat, Suriyeli petrol uzmanı, Şam, 25 Mart 2010.

¹²¹ Bkz. Kriz Grubu Orta Doğu Raporu N°92, *Reshuffling the Cards (I): Syria's Evolving Strategy*, 14 Aralık 2009.

¹²² Kriz Grubu'na verilen mülakat, Türk yetkili, Ankara, Mart 2010.

¹²³ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Türk yetkili, Ankara, Mart 2010.

¹²⁴ Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey Türk yetkili, Ankara, Mart 2010.

¹²⁵ Bir yetkili, Türkiye'nin "şimdi Suriye, Lübnan ve Ürdün'le olduğu üzere malların rahatlıkla hareket edebildiği, serbest

ilişkinin aksine şimdilerde yapılanlar kendisi ile tek tek Orta Doğu ülkeleri arasında ikili olarak yürütülüyor.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'sının aksine bu bölgede henüz barışçıl ilişkileri sağlamlaştırmak yolunda güçlü ekonomik bağlar yaratma arzusu bulunmuyor. Bir tarafta Suriye'yle öte tarafta da Lübnan, Suudi Arabistan ve Irak'la olduğu üzere ticari ilişkilere siyasi sorunların gölgesi düşüyor. Temel meseleleri ele almada yaşanan zorluğa örnek olarak, çok taraflı işbirliği mekanizmasına acil olarak ihtiyaç duyulduğu Fırat nehri suyunun paylaşımına ilişkin Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki anlaşmada ilerleme kaydedilememiş olması verilebilir. Serbest ticaretin teşvik edilmesi, teknoloji ve uzman bilginin paylaşımının kolaylaştırılması ve altyapının entegrasyonu projelerinin yürütülmesi, bölgeyi geleneksel olarak etkisi altına almış olan sıfır toplamlı denklem anlayışının aksine kazan-kazan yaklaşımına işaret ediyor, ki bu Türk diplomasisinin sloganlarından biri olarak yerleşti.¹³⁰

Karşılıklı ekonomik bağımlılığı siyasi bütünleşmeye dönüştürme planlarının başarıya ulaştığı varsayılsa bile pek çok önemli Arap devletinin başarılması zor görünen bir barış sürecindeki ilerlemeyi sürüncemede bırakan, her türlü "normalleşme" planına soğuk baktıkları İsrail dışarıda bırakılmış olacak. Bu gerçekleşirse bölgesel entegrasyon, İsrail'in dışlanmışlık duygusunu perçinleyecek, İsrail açısından oldukça önemli bir avantaj olan Arap ülkeleri arasındaki bölünmüşlük yerine Arap cephesi güçlenecek ve Türkiye'nin ve İsrail'in çıkarlarının birbirinden daha da uzaklaşmasına neden olacaktır. Ancak çok taraflı siyasi entegrasyonda ilerleme sağlanamaması, Ankara'nın bölge ülkelerini bir araya getirme şansının düşük olduğu anlamına geliyor. Ne var ki insanlar arası ilişkiler düzeyinde değişim güçlü ve merak uyandırıcı. Türk sermayesi, filmleri, televizyon dizileri, müzik ve ürünleri, Orta Doğu piyasasında yerleşmeye başladı ve bunu izleyen yakınlaşma, tek taraflı değil. CNN'in Türk televizyonu kurmasından on yıl sonra El Cezire de Türkçe haber kanalı açıyor. Şimdiye dek Türkiye, 1990'larda Orta Asya'daki Türkî cumhuriyetlerle benzer şekilde gerçekleştirmeye çalıştığı yakınlaşmayla karşılaştırıldığında siyasi alanda daha fazla başarı elde etmiş görünüyor.¹³¹

III. ARABULUCU ÜLKE OLARAK TÜRKİYE

Artan özgüveninin etkisiyle AKP iktidarındaki Türkiye, bölgedeki pek çok çatışmada kendini kolaylaştırıcı, arabulucu ve tarafları bir araya getiren ülke olarak ortaya koydu. Üstlendiği bu rol ona batı başkentleri, iç kamuoyu ve bölge medyası nezdinde yaygın bir saygınlık kazandı. Arka bahçesini istikrara kavuşturmanın yanı sıra bu aktivizmin bir amacı da bölgedeki refahı, dolayısıyla da Türkiye'nin ticaretini arttırmak.¹³²

AKP hükümeti bu aktivizmi, Irak'ın ABD liderliğinde işgal edilmesinin ardından, bu ülkenin Sünni Müslüman liderleri arasında toplantılar düzenleyerek ve Amerika'nın ön ayak olduğu yeni düzene onların da dahil edilmesi çabalarına destek vererek alçakgönüllü olarak başlattı. AKP liderleri ayrıca ABD ile İran, Irak ile Suriye, İsrail ile Suriye, İsrail ile Filistinliler, Hamas ile El Fetih ve Pakistan ile Afganistan'daki çeşitli aktörler arasında gerilimleri azaltmak için de çaba harcadılar.

Tüm bu alanlarda Türkiye'nin rolü gitgide önem kazandı. Örneğin Afganistan ve Pakistan ile yapılan üçlü toplantılar, İstanbul'da dört turda yapıldı; ilk turun amacı sadece liderler arasında güven yaratılmasıydı, ikincisinde ekonomiden sorumlu bakanlar da dahil oldu, üçüncüsünde askeri kanat ve güvenlik bakanları eklendi ve sonunda köktenci dini okulların sunduğu seçenekten daha makul bir eğitim sistemine geçilmesi için neler yapılması gerektiği gibi temel bir meseleyi ele alan bir toplantı yapıldı.¹³³

Türkiye, Orta Doğu'daki çatışmalarda tüm taraflarla konuşabilmesini sağlayan ender bir konuma sahip. Dış aktörler, Doha zirvesi öncesinde 2009'da Lübnan'daki grupları birbirlerine yakınlaştırma başarısından ötürü Türkiye'yi kutladılar. Türkiye, kesin bir sonuca bağlanamamış olsa da Şam'ın Riyad ve Beyrut'a yakınlaştırılmasına katkıda bulunduğunu, hatta Suriyeli ve Suudi liderlerin karşılıklı ziyaretleri arkasındaki temel itici faktörün kendisi olduğunu belirtiyor.¹³⁴ Irak'taki bir dizi bombalamanın ardından Suriye ile Irak arasındaki gerilimi dağıtmak amacıyla dört tur toplantıya ev sahipliği yapması, en azından iki ülkenin konumlarını

¹³⁰“Davutoğlu, bu paradigmayı değiştirmede Türkiye'nin hızlandırıcı rol oynaması gerektiği konusunda son derece istekli”. Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey Türk yetkili, Ankara, Mart 2010.

¹³¹“[Orta Asya'daki] Türkî cumhuriyetlere bu şekilde gittiğimizde bu [yakınlaşma] gerçekleşmedi. Ama daha yakın olan, benzer yasalara sahip ve kültürel açıdan yakın olan devletlerle mümkün olduğunu düşünüyorum.” Kriz Grubu'na verilen mülakat, Hasan Kanbolat, Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM) başkanı, Ankara, 10 Şubat 2010.

¹³²“Ekonomik büyüme ve çatışmaların çözümü birbirini besler. Özetle, bölgedeki çatışmaların çözümü, ekonomik büyüme yaratır”. Kriz Grubu'na verilen mülakat, Türk diplomat, Tel Aviv, Şubat 2010.

¹³³ Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey Türk yetkili, Ankara, Mart 2010.

¹³⁴Başbakan Erdoğan'ın Al Arabiya televizyonuna verdiği demeç, 14 Ekim 2009.

açık olarak ortaya koymalarını sağladı ve böylelikle çekişmelerinin tırmanmamasını sağladı.¹³⁵

Ne var ki Türkiye'nin etkisi sık sık önemsiz de kalıyor. Kolaylaştırma çabalarının coşkusunu tüm ülkeler paylaşmıyor. Ankara'daki diplomatlar bu olguyu tanımlamak amacıyla sıklıkla "çılgınlık", "aşırılık" ve "takıntı" gibi sözcükleri kullanıyorlar.¹³⁶

Türkler, kafalarını arabulucu olmaya takmışlar. Tekerleği icat ettiklerini sanıyorlar. Ama bir süpergüç bile dikkatini ancak iki ya da üç meseleye tamamıyla verebilir. Eğer çok geniş bir alana yayılırsanız kredibilitenizi kaybedersiniz. Türkiye, bir maskaraya dönüşecek ve kimse onu ciddiye almayacak. Herkes bunu sadece şov için yaptığını düşünecek. İsviçreli arabulucuların bunu Ermenilerle, Alman arabulucuların Hizbullah'la nasıl yaptığını gördünüz. Arabuluculuk böyle yapılır, yani kapalı kapılar ardında.¹³⁷

Aslında görevlerinin büyüklüğünün farkında olan bazı Türk yetkililer, Türkiye'nin yaptığının "arabuluculuktan" ziyade "kolaylaştırıcılık" olarak sınıflandırılması gerektiğinin altını çiziyorlar.¹³⁸ Suriye'nin, El Fetih'in, Afganistan'ın ve Pakistan'ın kendilerini dahil olması için davet ettiklerini söylüyorlar. Bir yetkili, pragmatik bir yaklaşımla şunları söylüyor:

Öncelik, başlı başına arabuluculuk veya çatışmanın çözümü değildir; aslında çok fazla sonuç da elde etmiyoruz, belki de konu bu değil zaten. Konu, görünür olmak, bir güçmüş gibi görünmek, komşularımızı bize benzetmek, ekonomik büyümeye yardımcı olacak istikrarı sağlamak ve ticaret ve yatırımları artırmak.¹³⁹

A. SURİYE-İSRAİL ARASINDAKİ DOLAYLI GÖRÜŞMELER

Türkiye'nin iç ve dış kamuoyunun oldukça dikkatini çeken arabuluculuk çalışmaları, Suriye ve İsrail arasında 2008'de yapılan ve doğrudan görüşmelere yol açmasını, nihayetinde bir barış anlaşmasını ve 1967'den beri İsrail'in

işgali altındaki Golan Tepeleri'nin Suriye'ye geri verilmesini amaçlayan beş tur dolaylı görüşmeler oldu. Bu görüşmeler, 2004'te başlayan ve başta Gazze'de olmak üzere Türk sivil toplum kuruluşlarının Filistinlilerle İsrail arasındaki temasları kolaylaştırma çabalarını¹⁴⁰ da içeren, yıllar süren çabaların¹⁴¹ sonucu oldu. Türkiye aynı zamanda o dönemde ABD'nin Suriye-İsrail temaslarından çekilmesiyle oluşan boşluğu doldurmaya çalışıyordu.¹⁴²

İsrail başbakanı Olmert, Şubat 2007'de Suriye ile yapılacak dolaylı görüşmelerde Türkiye'nin yardım sağlamasıyla ilgilendiğini ifade etti.¹⁴³ Görüşmeler duyuruldu ve 2008'de başladı, aynı yılın Aralık ayında yapılan beşinci turda doruk noktasına vardı. Erdoğan ve Olmert Ankara'da müzakerecileri ile buluştular ve beş saati aşkın bir süre görüştüler. Akşam yemeği yediler ve Erdoğan, telefonda Beşir El Esad ile ayrıntılı olarak konuştu. Erdoğan, "hedefimiz, bir sonraki aşama olan İsrail ile Suriye arasında doğrudan görüşmelere nasıl geçeceğiz ... bölgede barışı tesis etmek oldu".¹⁴⁴

İsrail'in birkaç gün sonra Gazze'de Dökme Kurşun Operasyonu'nu başlatmasıyla şok olan ve Olmert'in şahsi taahhütleri dolayısıyla ihanete uğradığını düşünen Erdoğan, süreci öfkeyle askıya aldı. Bir Arap diplomatik gözlemci, kendi görüşüne göre Suriye ve İsrail'in yalnızca barışçıl niyetlere sahiplermiş izlenimi vermeye çalıştıkları bir zamanda Türk liderlerinin sürecin gerçek olduğuna saflıkla inanmalarını eleştirdi.¹⁴⁵ Ne var ki Türk

¹³⁵ Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey Suriyeli yetkili, Şam, 1 Şubat 2010.

¹³⁶ "Buna 'arabuluculuk çılgınlığı' adı verilebilir; zira Türkiye'nin bu tür yöntemlerle 'büyüklük' peşinde koşması biraz gülünç gözüküyor". Efraim Inbar, "Israeli-Turkish Tensions and Beyond", a.g.e.; Kriz Grubu'na verilen mülakatlar, Ankara, Şubat-Mart 2010.

¹³⁷ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Arap diplomat, Ankara, Ocak 2010.

¹³⁸ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Türk yetkili, Ankara, Mart 2010.

¹³⁹ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Orta Doğu'da görevli Türk diplomat, Şubat 2010.

¹⁴⁰ Örneğin Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin ev sahipliği yaptığı toplantılar ve temasların neticesinde Gazze ile İsrail arasında ortak İsrail-Filistin-Türk sanayi bölgesinin oluşturulmasına karar verildi, ancak yurakıda da belirtildiği üzere süregelen çatışma sırasında başarısızlığa uğradı.

¹⁴¹ Bakınız Kriz Grubu'nun Orta Doğu Raporu N°63, *Restarting Israeli-Syrian Negotiations*, 10 Nisan 2007.

¹⁴² "Herkes ABD'nin sahneye çıkmasını beklerken ve o, Suriye-İsrail görüşmelerini yeniden başlatmakla ilgilenmezken Türkiye'nin oynadığı rol yararlı oldu". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Nathalie Tocci, araştırmacı, Vaşington DC, Kasım 2009.

¹⁴³ Bakınız Kriz Grubu'nun Orta Doğu Raporu N°92, *Reshuffling the Cards (I)*, a.g.e., ve N°93, *Reshuffling the Cards (II): Syria's New Hand*, 16 Aralık 2009.

¹⁴⁴ Davos'taki Dünya Ekonomik Forumu'nda yaptığı yorumlar, 29 Ocak 2009.

¹⁴⁵ "Orta Doğu'da yeni herkes gibi Türkler de başlangıçta ortaya çıkan pek çok bariz başarının gerçekten gelişme kaydettikleri anlamına geldiğini, diğerlerinin başaramadıklarını başardıklarını düşündüler; başları döndü. ... Türkler, bir anlaşmaya veya doğrudan görüşmelere başlamaya bir gün kaldığını söylüyorlardı. Sanırım bu, her zaman olan şeydi. Süreçten herkez faydalanıyordu. Suriyeliler, izolasyonlarını kırdılar. İsraililer barışçıl niyetlerini sergilediler. Türkler, arabulucu olabileceklerini kanıtladılar. İki yıl daha devam edebilirdi. Yararlı oldu. Ancak bana yepyeni bir şeyin

liderler, İsrail-Suriye arasında doğrudan görüşmelere geçilmesine ramak kaldığı konusundan hâlâ eminlerdi.¹⁴⁶

Türkiye'nin bu rolüne iktidardaki mevcut İsrail hükümeti ile devam etmesi olası görünmüyor.¹⁴⁷ İsrail içinde süregelen Türkiye'yle ilişkilerin değerine dair fikir ayrılıkları,¹⁴⁸ mevcut durumda Suriye ile arabulucu olmasının mümkün olmadığı anlamına geliyor.¹⁴⁹ Tarafsız bir dış gözlemciye göre "Türkiye-İsrail ilişkileri çok ağır yapısal darbe aldı".¹⁵⁰ Başbakan Benyamin Netanyahu liderliğindeki hükümet, Suriye ile görüşmeleri ikincil önemde görüyor ve yapılacaksa da gerek Netanyahu'nun gerekse Dışişleri Bakanı Lieberman'ın yepyeni bir başlangıç ve doğrudan görüşmeler istediklerini söylüyor.¹⁵¹ Suriye Türkiye'nin rolünün devam etmesinde ısrar ederken¹⁵² Netanyahu, Fransa'nın arabuluculuğunu tercih ettiğini dile getirdi.¹⁵³ Dahası ABD Başkanı Obama'nın yönetimi, 2007-2008

arifesinde olduklarını söylemeyin". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Arap diplomat, Ankara, Aralık 2009.

¹⁴⁶ Erdoğan'ın söylediği üzere, "oldukça fazla ilerleme kaydettik. O kadar ki sadece birkaç kelimedede, kullandığımız dilde birkaç pürüz kalmıştı". Dünya Ekonomik Forumu, Davos, 29 Ocak 2009.

¹⁴⁷ "[Erdoğan'ın İsrail karşıtı polemiklerini] iç kamuoyuna yöneliktir diyerek, bir kez, iki kez veya üç kez mazur görebilirsiniz. Ama o devam ediyor. Duygusal olduğunu söylüyor, ancak duygusallığını başka meselelerde göremiyorum." Kriz Grubu'na verilen mülakat, bölgedeki İsrail politikaları hakkında bilgili bir kişi, Şubat 2010.

¹⁴⁸ "İsrail ve Türkiye hükümetlerinin gerilimleri azaltma girişimlerinin 1990'lardan bu yana ikili ilişkilere damgasını vuran özü ve tonu yeniden kullanıma sokması mümkün değil". Efraim Inbar, "Israeli-Turkish Tensions and Beyond", a.g.e.

¹⁴⁹ "Türkiye'nin yapabilecekleri sınırlı." Kriz Grubu'na verilen mülakat, bölgedeki İsrail politikaları hakkında bilgi bir kişi, Şubat 2010.

¹⁵⁰ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Avrupalı diplomat, Ankara, Şubat 2010.

¹⁵¹ "Lieberman: Israel wants direct talks with PA, Syria and Saudis [Lieberman: İsrail, Filistin Yönetimi, Suriye ve Suudilerle doğrudan görüşme istiyor]", *Haaretz*, 16 Haziran 2009. Ancak İsrail aynı zamanda daha iyi İsrail-Türkiye ilişkileri karşılığında Türkiye'nin rolüne geri dönmesini sevinçle karşılayacağını da söyledi. "Israel wants Turkey back on board as mediator with Syria [İsrail, Türkiye'nin Suriye'yle arabuluculuğa dönmesini istiyor]", *Haaretz*, 22 Kasım 2009.

¹⁵² "Suriye, İsrail'le olan her türlü dolaylı görüşmelerde Türkiye'nin arabuluculuğuna bağlı olduğunu vurguluyor; çünkü Türkiye bölgede önemli bir ülke ve önceki dolaylı müzakerelerde dürüst tavır gösterdi." Bouthaina Shaaban, Suriye cumhurbaşkanlığı ve medya danışmanı, Homs Üniversitesi'nde yaptığı konuşma, Suriye haber ajansı, Kasım 2009.

¹⁵³ Netanyahu, Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'ye "Doğrudan görüşmeleri tercih ediyorum; ancak arabulucu gerekiyorsa onun yapması gerektiğini" belirttiğini söylüyordu". Ynet, 12 Temmuz 2009.

döneminde selefine kıyasla Arap-İsrail meselesine çok daha fazla angaje oluyor.

Yine de Türkiye'nin 2008'deki çabaları değişime yol açtı. Suriye izolasyonunu kırmayı başardı. Görüşmeler öze yönelik ve iyi yapılandırılmıştı. Suriye, iç kamuoyunu görüşmelere hazırladı ve ABD'nin İsrail'in Şam'la olan münasebetine yaptığı muhalefete bir dereceye kadar karşı koymaya hazır olduğunu gördü. Müzakerelerin geçmişine dair sahip oldukları fikir birliği iki tarafı da şaşırttı. Her ikisi de konumlarını açıkça belirlemek zorunda kaldılar. Suriye, 1967 savaşından önce kendisinin nasıl çizdiğini gösteren ve İsrail'in çekilmesini istediği sınırı altı noktayla haritada belirledi. İsrail bu noktaları kabul etmedi, ancak nihayetinde uzlaşılacak herhangi sınır çizgisine geri çekilmek üzere açıkça taahhütte bulundu.¹⁵⁴

Türkiye'nin rolünün devam etmesi yönünde güçlü argümanlar mevcut: Türkiye, Suriye üzerinde en çok nüfuza sahip ülke; Şam'da dahi Ankara'nın bölgedeki yeni ağırlığı, kilit önemde olumlu bir faktör; bu, Türkiye ve İsrail'in ilişkilerini yeniden kurmalarının bir yolu; Türkiye, ilerlemek için kullanılabilir, 2008'deki görüşmeleri muhafaza eden ülke konumunda.

Bazı İsrailliler, Türkiye'nin Suriye liderliği üzerinde büyük nüfuza sahip olmasının değerli bir potansiyel barındırdığını düşünüyor.¹⁵⁵ Gerek Suriye gerekse İsrail, Türkiye'nin bölgede sahip olduğu geniş etki sayesinde iki tarafın da Türkiye'nin huzurunda verecekleri sözlerden dönmelerinin çok daha zor olacağını belirtiyor.¹⁵⁶ Üst düzey bir Türk yetkili, dolaylı görüşmelerin yürütülme şekli hakkında İsrail'in hiçbir zaman şikayet etmediğine işaret ediyor.¹⁵⁷ Bir başka yetkiliyse Türkiye'nin yaptıklarının değil, ancak İsrail'in Gazze saldırısının Suriye'yle olan süreci kesintiye uğrattığını herkesin özel görüşmelerde kabul ettiğine ve nihayetinde İsrail'in Türkiye'nin dahil olmasını olumlu karşılayacağına inanıyor.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Bakınız Kriz Grubu Raporu, *Reshuffling the Cards (II)*, a.g.e.

¹⁵⁵ A.g.e.

¹⁵⁶ A.g.e.

¹⁵⁷ "Kontrol ettik, herhangi bir sızıntı yok. Biz işleri ciddiyle yaparız". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Ankara, Mart 2010. "Olmert Türkiye'nin arabuluculuğunu oldukça faydalı buldu, sakin ve başarılı bir arabuluculuktu. ... Türkler, son derece ihtiyatlı ilerledi". Kriz Grubu'na verilen mülakat, bölgedeki İsrail politikaları hakkında bilgili bir kişi, Şubat 2010.

¹⁵⁸ "Bu yol yeniden açılırsa Türkiye'nin önünü kesmek zorlaşacak. Mutlaka arabulucu olmak zorunda değiliz, ama şu ya da bu şekilde dahil olmalıyız. Suriye'nin tutumu da Türkiye'nin dahil olmasından yana". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Türk diplomat, Tel Aviv, Şubat 2010.

B. İRAN'LA UZLAŞMA

Türkiye, İran İslam Cumhuriyeti ile iyi ilişkiler sürdürmek için çok çaba harcadı. İki taraftan da bir dizi üst düzey ziyaret ve ticaret anlaşmaları yapıldı, Batılı güçlerle Tahran arasında mesajlar iletmek için çalışıldı. Türkiye, ekonomik alanda genişlemeyle ilgileniyor,¹⁵⁹ bölgede yeni bir yaptırım rejimi veya silahlı çatışmadan kaçınmak, İran'ın nükleer silah edinme çabalarını geciktirmek ve nüfuzunu artırma çabalarına karşı koymak istiyor.

Türkiye'nin açılımı, kendi yaklaşımının Batılı ortaklarınınkinden ne kadar farklı olduğunu vurguluyordu. Ağustos 2008'de İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejat'ı resmi bir ziyaret için kabul etti. Türk liderler, Haziran 2009'da tartışmalı şekilde kazandığı seçimlerden sonra kendisini coşkuyla tebrik etti. Erdoğan, Ekim 2009'da Tahran'a yapacağı ziyaret öncesinde bölge konusunda İran'la ortak bir görüşe sahip olduklarını vurguladı ve cumhurbaşkanı hakkında "hiç şüphe yok ki dostumuzdur ... hiçbir zorluk yaşamadık" sözlerini sarf etti.¹⁶⁰ İran'ın nükleer programa sahip olduğu iddialarını sürekli olarak "dedikodudan ibaret" olarak değerlendirdi.¹⁶¹

İran'a yapılan ihracat yedi kattan fazla artış göstererek 2002-2009 arasında 300 milyon dolardan 2 milyar dolara çıktı¹⁶² ve ABD'nin Tahran'ı izole etme çabalarına meydan okudu. Orta Doğu'dan Türkiye'ye gelen turistlerin büyük kısmını 2009'da 1.38 milyon ziyaretçi ile açık farkla İranlılar oluşturuyor ve genellikle ülkenin serbest Akdeniz kıyılarında rahatlamak için geliyorlar. Böylelikle dünyayla barış içinde, ekonomik açıdan gelişmiş, İslami geleneklerin Batı tarzı tüketim, ticaret ve laik kurumlarla bir arada olduğu bir Müslüman toplum görüyorlar. Özellikle İranlıların dörtte birinin Azeri Türkçesi konuştukları, Türk uydu kanallarındaki programların ülkenin her yerinde izlendiği düşünüldüğünde İran'ın

Türkiye'yi etkilemesinden Türkiye'nin İran'ı etkilediği söylenebilir.¹⁶³

Liderlik, rejim ve halk düzeylerinde sürekli devam eden bu ilişkiler, Türkiye'nin İran'daki karar alma mekanizmaları hakkında daha fazla bilgi sahibi olmasına yardımcı oluyor ve etkileşim kurma fırsatı sunuyor. Aynı zamanda İran'ın daha az köşeye sıkışmış, daha az izole hissetmesi ve tahmin edilemeyecek hareketlere karşı daha az eğilimli olması sağlanıyor. Ne var ki oldukça cazip görünen bu yaklaşım, İran'ın politikalarında henüz büyük değişimler yaratmış değil.

Türkiye İran'a özellikle enerji açısından bağımlıyken İran Türkiye'ye batıya açılan yollardan birini oluşturması nedeniyle bel bağıyor. Ankara, doğal gaz ithalatının beşte birini karşılamak üzere İran'la anlaşmalar imzaladı, ancak son zamanlarda karşılanmayan ve "al ya da öde" türünde anlaşmalardan kaynaklanan faturalarla karşılaştı.¹⁶⁴ Mal taşıyan veya Orta Asya'daki Türk işletmelerine hizmet sağlayan 90.000 Türk kamyonunun çoğu İran'dan geçiyor.¹⁶⁵

İki ülke arasındaki ilişkiler hiç pürüzsüz olmadı. 1996'dan bu yana Türkiye, İran'ın devasa Güney Pars gaz sahasının geliştirilmesi, baraj yapımı ve kuzey İran'da bir rafineri inşası için önemli birçok mutabakat anlaşması imzaladı; ancak bunların ne zaman uygulamaya konulacağına dair kesinlik bulunmuyor. 2004'te İran'ın Devrim Muhafızları Türkiye'nin yaptığı, çoğunluğu Türklere ait bir konsorsiyum tarafından işletilmesi planlanan, İran'ın yeni İmam Humeyni havaalanının kontrolünü ele geçirdi ve ayrıca bir Türk şirketinin kazandığı cep telefonu ihalesi iptal edildi. İran parlamentosu, iki anlaşmayı da resmen feshetti ve şirketlerin İsrail ile bağları bulunduğu için İran'ın güvenliğine zarar vereceğine hükmetti.¹⁶⁶

¹⁵⁹ "İran, devasa ticaret potansiyeline sahip, derin bir ülke". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Bülent Aras, Orta Doğu uzmanı, Ankara, 12 Şubat 2010. Son beş yılda toplam ticaret hacmi yüzde 96 arttı ve ardından Türkiye'nin ihracatında yüzde 152'lik bir artış oldu. Türkiye'nin ihracatı 2 milyar dolar civarında sabit kaldı. İran'a satılan temel ihraç ürünleri arasında makine, ekipman, demir, çelik, motorlu araçlar, ahşap, plastik ürünler, tütün ve tütün yerine ikame edilen ürünler bulunuyor. "İran Ülke Profili", Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, www.dtm.gov.tr.

¹⁶⁰ *Guardian* gazetesine yaptığı açıklama, 26 Ekim 2009.

¹⁶¹ Erdoğan, bunu son olarak Londra'da yaptığı basın toplantısında dile getirdi. Agence France-Presse, 16 Mart 2010. Ancak diğer AKP liderleri, özel toplantılarda İran'ın hem ülke hem de rejim olarak nükleer silah edinmeye kendini adadığına inanıyorlar.

¹⁶² Türkiye İstatistik Kurumu.

¹⁶³ "Türkiye'deki laikçilerin ortaya attıkları iddialardan biri, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarı altında Türkiye'nin giderek İran'a benzer bir rejime bürünme, yani yarı-demokrasi, yarı-din devleti olma yoluna girdiği. Tarihleriyle, kültürleriyle ve siyasetiyle Türkiye ile İran'ı karşılaştırdığınızda bu iddianın ciddiye alınacak bir tarafı elbette ki yok; Türkiye'nin İranlaşması olasılığı sıfır. Benim öteden beri kanaatim ise, tam tersinin söz konusu olacağı". Şahin Alpay, *Zaman*, 9 Şubat 2010.

¹⁶⁴ Örneğin 2009'da kullanılmayan gaz için 800 milyon doları aşkın ödemesi gerekebilir, ama bu durumda sonraki beş yılda bu miktarı ithal etme hakkı bulunuyor. Kriz Grubu'na verilen mülakat, David Tonge, International Business Services adlı şirketin genel müdürü, İstanbul, Ocak 2010.

¹⁶⁵ Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey Türk yetkili, Ankara, Mart 2010.

¹⁶⁶ İran hükümeti bu konuda tamamen bölünmüştü ve Türk tarafı İsrail'le bu tür bağları olduğunu reddediyordu. "Iranian MPs vote for Turkish veto", BBC News, 27 Eylül 2004.

Türkiye, hem İran hem de ABD ile olan itibarlı ilişkilerini kullanarak özellikle Başbakan Erdoğan'ın Vaşington'a 2009'da gerçekleştireceği ziyaret öncesinde İran'ın nükleer programı nedeniyle patlak veren krizi aşmak üzere bir uzlaşmaya arabuluculuk yapmaya çalıştı.¹⁶⁷ İran'ın zaman zaman Türkiye'yi zenginleştirilmiş uranyumu depolayabilecek ülke olarak görmedeki apaçık isteği, hem özel bir ilişkinin varlığına hem de bunun kısıtlılıklarına işaret ediyor. Diplomatlar, ne İran'ın ne de ABD'nin Türkiye'nin ana arabulucu olmasına izin vermeye hazır olduğunu belirtiyorlar. İran'ın Dışişleri Bakanı Manouchehr Mottaki, Türkiye'yi "diğerlerinin İran'ı anlamalarına yardımcı olabilecek ... önemli bir danışman"¹⁶⁸ olarak adlandırmayı tercih ediyordu.

Türk yetkililer, Türkiye'nin batı ittifakının hiçbir üyesinin sahip olmadığı oranda İran yönetimine düzenli ve en üst düzeyde erişiminin bulunduğu ve AB ve ABD'yi göz önünde bulundurarak Tahran'la teması sürdürdüğüne işaret ediyorlar.¹⁶⁹ Zaman kazanmak başarı olarak sayılıyorsa Türkiye'nin sakinleştirici müdahalelerinin buna katkı sağladığı ve Eylül 2009'da İsviçre'de İran ile Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi ve Almanya arasında yapılan görüşmelere zemin hazırladığı söylenebilir.¹⁷⁰ AB Komisyonu, "Türkiye, İran'ın nükleer programı konusunda AB'nin tutumunu destekliyor" diyor.¹⁷¹

Önde gelen bir Türk araştırmacı, İran'la sürdürülen ilişkileri, gerilimleri azaltmaya, İran ile Batı arasında diplomatik manevra alanını genişletmeye yardımcı olduğu ve "Türkiye'nin Batı'daki konumunu sağlamlaştırdığı" gerekçesiyle savunuyor.¹⁷² Türkiye'nin bir başka argümanıysa İran'ın Orta Doğu'nun geri kalanındaki artan etkisine karşı, özellikle de Suriye'yle bağlarını çeşitlendirme ve hatta İran ile olan ittifakına son verme fırsatını sunarak denge unsuru oluşturabilmesi.¹⁷³ Gerçekten de Şam, Tahran'a daha az bağımlı hissediyor gibi görünüyor.¹⁷⁴

Ne var ki Erdoğan, İsrail'in nükleer kapasitesini İran'ınkiyle eş tutarak ABD'li muhataplarını şaşırttı.¹⁷⁵ Bazıları bunu, arabuluculuk veya kolaylaştırma olarak değil, gerek Türkiye'yi gerekse Batı ittifakını baltalayacak stratejik bir sapma olarak görüyor. Türkiye'nin İran'ın katı rejimiyle uzlaşmacı tavrındaki hevesi, dış aktörleri oldukça şaşırtıyor; zira nükleer kapasiteye sahip bir Tahran ilk olarak Türkiye'yi tehdit edebilir. Türkiye'nin İran halkının nükleer programı desteklediğinden hiç şüphesi yok ve bir Türk lider, amacın nükleer silah olduğuna inandığını belirtiyor.¹⁷⁶ Ancak üst düzey bir Türk yetkili, AKP'nin tutumunun özünü savunuyor:

Özü, angaje olmaktır. Batı kolayca konuşuyor, tıpkı bekarın karı boşaması gibi. Bizse yakınız; öyle bir lüksümüz yok. Farklı bir mentaliteye sahip olsalar ve bize acı veren şeyler sayesinde gelişip büyüse de bir ülkeyi dışlamaktan çok fazla kazanç sağlayamazsınız, hele de stratejik derinliğe sahip büyük bir ülkeyi.¹⁷⁷

Bir Türk yorumcu, Batı'daki katı tutum yanlılarına itiraz ediyor ve özellikle de Batı ittifakındaki askeri güç kullanımına dair görüş farklılıkları ve İran'ın karmaşık durumu düşünüldüğünde uzlaşmaz yaklaşımların tam olaral ölçüp tartılmadığını söylüyor:

Havuç teklif ederken sopa sallamamalısınız. İlişki kurmak, konuşmaktan ibaret değildir. İran'a bir bütün olarak bakılmalı. Bölgedeki diğer ülkelerle kıyaslandığında İran, demokrasisi açısından daha iyi ve rejim, İslam'ı ideolojisi olarak kullansa da toplum dine fazla düşkün değil. Ülkenin bu yönü teşvik edilmeye çalışılmalı ve değişmeyecek bir ülke olarak sınıflandırılmamalı. Demokrasinin kendi kendini dayatmasının yararına inanmalı.¹⁷⁸

¹⁶⁷ "Başbakan bu konuda çok heyecanlıydı, Tahran ile Vaşington arasında bir rol oynayabileceğinden emindi". Kriz Grubu'na verilen mülakat, önde gelen bir Türk işadamı, Ocak 2010.

¹⁶⁸ *Hürriyet Daily News*, 16 Şubat 2010.

¹⁶⁹ "Angaje olma politikası, kilit önemde bir prensip. Yalnızca iyi adamlarla görüşemezsiniz; zorlu aktörlerle de görüşmek zorundasınız". İbrahim Kalın, Orta Doğu Enstitüsü'nde yaptığı konuşma, a.g.e.

¹⁷⁰ Bülent Aras, "İran çıkmazı mı?", *Sabah*, 24 Şubat 2010.

¹⁷¹ "Türkiye 2009 İlerleme Raporu", AB Komisyonu, Brüksel, 14 Ekim 2009.

¹⁷² Bülent Aras, "İran çıkmazı mı?", *Sabah*, 24 Şubat 2010.

¹⁷³ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Türk yetkili, Vaşington DC, Kasım 2009.

¹⁷⁴ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Suriyeli yetkili, Ocak 2010.

¹⁷⁵ "İran'ın nükleer silah edinmesi hem bölgemiz hem de tüm dünya açısından tehlikeli bir durumdur. ... Ama bir yandan siz bir ülkeye bunu yapmamasını söylerken öte yandan aynı coğrafyada bir komşu ülke bu silahlara sahip. ... çifte standart uyguladınız ve bunu haklıymış gibi sunuyorsunuz". Vaşington DC'de yaptığı konuşma, 7 Aralık 2009.

¹⁷⁶ "Nihayetinde nükleer silaha sahip olmanın nihai arzuları olduğu inancındayım". Cumhurbaşkanı Gül, Claudia Rosett'in "Turkey Tilts Towards Iran [Türkiye İran'a doğru Kayıyor]" başlıklı yazısında yaptığı alıntı, Forbes.com, 26 Mart 2010. Gül'ün sözcüsü, 27 Mart 2010'da cumhurbaşkanının "mülakat vermediğini" söyledi, ancak yorumlarının içeriğini yalanlamadı.

¹⁷⁷ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Vaşington DC, Kasım 2009.

¹⁷⁸ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Ankara, Mart 2010.

Türkiye'nin İran'a olan yaklaşımına en sert eleştiriler, Amerikalı ve İsraili yorumculardan geliyor.¹⁷⁹ Bazı ABD'li yetkililer, özel konuşmalarda Türkiye'nin Tahran ile arabuluculuk yapmasını memnuniyetle karşılıyor,¹⁸⁰ ancak Türk liderlerin söylemlerini kontrol altında tutmalarını talep ediyorlar.¹⁸¹ BM Güvenlik Konseyi üyesi olarak Türkiye, bu platformda İran'la yaptırımlar konusunda restleşme yaşanırca sadakatini ispatlamak durumunda kalabilir. Seçim yapması gerekirse Türkiye'nin yaptırımlar konusunda oyunu Batı'dan yana kullanması olası; ancak bu, tüm diğer seçeneklerin tüketilmesi ve böylelikle İran'ın sadece Türkiye'yi suçlayamaması durumunda gerçekleşebilir.¹⁸² Türkiye'nin gelecekte alternatif iletişim kanalı olarak işlev göreceğine dair bir işaret bulunmuyor. Aynı zamanda Ankara'nın İran'la yürüttüğü ilişkilerin en çok neyin yararına olduğu sorusu cevapsız: küresel istikrar çabalarına mı, Türkiye'nin bölgesel aktör imajına mı yoksa İran rejiminin gündemine mi.

C. HAMAS İLE AÇILIMLAR

Türkiye'nin Orta Doğu'daki bazı arabuluculuk çabaları çok az sonuç doğurdu. Daha az başarılı girişimlere örnek olarak Filistinli militan grup Hamas'ın dahil olduğu çatışmalara barışçıl çözüm bulunmasını kolaylaştırma çabaları verilebilir. Türkiye, Hamas'ın göz ardı edilemeyeceğine inanıyor.¹⁸³ Oysa İsrail'in bakış açısına göre Hamas'a olan yaklaşımı ile PKK'ya olan yaklaşımı çelişiyor.¹⁸⁴ Başbakan Erdoğan, bu durumu sık sık şu şekilde açıklıyor:

Demokrasinin yerleşip kök salmasını istiyorsak o halde öncelikle ülke halkının oylarını almış insanlara saygı göstermeliyiz.... Burada köprü kurmak istiyorsak

tüm tarafları göz önünde bulundurmamız zorundayız. ... eğer Filistin tarafında sadece El Fetih olursa bu, sonuçları tüm Filistin halkına yansıtmakta yeterli olmayacaktır, Hamas da göz önüne alınmalıdır, zira onlar da bu toplumun bir parçası, bir seçim kazandılar, bu nedenle onlar da bu denkleme dahil edilmeliler.¹⁸⁵

Türkiye daha da ileri giderek Hamas lideri Halit Meşal'i Ankara'ya davet etti. Sonrasında Ocak 2009'da Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Türkiye'nin şimdiki kadarki en prestijli girişimini başlattı ve Hamas'ın Şam'daki ofisi ile Kahire arasında mekik dokuyarak Hamas ile İsrail arasında bir ateşkese arabuluculuk yapmak için çalışmalar sürdürdü.¹⁸⁶ Davutoğlu, 18 Ocak'ta düşmanlıkların son bulmasında Türkiye'nin en önemli rolü oynadığını iddia etse de¹⁸⁷ Arap diplomatlar küçük bir katkıda bulunduğunu söylüyorlar¹⁸⁸ ve bazılarıysa hiçbir etkiye sahip olmadığını ifade ediyorlar.¹⁸⁹ Bazıları daha da ileri giderek Türkiye'nin çabalarının tecrübesizlik, aşırı şevk ve Hamas'ın kendilerine tüm kartlarını açacağına dair boş vaatler nedeniyle başarısız olduğunu söylüyorlardı.¹⁹⁰

Şu açık ki Ankara henüz Orta Doğu'daki ilişkilerinde öğrenme sürecinin başında bulunuyor ve Arap-İsrail barışı için kat edilmesi gereken yolun daha çok başında. Pek çok Türk yetkili Ankara'nın Hamas üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmasının bir başarı olduğunu söylese de Hamas'ın Ankara'dan ziyade Tahran'a kulak asmış olması daha olası.¹⁹¹

¹⁷⁹ Saygın bir İsraili araştırmacı bunu "Türkiye'nin dış politikasının İslami eğilimler gösterdiğinin kanıtı olan en bariz davranış" olarak adlandırdı". Efraim Inbar, "Israeli-Turkish Tensions and Beyond", a.g.e.

¹⁸⁰ Ankara'da görevli bir Batılı diplomat, İranlı yetkililerle görüşmelerinde ABD ile birlikte çalıştığını ve ABD'li yetkilileri ayrıntılı olarak bilgilendirdiğini söylüyordu. Kriz Grubu'na verilen mülakat, Şubat 2010.

¹⁸¹ "İran'ı [yanlış anlaşılabilir dostları olarak] yaftalamalarını istemiyoruz. İran'ın nükleer silah kapasitesine sahip olmaması için ... ortak bir taktik saptamak için bizimle birlikte çalışmalarını istiyoruz". James Steinberg, ABD Dışişleri Bakan yardımcısı, *Financial Times*'a yaptığı açıklama, 24 Şubat 2010.

¹⁸² Kriz Grubu'na verilen mülakatlar, Türk yetkililer, Ankara, Mart 2010.

¹⁸³ "Hamas olmaksızın süreç olmaz. Dışlama işe yaramadı". İbrahim Kalın, Orta Doğu Enstitüsü'nde yaptığı konuşma.

¹⁸⁴ Türkiye, PKK'nın sivilleri hedef alan terör saldırılarını şiddetle eleştirirken Hamas'ın sivil hedeflere gerçekleştirdiği saldırılar konusunda sessiz kalıyor. Benzer şekilde Irak'ta PKK'ya saldırma hakkını görürken Hamas'a Gazze'de saldırdığı için İsrail'i eleştiriyor.

¹⁸⁵ Dünya Ekonomik Forumu, Davos, 29 Ocak 2009.

¹⁸⁶ "Bize yardım teklifiyle geldi. Biz de ona 'yardım et lütfen. Hamas'a Mısırlıları dinlemesini söyle! Onlar üzerinde ılımlılaştırıcı etkiye sahip olduğun sürece sorun yok' diye cevap verdik". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Arap diplomat, Ankara, Ocak 2010.

¹⁸⁷ "Eğer karşılıklı ateşkese ulaşıldıysa ... bu Türkiye'nin sayesinde oldu". *Today's Zaman*, 21 Ocak 2009.

¹⁸⁸ "Türkiye, Hamas'ın yumuşamasında ufak bir rol oynadı". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Mısırlı yetkili, Ocak 2010.

¹⁸⁹ Hamas liderleri, Kriz Grubu'na Türkiye'nin bir rol üstlenmesinin mümkün olmadığını, çünkü Mısır'ın görüşmeleri tekeline almak için bunu veto ettiğini ve ABD'li yetkililerin de o zaman Mısır'ı desteklediğini söylüyorlardı. Bu ifade, ABD'li yetkililer tarafından doğrulandı. Kriz Grubu'na verilen mülakatlar, Hamas'lı ve ABD'li yetkililer, Şubat-Mart 2010.

¹⁹⁰ "Sıfır başarı gösterdiğini söylemiyorum. Ama iddia ettikleri başarı düzeyi doğru değil; bağlamına doğru şekilde yerleştirilmesi. Propagandayı anlıyorum. Her zaman yapıyoruz. Sorun şu ki Türkiye aceleyle başlıyor, kendi söylemine inanıyor ve hakikaten de barış inşa ettiğini zannediyor. Hamas herkesle görüşüyor, ama Türkler sadece Türkiye onlarla konuşuyormuş gibi yapıyor". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Arap diplomat, Ankara, Ocak 2010.

¹⁹¹ "Davutoğlu bir idealist, gerçekten inançlı, ama zor öğreniyor ve Hamas'ın inatçılığı karşısında hüsrana uğruyor. Hâlâ

Türkiye'nin Orta Doğu sahnesinde boy göstermesi Arap-İsrail çatışmalarında geleneksel olarak ağırlığı olan bir aktör olan Mısır'ı zaman zaman rahatsız ediyor. Kahire, Filistin'in iç meselelerindeki rolünü ve El Fetih'le olan sıkı bağlarını elinde tutmak istiyor.¹⁹² Türk ve Mısırlı diplomatlar uyumlu bir işbirliği sürdürdüklerini resmi olarak ifade etseler de sürece dahil olan herkes işlerin pürüzsüz olduğunu düşünmüyor. Bir Mısırlı yetkilinin ifadesiyle:

Türkiye büyük ve acemi bir oyuncu. Yaptıklarını hem ilgi hem de şüpheyle takip ediyoruz. Orta Doğu meselelerinde uzun süre marifetli değildi. Kamuoyunun teşvikiyle hareket ediyor ve İslami eğilimleri arka planda hiçbir zaman eksik değil. Son olarak da Batı'ya etkin bir oyuncu olduğunu göstermek istiyor. Ne var ki somut etkileri hakkında şüphelerim var. "Kuru gürültü" tabiri buraya uyuyor. Medyada yer alma ve kat ettikleri uçak milleri konusunda iyiler.¹⁹³

Arap diplomatlar, Türkiye'nin El Fetih-Hamas ekseninde etkide bulunamamasını, Somali'de öne sürülen arabuluculuk rolü¹⁹⁴ veya Mısır ile Fas arasında arabuluculukta olduğu gibi şahsi önerilerden ileri gitmeyen girişimler gibi ortaya konduktan sonra yok olup giden diğer fikirlere benzetiyorlar.¹⁹⁵ Bazılarıysa Türkiye'nin geçmiş yılların bıraktığı acı ve karmaşık mirası anlayamadığını söylüyorlar.

Hamas ve El Fetih ile yumuşak konuşulması gerektiğine inanıyorlar. "İyi niyet", "biz Müslümanlar birbirimize kaynaşmalıyız" gibi şeyler söylüyorlar. Bunlar okulda çocuklara söyleyebileceğiniz türde sözler. Kulağa safça geliyor. 600 yıllık Osmanlı hakimiyetinden bahsediyorlar. Ama bugünkü koşulları biliyorlar mı?¹⁹⁶

Ne var ki bölgedeki aktörler Türkiye'nin daha önce görülmemiş oranda enerjiye sahip olduğunu kabul ediyorlar.¹⁹⁷ Mısırlı bir yetkili şunları söylüyor: "Davutoğlu, medyamızda kraliyet mensubu gibi muamele görüyor. Mısır'da bir yıldız kendisi. Erdoğan ise tüm Arap dünyasında bir yıldız".¹⁹⁸ Ancak bu, arabulucu olmaktan farklı bir şey¹⁹⁹ ve bazı Arap yetkililer Türkiye'nin niyetlerini sorguluyorlar.²⁰⁰ Gerçekten de bir Türk uzman, Türkiye'nin zaman zaman kolaylaştırıcılık veya arabuluculuğun ötesine geçerek kendi iradesini dayatmaya çalıştığına inanıyor.

Fazla başarı elde edemediler, ama başarı onu nasıl tanımladığınıza bağlıdır. Dahil olarak yeni bir rol elde edersiniz ve AKP bunu Türkiye'ye kazandırdı. Ancak tarafsız bir arabulucu rolünden çıkarak güç uygulayan bir arabulucu haline geldiler. Güç uygulayan arabuluculuk yaparsanız insanları istediğinizi kabul etmeye zorlayacak güce sahip olup olmadığınız sorusu ortaya çıkıyor, mesela Hamas gibi gruplar sizi gerçekten dinliyorlar mı? Tüm bunların üzerinde yeterince düşündünüz mü, örneğin Hamas'la görüşüp DTP [içteki Türkiyeli Kürt milliyetçiler] ile görüşmemenin yaratacağı iç çelişkileri? Ayrıca [İsrail'in de dahil olduğu meselelerde olduğu gibi] insanların tarafsız arabulucu rolünü kaybettiğiniz algısına sahip olmalarının getirdiği maliyet de var.²⁰¹

öğrenecekleri şeyler var". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Arap diplomat, Ankara, Ocak 2010.

¹⁹² "Mısır yalnızca Hamas'ın [El Fetih ile] 'anlaşma' imzalaması yönünde verilen çabaları destekleyecektir. Ebu Mazen [Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas], bu konuda kimseyle görüşmeyecektir. İmzaladı bile ve Mısır'ı yegâne çıkış kapısı olarak görüyor. Böyle kapı, diğer herkese kapanmış oluyor". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Mısırlı yetkili, Kahire, Şubat 2010.

¹⁹³ Aynı mülakat.

¹⁹⁴ Bir Türk yetkiliye göre Somali, "altından kalkılamaz" olurdu. Kriz Grubu'na verilen mülakat, Ankara, Aralık 2009.

¹⁹⁵ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Arap diplomat, Ankara, Şubat 2010.

¹⁹⁶ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Mısırlı yetkili, Ocak 2010.

¹⁹⁷ Başbakan Erdoğan, Beyrut, Şam ve Riyad ile Lübnan hükümeti için yapılan temaslardaki rolünü şu şekilde tanımlıyordu: "O gergin dönemi biz de en garip şekilde yaşadık. Sürekli telefon başındaydık". Al Arabiya televizyonuna yaptığı açıklama, 14 Ekim 2009.

¹⁹⁸ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Ankara, Şubat 2010.

¹⁹⁹ "Türklerin ne olmak istediklerine karar vermeleri gerekiyor. Arabuluculuk tarafsız olmadan yapılamaz". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Avrupalı diplomat, Ankara, Ocak 2010.

²⁰⁰ "Tüm bu arabuluculuk faaliyetleri – gerçekten de barışa mı yönelik? Çok duygusalız, ancak ihtiyatlı olmamız gerekiyor". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Arap diplomat, Ankara, Şubat 2010.

²⁰¹ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Meliha Altunışık, dekan, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 12 Şubat 2010.

IV. KISITLAYICI UNSURLAR

Türkiye, Batı'nın adına Orta Doğu'da bazı şeylere çeki düzen verebilmeye ve Orta Doğu'nun hatta Müslüman dünyasının sözcüsü olarak olarak Batı'da bazı konuları rayına koyabilmeye muktedir olduğuna dair debdebeli açıklamalar yapmakta. Öncesine göre daha fazla ağırlığa sahip olsa da nüfuzunu kısıtlı kılan bazı unsurlar mevcut.²⁰²

A. TÜRKİYE'NİN ORTA DOĞU'DA ALGILANIŞI

Arap kamuoyu, Türkiye'nin bölgede boy göstermesini büyük ölçüde takdirle karşılıyor. İlgi ve güveni sağlayan dönüm noktası, Türk meclisinin 1 Mart 2003'te verdiği kararla ABD birliklerinin Irak işgali için ülkelerinden geçmesini reddetmesi oldu.²⁰³ Türkiye'nin Avrupa ile entegrasyon için 2000'lerde yaptığı baskı ve üyelik müzakerelerinin 2005'te resmi olarak başlaması, bunu kuvvetlendiren, ironik faktörler oldu.²⁰⁴

Komşu ülkeler Türkiye'yi Avrupalı olarak görmeye başladı. Dünyanın her yerindeki ülkeler Türkiye'yi Orta Doğu bölümünden Avrupa kategorisine almaya başladılar. Aydınlar ve orta sınıflar Türkiye hakkındaki görüşlerini değiştirdiler. Bu nedenle insanlar ve yatırım gelmeye başladı. Kendilerine, ama aynı zamanda da Avrupa'ya yakın bir kültür gördüler. Biz Avrupa'ya yakınlaştıkça Orta Doğu da bize yaklaşmak istiyor.²⁰⁵

Başbakan Erdoğan'ın 2009'daki dobra ifadeleri, özellikle de İsrail'e karşı sert eleştirileri, Arap liderlerin şikayetlerinin yaygın ve hafif kaldığı bir dönemde Gazze'de kuşatılan Filistinli sivillerin acılarını ifade edebilecek güçlü bir sese ihtiyaç duyan Arap halklarının hayal gücünü cezbedi. Arap basını Erdoğan'ı övmek

konusunda oldukça başarılı oldu ve bir köşe yazarı şunları yazdı: "Sayın Erdoğan'ın İstanbul'da bir akademi açarak haysiyet ve halkına hizmet etme konularında Arap liderlere ders vermesini öneriyoruz".²⁰⁶

Ancak hayal kırıklıklarını dile getirmenin ötesinde bölge içinden Türkiye'nin aşırı tavırlar almasını isteyenlerin sayısı oldukça az. Bunun nedeni çoğunlukla Türkiye'nin genelde ılımlı olan tavrı ve katı tavrı model olarak görülen Batı'yla olan bağları. Pek çok yorumcu şu temel analize katılıyorlar: "Türkiye kendine güvenli görünüyor, İran tarzı gürültüye veya ahmakça pozlara başvurmadan yeni dış politikasında emin adımlarla ilerliyor. Önde gelen bir bölge aktörü gibi hareket ediyor, geçmişine ve mevcut durumuna dayanıyor ve İsrail de dahil olmak üzere bölgedeki küçük oyuncuları absorbe etmeyi amaçlıyor".²⁰⁷ Türkiye tarafından yedi Arap ülkesinde yapılan araştırma, demokratik bir örnek olarak Türkiye'ye olan halk desteğini doğrular görünüyor.²⁰⁸

Bir Suudi bankasının müdürü, Erdoğan'ın Davos'taki çıkışının ardından (bakınız aşağıdaki bölüm) Türkiye'ye karşı endişe ile hayranlığın karıştığını söylüyor ve Arapların parasının Türkiye'yi AB'yle entegrasyona sırtını dönen değil AB tarzı kural ve uygulamaların yerleştiği bir ülke olarak görmek istediğine işaret ediyordu.²⁰⁹ Gerçekten de öyle, zira Müslüman ve Orta Doğu görüşlerinin Batılı platformlarda temsil edilmesinde Türkiye yeni bir kanal olarak görülüyor ve Batının güvenini kaybetmesi durumunda bu kanal işlemesi beklenemez.

Siyasetin yanı sıra Türk ürünleri ve inşaat şirketleri, Orta Doğulu tüketicilerin gözünü dolduruyor. Ülkenin yeni yaşam kalitesi, oldukça tutulan ve Arapça dublajlı Türk komedileri ve pembe dizilerinde açıkça görülüyor.²¹⁰

²⁰²"AB perspektifi gitgide kayboluyor, ama hükümet Orta Doğu'nun önemini abartıyor. Orta Doğu'nun özel bir yeri olduğunu düşünüyorum. Ancak bir alternatif değil. Pek çok kısıtlılık söz konusu". Aynı mülakat.

²⁰³"Dönüm noktası, Ankara'nın ABD'ye 'hayır' diyebileceğini gösterdiği 2003 savaşı sırasında yaşandı. Bu, bölgede yeni bir model. Eskiden sadece 'evet' diyen yahut sadece 'hayır' diyen ülkeler vardı. Buradaysa kendi rotasını çizen, bazen 'evet' bazense 'hayır' diyen bir ülke var." Kriz Grubu'na verilen mülakat, Bülent Aras, Orta Doğu uzmanı, Ankara, 12 Mart 2010.

²⁰⁴Türkiye ile tam üyelik müzakerelerine başlanıp başlanmayacağını belirleyecek Aralık 2004 kararını izlemek üzere tüm Müslüman dünyasından gelen 250 gazetecinin sayısı Avrupalı meslektaşlarından fazlaydı.

²⁰⁵Hasan Kanbolat, Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM) başkanı, Ankara, 10 Şubat 2010.

²⁰⁶Londra'da bulunan ve Arap dünyasını kapsayan *al-Quds al-Arabi* gazetesinden yayınlanan köşe yazısı, 16 Ekim 2009.

²⁰⁷Hassan Haidar, Londra'da bulunan ve Arap dünyasını kapsayan *al-Hayat* gazetesi, 15 Ocak 2010.

²⁰⁸Araştırmaya katılan 2.000 kişiden yüzde 61'i Türkiye'yi potansiyel model olarak görüyor; yüzde 63'ü İslam ile demokrasiyi birleştirebilmesine değer veriyor; yüzde 71'i kendileri üzerindeki etkisinin artmakta olduğunu söylüyor; yüzde 76'sı Arap ülkeleri arasında barışı sağlama potansiyeline sahip olduğuna inanıyor; yüzde 77'si daha büyük bir rol üstlenmesini istiyor; yüzde 78'i Türkiye'nin vatandaşı oldukları Arap ülkesinin dostu olduğunu söylüyor; yüzde 79'u İsrail-Filistin sorununda arabuluculuk rolü üstlenmesi gerektiğini belirtiyor. Önemli bir sonuç da yüzde 64'ünün AB üyeliğinin Türkiye'yi Arap dünyasında daha inandırıcı bir ortak haline getirdiğine inandığını söylüyor. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) tarafından yapılan araştırma. Bazıları araştırmayı telefonda yapılmış olmasından ötürü eleştiriyor.

²⁰⁹Kriz Grubu'na verilen mülakat, İstanbul, Şubat 2010.

²¹⁰"Oldukça fazla seyahat ediyorum ve bunları İran'dan Fas'a kadar görüyorum. Bazen aynı anda üç kanalda farklı dizilerin

Ülke içinde başarısız olan “Gümüş” adlı dizi Orta Doğu’da o kadar olay yarattı ki Arap turistler çekimin yapıldığı Boğaz yalısını ziyaret ettiler ve Kuveytli bir çift, orda evlenebilmek için küçük bir servet ödedi.

Bir yaşam kalitesini, insan ilişkilerini, ibadet eden bir adamın aynı zamanda karısına saygılı davrandığı ideal, modern bir Müslüman ailesini Boğaziçi’nin güzel manzarasıyla anlatıyordu. Türkiye’nin ateist, İslam karşıtı, Arap karşıtı, halifeligi kaldıran, İsrail dostu bir ülke olarak görüldüğü onlarca yıldan sonra ne kadar popüler olduğunu hayal edemezsiniz. Aniden yepyeni bir Türkiye gördük. Arap sokakları sadece Erdoğan’ın değil Türkiye fenomeninin de büyüğü altında.²¹¹

Arap yetkililer arasında derin analiz farkları varlığını koruyor. Bazı Arap devletleri Türkiye’nin sahneye çıkışını memnuniyetle benimsedi.²¹² Kral Abdullah’ın 2006’daki ziyareti, onlarca yıldan sonra Suudi kraliyet ailesinin yaptığı ilk ziyaret oldu. Suriyeli bir yetkili ülkesinin algısını şu şekilde anlatıyordu:

Eğer Türkiye var olmasaydı onu icat etmek zorunda kalacaktık. Arapların bıraktığı bir boşluk var. Türkiye bizim açımızdan iyi, çünkü Arap inisiyatifinin kati eksikliğine dikkatimizi çekiyor. Biz Suriyeliler, bölgedeki iki önemli aktörün Türkiye ve İran olduğunu fark edecek kadar makulüz. Bu nedenle bu iki alanda da ayağımız mevcut. İran bizi geçmişte büyük ölçüde korudu. Türkiye ile olan ilişkimizin siyasi açıdan çok yararı dokundu.²¹³

Diğer Arap yetkililer ihtiyatlarını dile getiriyorlar. Bunun nedenlerinden biri, Erdoğan’ın popülerliğinin ve meşruluğunun kendi otoriter rejimlerinin sevilmesini ve meşruiyetindeki açıkları ortaya çıkarmış olması. İsrail’i terslemesi, daha ılımlı tavır takınanlar için özellikle bir endişe kaynağı.²¹⁴ Cumhurbaşkanı Gül’ün daha ölçülü

gösterildiği oluyor”. Kriz Grubu’na verilen mülakat, Türk yetkili, Ankara, Mart 2010.

²¹¹ Kriz Grubu’na verilen mülakat, bölgede görevli Mısırlı yetkili, Ocak 2010.

²¹² “Türkiye’yle sıfır problemleri ilişkilerimizin olması gerektiğini düşündük; çünkü bunu ne kadar çok yaparsak İsrail’le o kadar az yakınlaşır”. Kriz Grubu’na verilen mülakat, Arap diplomat, Şubat 2010.

²¹³ Kriz Grubu’na verilen mülakat, bölgede görevli Suriyeli yetkili, Ocak 2010.

²¹⁴ “[Erdoğan] Gazze konusundaki açıklamalarına aldığı yanıtta sarhoş olmuş gibiydi. Arapça’da bir deyim vardır, bir kere ağaca tırmanınca inmek zordur denir. Kamuoyunda aynı etkiye sahip olabilmek için İsrail karşıtı söylemi devam ettirmek durumundasınız. Eninde sonunda hata yaparsınız”. Kriz Grubu’na verilen mülakat, bölgede görevli Mısırlı yetkili, Şubat 2010.

davranışları ile karşılaştırıldığında başbakanın popülizmi bazı çevrelerde rahatsızlık yaratıyor.²¹⁵ Din ile siyasetin karışması da şüpheleri uyandırıyor. Bir Arap diplomata göre Türkiye İslami kimliğini Basra Körfezi’nde yalnızca “işine geldiğinde” vurguluyor.²¹⁶

Orta Doğu’daki bazı ülkeler, konuşmalarda geçen “yeni-Osmanlı” söyleminden duydukları rahatsızlığı dile getirdiler.²¹⁷ Dışişleri Bakanı Davutoğlu, özel bir toplantıda AKP’yi “yeni Osmanlılar” olarak adlandırdığını yazan raporları yalanlasa da konuşmalarında Türkiye’yi açıkça eski Osmanlı coğrafyasından “sorumlu” görüyor,²¹⁸ hedefini “Osmanlı Barışı”²¹⁹ olarak tanımlamaktan memnuniyet duyuyor ve bir Osmanlı dönemi fermanını okurken dini özgürlükleri teşvik etmekten bahsedebiliyor.²²⁰ Bazı Arap ülkeleri özel toplantılarda ancak şiddetle buna karşı çıkıyorlar.²²¹

²¹⁵ “Orta Doğu liderleri Erdoğan’la konuşup [Cumhurbaşkanı] Gül ile iş yapıyorlar”. Kriz Grubu’na verilen mülakat, Arap diplomat, Ankara, Aralık 2009. “Erdoğan’dan rahatsızlık duyuyorlar. Kendilerine bir tehdit oluşturuyor. Halklarını kışkırtıyor. Ve İran liderliği, AKP’ye karşı pragmatik ancak ketum davranıyor”. Kriz Grubu’na verilen mülakat, Emekli general Haldun Solmaztürk, 10 Şubat 2010. Ancak bir başka Arap diplomatın ifadesiyle “Erdoğan geldiğinde katılım büyük oluyor. Gül geldiğinde ise hiç de öyle olmuyor”. Kriz Grubu’na verilen mülakat, Ankara, Şubat 2010.

²¹⁶ Kriz Grubu’na verilen mülakat, Ankara, Şubat, 2010.

²¹⁷ “Hiçbir şey söylemiyorlar. Ama biz anlıyoruz. Başarılı olup olmadıkları ise başka bir konu”. Kriz Grubu’na verilen mülakat, Arap büyükelçi, Ankara, Şubat 2010. “[Siyasi] bir rol oynamaktan bahsetmiyoruz. ... Bir tarihimiz var, coğrafyamız var, pek çok kültürel ortaklıklarımız var. Onlara yardımcı olabiliriz ... dış politikada bazı reflekslerimiz var. Bir imparatorluk geçmişimiz var ... ama [Orta Doğu’lu ortaklarımıza] bundan bahsetmiyoruz”. Kriz Grubu’na verilen mülakat, üst düzey Türk yetkili, Şubat 2010.

²¹⁸ “Bosna’dan Abhazya’ya, Çeçenistan’dan Suriye ve Irak’a kadar birçok halkın, Türkiye’den çok büyük beklentileri var”. Davutoğlu, Saraybosna, Anadolu Ajansı, 17 Ekim 2009. “Türkiye’nin coğrafyası ve tarihi Türkiye’ye özel sorumluluklar yüklemiştir”. Davutoğlu, CNN Türk, 25 Kasım 2009.

²¹⁹ “Kimse üzerinde egemenliğimiz yok. Bölgemizde kalıcı bir düzenin inşasına katkıda bulunmak istiyoruz. Eğer Pan-Osmanlılık’tan bu kastediliyorsa ... yanlış olmaz.” Davutoğlu, CNN Türk, 25 Kasım 2009.

²²⁰ Davutoğlu, bakanlar düzeyindeki Medeniyetler İttifakı konferansı, Saraybosna, 14 Aralık 2009.

²²¹ “Güçleri var, tarihleri var. Bazen ülkeleri kendi yönetiyorlarmış gibi davranıyorlar. Kendilerini unutuyorlar. Eğer bu etki tekrar yayılırsa bir Arap olarak benim için bu son derece tehlikeli olacaktır”. Kriz Grubu’na verilen mülakat, Suudi yetkili, Şubat 2010. “Osmanlı tarzı arzularının olduğunu veya bu bölgeyi şemsiyeleri altına almak istediklerini duyuyoruz. Bunun olmasına kim izin verir? Hiç kimse.” Kriz Grubu’na verilen mülakat, bölgede görevli Suriyeli yetkili, Ocak 2010.

Bazı Türk yetkililer, Türkiye'nin kolaylaştırıcı rolünün AB'nin çok taraflılığından ziyade merkezci Osmanlı örneklerinden ilham aldığını açıkça belirterek başrol oynama arzusunun da imâ etmiş oluyorlar:

[Türkiye'nin] mevcut arabuluculuk çabaları, Orta Doğu'daki ve diğer yerlerdeki barış inşası söylemi her zaman Osmanlı İmparatorluğu'na gönderme yapıyor: [bugünlerde] çok sayıda üst düzey siyasetçi ve bürokrat, Orta Doğu ve Balkanlar Osmanlı'ya aitken barış ve istikrarın olduğunu söylüyorlar. AB modeli, aslında Türkiye'nin modeli değildir; hakikaten de birçokları [AB'yi] bu tür çatışmalarla baş edemeyecek kadar zayıf olduğunu düşünüyorlar. Davutoğlu'nun Balkanlarda ABD'yi ve AB'yi aşan ve irite eden yakın zamandaki çabalarına bakarsanız söylediklerimin kanıtını görebilirsiniz.²²²

Arap hükümetlerinden bazı yetkililer, Türkiye'nin Orta Doğu'ya yardım etmek için değil, yakın zamanda Avrupa'yla yaşanan soğukluk örneğinde olduğu gibi kendini AB ve ABD karşısında daha önemli göstermek için aktif çalışma yürüttüğünden şüpheleniyorlar.²²³ Aynı zamanda Türk kamoyuna yönelik olduğu ve bu nedenle samimiyetsiz olduğu da düşünülüyor.²²⁴

Daha da önemli bir konu, birçok Arap ülkesinin İran'ın nükleer güç ve diğer konulardaki arzularını karşısında Türkiye'nin takındığı tavrı öğrenmek konusunda son derece istekli olmaları. Bazılarına göre bu, İsrail politikalarından daha büyük önem taşıyor.

Arap liderler için önemli olan denge. Arap halklarını cezbetmeye çalışmasına ve İsrail karşıtı popülizmine tahammül edebilirler; ancak Türkiye'nin bölgesel dengeyi desteklemesi ve İran'ı olduğu yerde tutması koşuluyla.²²⁵

Ne var ki, politikaların oluşturulmasında önemli rol oynayan bir yetkiliye göre Orta Doğu'yu yeniden şekillendirecek köklü bir değişimin eli kulağında

Araplar, Türklere karşı hâlâ karmaşık hisler besliyorlar. Değişik yoğunluklarda sevgi, saygı, hayranlık, şüphe, güvensizlik hatta hoşlanmama Arapların Türk algısının bir parçası. ... Ancak Türkiye geri döndü, etnik veya dini meseleleri esas olarak değil, jeopolitik ve dünya sistemi analizlerinin bir parçası olarak. ... Gördüğümüz şey, duygular veya nostaljiden ibaret değil, dünya sistemine farklı bir bakış söz konusu. İşte bu yönüyle... Arap siyasetini yeniden şekillendirecek.²²⁶

B. İÇTEKİ KISITLAYICI UNSURLAR

Orta Doğu ile ilişkiler farklı özelliklere sahip pek çok aktör tarafından gözle görünür şekilde geliştiriliyor olsa da Türk diplomasisinin önünde kısıtlayıcı unsurlar mevcut. Ankara, Afrika'da çizilen yeni iş sınırlarına hizmet etmek amacıyla onbeş misyon açılması da dahil olmak üzere birçok cephede çalışıyor; ancak görevlendirdiği 1.000 meslek memurunun sayısı, Batılı güçlerin görevlendirdiği diplomatların sayısının yaklaşık dörtte birine denk geliyor.²²⁷ Ankara'daki diplomatlar, Türk meslektaşlarının genellikle bitkin göründüğünü söylüyorlar.

Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Türkiye'yi bölgeye istikrar ve refah sağlayan bir ülke haline getirme isteği nedeniyle geniş çevreler tarafından samimi bir idealist olarak görülüyor. Dışişleri Bakanlığına saygın kişiler atadı ve Batılı diplomatların saygısını kazandı.²²⁸ Türkiye'nin bölgede daha büyük ve saygın bir oyuncu haline gelmeye çalışması gerektiği fikri, iç siyasette geniş destek buluyor. Ancak kendi ismi, gelecekteki liderlik görevlerinin adaylarından biri olarak sık sık zikredildiği için hedefin bu kadar açık ortaya konması iç siyasetteki önceliklerin

²²² Kriz Grubu'na verilen mülakat, Orta Doğu'da görevli Türk diplomat, Şubat 2010.

²²³ "Türkiye, [eski Başbakan Bruno] Kreisky yönetimindeki Avuturya'yı anımsatıyor, bir şey olduğunda koşuyor. Türkiye biraz yardımcı oluyor. Ancak bunun uzun vadeli bir şey olduğunu düşünmüyorum". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Suriyeli yetkili, Ocak 2010. "Erdoğan, [Cumhurbaşkanı Gül'den] daha agresif. Avrupa'ya dahil olabileceğine inandığını sanmıyorum. Ancak yaptıkları bazı Arap liderleri zor durumda bırakabilir". Kriz Grubu'na verilen mülakat, bölgede görevli Suudi yetkili, Şubat 2010. "Mısır'ın yerini almak istiyorlar, ama neye dayanarak? Türkiye AB'ye girmek istiyor, biz istemiyoruz. Biz Arap Birliği'nin parçasıyız. Türkiye bir rol oynamak istiyorsa oynayabilir, ancak ne istediğini bilmiyor gibi görünüyor. Pandoranın kutusunu açtılar". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Mısırlı yetkili, Ocak 2010.

²²⁴ "Bir şey yapıyormuş gibi görünmeye çalışıyorlar". Kriz Grubu'na verilen mülakat, bölgede görevli Mısırlı yetkili, Ocak 2010.

²²⁵ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Mısırlı yetkili, Aralık 2010.

²²⁶ İbrahim Kalın, başbakanın dış politika başdanışmanı, *Today's Zaman*, 21 Ocak 2010.

²²⁷ "Şimdiki hükümet bir hokkabaz. Havaya bir sürü top fırlattık. Bazıları düşüyor, ama onları yakalayacak kaç tane elimiz var?" Kriz Grubu'na verilen mülakat, Soli Özel, İstanbul, 1 Mart 2010.

²²⁸ "Davutoğlu çok farklı. Kendisi hiperaktif. İyi bir idareci, dışişleri bakanlığının güvenine sahip. Böylesini daha önce görmemiştim. ... onunla karşılaştırıldığında bölgedeki diğer dışişleri bakanları sönük kalıyor". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Batılı diplomat, Ankara, Şubat 2010.

gölgesinde kalabilir.²²⁹ Laik gruptan bir Türk strateji uzmanı bu konuya şüpheyle yaklaşıyor:

Bir çeşit hayal dünyasında yaşayan şimdiki hükümet, çığneyemeyeceğinden daha fazlasını ısırmaya çalışıyor. Türkiye gibi bir ülkenin içeride çok sayıda ve önemli sorunu varken geniş bir bölgedeki tüm sorunları çözmek için enerjisini, zaten kısıtlı olan siyasi ve idari kapasitesini boşuna harcaması akılsızca görünüyor. Bu, AKP hükümetinin kademelerinde hızla yayılan bulaşıcı bir çılgınlığa benziyor. İçteki siyasi uzlaşma, AB, Kıbrıs ve Yunanistan ile ilişkiler gibi öncelikleri gözden kaçırdılar.²³⁰

AKP liderleri İsrail karşıtı popülizmi²³¹ ve milliyetçi tavırları²³² kullanarak kamuoyunun desteğini kazanma isteğine kapılmış görünüyorlar. Zaman zaman hükümet, etnik farklılıklara gösterilen saygının açık göstergelerinde ve ordu üzerinde sivil kontrolün sağlanmasındaki kararlılığında olduğu üzere bu desteği kullanarak belli başlı tabuları kırmaya da çalıştı. Ne var ki bu durum, özellikle 2011'deki genel seçim yaklaşırken ters etki yaratabilir ve Kıbrıs ve Ermenistan gibi önemli konularda hükümetin manevra alanını kısıtlayabilir. Bunlar, AB ve ABD ile kilit önemdeki ilişkilerin belirleyici unsurları ve herhangi bir taviz destek bulmuyor. Bir gazetenin Ankara temsilcisine göre "Türkiye dinamik; ancak bu, şizofren türde bir dinamiklik olabiliyor. Dışarıda pek çok kriz var ama içeride de mevcut. İkisiyle de aynı anda uğraşmak durumundayız. Her şey birbiriyle bağlantılı".²³³

Türk toplumunun Orta Doğu hakkında hiç bilgi sahibi olmaması da bir başka kısıtlayıcı faktör. Türkiye'deki ve küçük Ermenistan'daki sivil toplum grupları arasında Türkiye ile Orta Doğu arasında olduğundan daha fazla etkileşim var ve çağdaş Orta Doğu üzerine Türkçe

yazılmış kitaplar yok denecek kadar az.²³⁴ AKP'nin alt kademeleri dahi Avrupa'dan vazgeçerek geri kalmış ve Türkiye'ye fazla yarar sunamayan bir bölge olarak algılanan Orta Doğu'ya yönelmek için çok az destek görüyorlar.²³⁵

C. İSRAİL İLE İHTİLAFLAR

Çoğunluğu eski Refah partisi üyeleri olan AKP liderleri, 1990'lar boyunca Türk devletinin tüm önemli meselelerinde son derece etkili olan Türk ordusunun Refah Partisi'nin kısa süreliğine ilk defa iktidara geldiği 1996'da İsrail ile askeri ortaklık imzalama biçimini hep içerledi.²³⁶ AKP'nin seçmenlerinin bir kısmını oluşturan İslami kesim de anti-Semitizm ile flört etti ve bunun kanıtları İslami gazetelerde Yahudileri ve İsraillileri resmeden çirkin karikatürlerde görüldü.²³⁷

Başbakan Erdoğan'ın sık sık dile getirdiği İsrail'in Filistinlilere karşı politikasına olan muhalefeti, İsrail'in Aralık 2008'de Gazze'ye saldırmasıyla doruk noktasına ulaştı.²³⁸ Öncelikle nadir olarak gerçekleştirdiği, Ocak 2009'daki Brüksel ziyaretini kullanarak İsrail'in eylemlerini kınadı, birkaç gün sonrasında Davos'taki Dünya Ekonomik Forumu'nda bu konuda Cumhurbaşkanı Şimon Peres'i

²²⁹ "Bir siyasetçiye dönüştü". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Hasan Kanbolat, Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM) başkanı, Ankara, 10 Şubat 2010. "Bir siyasetçiye dönüşüyor ve AB cephesinde [rağbet] göremezsiniz". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Bülent Aras, Orta Doğu uzmanı, Ankara, 11 Şubat 2010.

²³⁰ Kriz Grubu'na gönderilen e-posta, Emekli general Haldun Solmaztürk, 21 Ocak 2010.

²³¹ Başbakan Erdoğan'ın Ocak 2009'da Davos'ta İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres ile tartışmasının ardından AKP, Erdoğan için aynı gece İstanbul'a muzafferane bir dönüş organize etti.

²³² Bazı ülkelerin parlamentolarının Ermeni soykırımı hakkında kararlar kabul etmesi nedeniyle Ermenistan ile olan sürdürülen normalleşme görüşmeleri sekteye uğradı ve Erdoğan, Türk makamlarının çalışma izni olmaksızın çalışmalarına yıllarca göz yumduğu suçsuz binlerce Ermeni işçisini ülkelere geri göndermekle tehdit ederek yangına körükle gitti. BBC'ye verilen mülakat, 16 Mart 2010.

²³³ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Murat Yetkin, Doğan Grubu'nun Ankara temsilcisi, 3 Mart 2010.

²³⁴ "Türk ve Orta Doğu halkları birbirlerini tanımıyorlar, Türk aydınları da kesinlikle tanımıyor, aynı şey İsrail için de geçerli". Hasan Kanbolat, Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM) başkanı, Ankara, 10 Şubat 2010.

²³⁵ "Avrupa için sakalımızı kesmemizi istediler, kestik. Sonra bıyıklarımızı da kestik. Yalnızca saçımı kesmekle kalmadım, favorilerimi de kestim. Şimdiye bizi Orta Doğu bataklına doğru çekmeye çalışıyorlar. Yanlış yönde ilerliyorlar. Avrupa için tüm bunları boşuna yaptığımızı kabul edemem". Kriz Grubu'na verilen mülakat, AKP'li belediye başkanı, Antalya ili, Ocak 2010.

²³⁶ "AKP, İsrail ile yapılan karşılıklı tatbikatlardan her zaman çok rahatsız olmuştur." Kriz Grubu'na verilen mülakat, Emekli general Haldun Solmaztürk. "[1996-1997 döneminden] kalma ordunun yaptığı bazı anlaşmalar var. Bunlar imzalandığında hükümetin haberi bile yoktu.... Bütünüyle düşünüldüğünde stratejik bir ortaklığımız yok". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Taha Özhan, Siyaset, Ekonomi ve Tarih Araştırmaları (SETA) Vakfı genel koordinatörü, Ankara, 12 Mart 2010.

²³⁷ Örneğin Almanya *Vakit* gazetesini Yahudi düşmanlığı gösterdiği gerekçesiyle 2005'te yasakladı. Temsili bir araştırma için bakınız "Antisemitism in the Turkish Media (Part III): Targeting Turkey's Jewish Citizens", The Middle East Media Research Institute (MEMRI), 6 Haziran 2005.

²³⁸ "Diyarbakır'da çok büyük bir gösteri yapıldı ve 'Baksana! Gazzeliler İstanbul'u savunuyor!' gibi bazı sloganlar atıldı. Algı bu şekilde ve Erdoğan'ınkiyle örtüşüyor, bu yüzden bir sinerji mevcut". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Taha Özhan, SETA, 12 Mart 2010.

şiddetle eleştirdi ve bir daha dönmek üzere toplantıyı terk etti.²³⁹

Eylül ayında Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Gazze’de Hamas yetkilileri ile görüşmesine izin verilmeyince İsrail ziyaretini iptal etti.²⁴⁰ Bir sonraki ay Türkiye, İsrail’in de dahil olması nedeniyle kendisinin ev sahipliği yapacağı ve birçok ülkenin katılacağı bir hava tatbikatını iptal etti ve ABD’nin ve İtalya’nın da çekilmesine yok açtı.²⁴¹ Bir hafta sonra Türk devlet televizyonunda yayınlanan ve İsraili askerlerin Gazze’de çocukları öldürürken gösteren temsili görüntüler İsrail’i öfkeliendirdi. Özellikle bir ortak uydu projesinde İsrail’in kendi topraklarının görüntülerinin çekilmemesi şartını koymasının ardından askeri projelerde sürtüşmeler baş gösterdi. Herhangi yeni bir silah anlaşması yapılmadı.²⁴²

Katı tutumlarının ağırlıkta olduğu yeni İsrail hükümeti, özellikle de Dışişleri Bakanı Lieberman, daha fazla düşman kesildi. Milliyetçi Türk dizisi “Kurtlar Vadisi”nin İsraili ajanları yaşlı insanları öldürüp bebekleri kaçırdıkları gösterdiği kurgusal sahnelerinin ardından Dışişleri Bakanı Yardımcısı Danny Ayalon Türkiye’nin büyükelçisini çağırarak kamuoyunu teskin etmek istedi.²⁴³ İsrail televizyonunun kameramanlarına gizli olarak Türk tarafının koltuğunun kendisinininkinden daha alçak olduğunu, kendisinin gülümsemediğini, masaya Türk bayrağı konulmadığını göstermelerini istedi. Bu açıklama

²³⁹“Sesiniz çok yüksek çıkıyor. Sesinizin bu kadar yüksek çıkması suçluluk psikolojisinin gereğidir. Benim sesim bu kadar yüksek çıkmayacak bunu da böyle bilin. Siz öldürmeyi çok iyi bilirsiniz. Plajlardaki çocukları nasıl öldürdüğünüzü çok iyi biliyorum. ... [Peres] 23 dakika konuştu bense on ki dakika. Olmaz”. Recep Tayyip Erdoğan’ın Davos’ta Dünya Ekonomik Forumu’nda yaptığı konuşma, 29 Ocak 2009.

²⁴⁰ *Jerusalem Post*, 8 Eylül 2009.

²⁴¹“İnsanların vicdanının tercümanı olduk”. Başbakan Erdoğan’ın Al Arabiya televizyonunda yaptığı açıklama, 14 Ekim 2009.

²⁴²“Zayıflama, Gazze krizinden önce başladı. Teknoloji sağlayabildik ancak her şeyi değil... Ufukta yeni projeler ya da teknoloji transferleri göremiyorum. Şimdi iki tarafta da ‘askıya alma’ durumu var”. Kriz Grubu’na verilen mülakat, bölgedeki İsrail politikaları hakkında bilgili bir kişi, Şubat 2010.

²⁴³ Muhtemelen AKP’nin “Kurtlar Vadisi” ile bir ilgisi bulunmuyor. Bu dizi, AKP hükümetine eleştirel yaklaşan bir kanalda yayınlanıyor, hükümeti güçsüz olarak tasvir ediyor ve hatta “sıfır problem” politikası nedeniyle İsrail ile aynı grupta gösteriyor. Böylece Türkiye’de çok satan ve aslında AKP liderlerinin İsrail-Siyonist komplosunun parçası olduğunu anlatan sağ görüşlü kitap dizilerinin temelinde yatan fikri yansıtıyor. Aslında bazıları, Arapça yayınlandığı Çarşamba akşamlarında Suriye sokaklarının boş kaldığı bu dizinin Ankara’dan ziyade Şam’ın politikalarını yansıttığını söylüyorlar. Bakınız “Suriye kaçınıcı sezonda”, *Newsweek Türkiye*, 17 Ocak 2010.

kamuoyuna yansırken Türkiye protesto amacıyla temsilcisini çekmekle tehdit etti ve İsrail özür diledi.

İsrail’deki İşçi Partisi ve Türkiye’deki eski sivil-askeri kurulu düzen başta olmak üzere iki taraftan da grupların ilişkilerin aşırı bozulmasını engellemek için oldukça çaba harcadıklarına ilişkin kanıtlar mevcut.²⁴⁴ İsrail Savunma Bakanı Ehud Barak 17 Ocak 2010’da Türkiye’yi birkaç saatliğine ziyaret etti, onu Mart ayında İsrail Genelkurmay Başkanı takip etti, Türk yetkililer İsrail’e gitmeye ve ilişkileri “stratejik” olarak tanımlamaya devam ettiler.²⁴⁵ Türk hava sahasında İsrail’in bazı hava eğitimleri devam ediyor. Bu gerilimli dönemlerde bile İsrail M60 tanklarının modernizasyonu için yaptığı sözleşmenin son partisini ve Türkiye’nin kuzey Irak’ta PKK militanlarını aramak için kullandığı “Heron” insansız uçaklarının altısını teslim etti.²⁴⁶ Heron programındaki gecikmeler siyasetten değil teknik sorunlardan kaynaklanıyordu çünkü Türkiye’nin ürettiği parçaların aşırı ağır olduğu anlaşılmıştı.²⁴⁷

Ticaretteki azalma genel küresel eğilimlerden daha kötü değil. Çok sayıda İsraili turist Türkiye’yi Ocak ve Şubat 2010’da ziyaret etmeye devam etti²⁴⁸ ve Mart ayında Türkiye daha fazla destek alabilmek amacıyla bir reklam kampanyası başlattı. Türk Havayolları’nın Tel Aviv’e koyduğu dört uçuş hâlâ dolu ve bu Dubai veya Şam’a yaptığı uçuşların iki katı.

Ancak Türkiye, İsrail ile yakın ilişki kurmaya daha az ihtiyaç duyuyor ve bazıları ilişkide çatışma unsurları görüyorlar.²⁴⁹ Ankara’nın şimdilerde Suriye’yle mükemmel ilişkileri var; bu nedenle Şam’a karşı İsrail ile askeri ittifak kurmaya ihtiyacı yok. Vaşington ile daha güçlü ilişkiler kurdu ve son zamanlara kadar İsrail yanlısı lobi

²⁴⁴“İsrail söz konusu olduğunda ne kadar kötüye gidebileceğinin yanı sıra ne kadar iyileşebileceğinin de sınırları var”. Kriz Grubu’na verilen mülakat, Bülent Aras, Orta Doğu uzmanı, Ankara, 11 Şubat 2010.

²⁴⁵“Stratejik ilişki temel olarak ordu, enerji ve istihbarat ile ilişkilidir, halkın duygularıyla değil. Bu alanlarda işler yolunda gittiği sürece ilişkiler stratejiktir”. Kriz Grubu’na verilen mülakat, Orta Doğu’da görevli Türk diplomat, Şubat 2010.

²⁴⁶ Kriz Grubu’na verilen mülakat, Türk diplomat, Tel Aviv, Mart 2010.

²⁴⁷ Kriz Grubu’na verilen mülakat, bölgedeki İsrail politikaları hakkında bilgili bir kişi, Şubat 2010.

²⁴⁸ Önceki yıllarla karşılaştırıldığında Türkiye’ye gelen İsraililerin sayısı Ocak ayında yüzde 34, Şubat ayında yüzde 8 arttı. Aralık 2008’den bu yana ilk kez her ay geçen yılın aynı ayına göre artış yaşandı. Tel Aviv’deki Türkiye Büyükelçiliği’nin verdiği rakamlar.

²⁴⁹“Türkiye’nin bir ‘lider ülke’ konumunda Ortadoğu jeopolitik alanında İsrail’e karşı mevzilendiği anlaşılabilir”. Cengiz Çandar, *Radikal*, 13 Ocak 2010.

gruplarına daha az bağımlı hissetmesini sağladı.²⁵⁰ İsrail'in bölgeyi bıçak sırtında tutan eylemlerini istikrar ve ticaretin büyümesi hedeflerine düşman olarak algılıyor.²⁵¹ Gelecekte Türkiye'nin siyaseti büyük ölçüde be İsrail ile Filistinliler arasındaki ilerlemeye ve Kudüs ile El Halil'deki kutsal yerlere karşı İsrail'in politikalarına endeksli olacak.²⁵² Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun ve diğer liderlerin belirttiği üzere²⁵³ Türkiye, İsrail'in ancak barış görüşmelerine yeniden sarıldığını gördüğü zaman yeniden ılımlı tavrına dönecek.²⁵⁴ Türkiye'nin İsrail ile bağlantısına değer veren Suriye, İsrail hükümeti görüşmeleri yeniden canlandırınca kadar Ankara'nın doğru yolda olduğu kanısında.²⁵⁵

İsrail tarafında şüphelerin de ufak olduğu söylenemez.²⁵⁶ İsrail, savunma ürün ve hizmetlerinin satışına yönelik ihracat lisanslarını kaldırmayı düşünüyor.²⁵⁷ Kendisi değişmezken Türkiye'nin değiştiğini hissediyor.²⁵⁸ İsraili saygın bir uzman, sorunun kaynağının İsrail'in yaptıkları

değil AKP'nin batı karşıtı hatta anti-Semitizm eğilimleri olduğunu belirtiyor.²⁵⁹

ABD'nin dış politikadaki çıkarlarının gereği olarak Irak, Afganistan ve Orta Doğu'daki diğer bölgelerin gelecekteki istikrarı için Ankara ile işbirliği yapma isteği nedeniyle Vaşington'daki bazı siyasi çevrelerin gözünde Türkiye'nin önemini İsrail'e oranla arttığı düşünülüyor.²⁶⁰ Ne var ki Türkiye büyükelçisine Ocak'ta hakaret ettiği gerekçesiyle İsrail'in ender görülen şekilde özür dilemesi, Türkiye'nin önde gelen Orta Doğu yorumcularından biri tarafından bölgede bir dönüm noktası olarak tanımlanıyor.²⁶¹ Bazılarıysa İsrail'in Türkiye'nin sahip olmadığı pek çok avantaj ve imkana sahip olduğuna inanıyor.²⁶²

D. BATININ TAKDİRLERİ VE ENDİŞELERİ

Türkiye'nin dostları, onun Orta Doğu aktivizminin izlenmeye değer bir aktör haline getirdiğini söylüyorlar.²⁶³ Her şeyi göz önünde tutan Batılı liderler, güvenlik ve serbest ticaret gibi örtüşen hedefleri de dikkate alarak Türkiye'nin Orta Doğu ile girdiği yoğun ilişkilerin olumlu taraflarını görmeyi tercih ediyorlar.²⁶⁴ Türkiye köklü bir yön değişikliğine mi gidiyor sorusu, ülke içinde olduğu kadar dışarıda da sıkça sorulmaya başlandı. Batılı bir diplomatın söylediği üzere, "insanlar Türkiye'yi

²⁵⁰ İsrail yanlısı grupların geçmişte desteklerini esirgemeleri nedeniyle Türkiye, ABD'ye Ermeni soykırımını tanıma çağrısında bulunan kararın Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesinde kabul edilmesini engellemedi.

²⁵¹ "Stratejik avantaj elde edebilmek amacıyla istikrarsızlık isteyen İsrail'in pozisyonu artık piyasaları ve ekonomik büyümeyi desteklemek amacıyla istikrara ihtiyaç duyan Türkiye ile çatışıyor". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Soli Özel, İstanbul, 1 Mart 2010.²⁵¹

²⁵² "[Türkiye-İsrail ilişkisinin] yakında iyiye gideceğini sanmıyorum. Türkiye'nin politikası Filistinlilere ve Kudüs'e endeksli. Davutoğlu'nun [İsrail Dışişleri Bakanı] Lieberman ile görüşüğünü hayal edemiyorum". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Bülent Aras, Orta Doğu uzmanı, Ankara, 11 Şubat 2010.

²⁵³ "Türkiye-İsrail ilişkilerinin doğru ekseninde yerleşebilmesi için Orta Doğu barış sürecinin aynı anda üç koldan canlandırılması gerekiyor: İsrail-Suriye, İsrail-Filistin ve İsrail-Lübnan". İsrail Savunma Bakanı Ehud Barak ile görüşen Davutoğlu. *Today's Zaman*, 18 Ocak 2010.

²⁵⁴ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Batılı diplomat, Ankara, Şubat 2010.

²⁵⁵ "[İsrail Başbakanı Netanyahu] barış sürecine karşı koyarken Türkiye'nin tavrı bir amaca hizmet ediyor. Diğer şartlarda böylesi bir gerilim olumsuz bir rol oynardı". Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey Suriyeli yetkili, Şam, 1 Şubat 2010.

²⁵⁶ Türkiye'nin Suriye sınırında küçük bir tatbikat yapmasının ardından İsrail "Türkiye'nin Suriye ile olan askeri manevralarından çok şüphe etmeye başladı ve Türkiye'nin BM'de İran'a karşı yaptırımları desteklemeyeceğini düşünüyor. Geçmişteki bir müttefikinin çıkarlarına aykırı davrandığını düşünüyor ... ayrıca Vaşington'da Yahudi lobisi son derec kızgın ve Hill'de artan derecede endişe söz konusu". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Alexander Murinson, Türkiye-Azerbaycan-İsrail ilişkileri konusunda araştırmacı, Vaşington DC, Ekim 2009.

²⁵⁷ Efraim Inbar, "Israeli-Turkish Tensions and Beyond", a.g.e.

²⁵⁸ "İsrail, güçlü ilişkiler sürdürme arzusuna hep sahip oldu". A.g.e.

²⁵⁹ "Filistin konusu daha fazla yankı uyandırmaya başladı ... ancak ... gerilimler, büyük oranda ikili ilişkilerin ötesindeki konulara bağlanıyor ve Türkiye'nin dış politika eğilimlerinin yeniden belirlenmesine dayanıyor. ... Ankara-Kudüs ilişkilerindeki mevcut soğuma, aynı zamanda AKP liderliğinin İsrail ve Yahudilere karşı olan hakiki bir hoşnutsuzluğunun sonucu". A.g.e.

²⁶⁰ "Türkiye ve İsrail, Soğuk Savaş sonrası ortaklardı, şimdiyse ABD nüfuzunun vekili olmak için rekabet ediyorlar". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Alexander Murinson, Vaşington DC, Ekim 2009.

²⁶¹ "Bölgedeki yeni Türkiye ile yeni Ortadoğu'nun ne olduğunu anlamak için mükemmel bir fırsat". Cengiz Çandar, *Radikal*, 15 Ocak 2010.

²⁶² "Türkiye'nin İsrail'e İsrail'in Türkiye'ye ihtiyaç duyduğundan daha fazla ihtiyacı var". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Steven Cook, Dış İlişkiler Konseyi, Vaşington DC, Kasım 2009.

²⁶³ "Türkiye, ABD'nin sahip olduğu en önemli ancak değeri az bilinen ilişkidir". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Steven Cook, Dış İlişkiler Konseyi, Vaşington DC, Kasım 2009. "Türkiye'nin dahil olması, İsrail'in AB ve ABD tarafından desteklenen etkisinin ve İran'ın güç arayışının azaltılmasını sağlamaktadır. Türkiye'nin Orta Doğu'daki rolü artık ihmal edilemez". Abdel Mottaleb El Hussein, Alman-Lübnanlı yorumcu, *Handelsblatt*, 22 Ocak 2010.

²⁶⁴ "Denge, Amerikalılar ve benim oturduğum yer açısından olumlu". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Avrupalı diplomat, Ankara, Ocak 2010. "Türklerin zarardan çok yararı dokunuyor. ... genel olarak iyiler". Kriz Grubu'na verilen mülakat, ABD'li yetkili, Şubat 2010.

belirli bir sınıfa sokmak istiyorlar. Fakat onu bir kategoriye sıkıştırıramazsınız. Tek bir kalıba sığmaz. Ve insanlar, bir şeylerin kalıplara tam uymamasını büyük hayal kırıklığıyla karşılıyorlar”²⁶⁵

ABD’de George W. Bush yönetimi 2007’de ilişkileri onarmak için çaba sarfetmeye başlamıştı ki Türkiye, kendisini Obama yönetiminin yaklaşımlarına daha da yakın görmeye başladı.²⁶⁶ İki ulusun ilişkilerini “model ortaklık”²⁶⁷ olarak niteleyen, Orta Doğu’daki ortak amaçlardan söz eden ve ev sahibinin Tahran’la yakın ilişkilerini eleştirmeyen Başkan Obama, Nisan 2009’da geldiği Türkiye’yi ilk ziyaret ettiği Müslüman ülke seçti.²⁶⁸ Resmi olarak Türkiye’nin Batılı güçlerle stratejik özdeşliğini değiştiren hiçbir şey olmadı.²⁶⁹ ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton ile Türk Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu gayet iyi geçiniyorlar.²⁷⁰ ABD’li üst düzey bir siyasiye göre:

Sanırım yüzyılı aşkın bir süredir ilk kez Türkiye’de bazı emperyal arzular ortaya çıkıyor. Türkiye, bu boşluğa doğru kaydı; biz [Türkiye’nin ve] diğerlerinin sahaya inmelerini teşvik ettik ve gittikçe daha fazla güvene sahip olmaya başladılar... Türkiye’nin rızasına ya da işbirliğine ihtiyaç duyduğumuz konuların listesi

²⁶⁵ Kriz Grubu’na verilen mülakat, Ankara, Ocak 2010.

²⁶⁶“Türkiye ile ABD’nin stratejik çıkarları açısından Obama yönetimiyle daha fazla yakınlaşma mevcut. Irak’ın yapısı, İran ile işbirliği ve Filistin meselesi konularında öz ve şekil itibarıyla daha fazla uyumlulaşma var”. Kriz Grubu’na verilen mülakat, Türk yetkili, Şubat 2010.

²⁶⁷“Türkiye ve ABD, ağırlıklı olarak Hristiyan bir ulus ile ağırlıklı olarak Müslüman bir ulusun – Batılı bir ulus ve iki kıtaya uzanan bir ulus—saygılı, güvenli ve müreffeh modern bir uluslararası toplum yaratabilecekleri model bir ortaklık kurabilirler”. Barack Obama, basın toplantısı, Ankara, 6 Nisan 2009. Bakınız www.cnn.com/2009/POLITICS/04/06/obama.turkey/index.html.

²⁶⁸“İsrail ile komşuları arasında kalıcı barış hedefini paylaşıyoruz ... ABD gibi Türkiye de İsrail’in güvenlik arayışında bir dostu ve ortağı olagelmıştır. Yine ABD gibi siz de Filistinliler için fırsatların ve bir devletin olduğu bir gelecek istiyorsunuz ... Suriye ile İsrail arasındaki görüşmeleri destekleyerek yaptığınız gibi ilerleme için her fırsatı değerlendirmeliyiz. ... Türkiye ve ABD, güvenli ve birleşmiş bir Irak’ı desteklemektedir”. Barack Obama, Türk parlamentosuna yaptığı konuşma, 6 Nisan 2009.

²⁶⁹“ABD ile ilişkiler hiç olmadığı kadar iyi”. Prof. Soli Özel, Propeller Club’da yaptığı konuşma.

²⁷⁰“Davutoğlu İran’a her gittiğinde İngiliz ve Amerikalı meslektaşlarını da çağırıyor. Düşünce, bölgesel eylemler ile uluslararası eylemler arasında gerilim yaratmak değil”. Kriz Grubu’na verilen mülakat, Bülent Aras, Orta Doğu uzmanı, 11 Şubat 2010.

kabarık. Dünyada hiçbir ülkede bu kadar uzun bir liste bulunmuyor.²⁷¹

Gerçekten de Başkan Obama ve Cumhurbaşkanı Gül Nisan 2009’da buluştuğlarında başta Irak, Afganistan, Pakistan ve Kafkaslar olmak üzere ortak endişeleri olan sekiz veya dokuz alan sıraladılar ve üst düzey bir Türk yetkili bunu “çıkarların tam örtüşmesi” olarak nitelendirdi. Bu yetkili, Suriye ve İran dahil hiçbir konuda önemli farklılığın bulunmadığına inanıyor.²⁷² Şu ana kadar Vaşington, kendisinin çoğunlukla bölgedeki özellikle de Afganistan ve Irak’taki²⁷³ ortak çıkarları ve sıfır problem dış politikasının “büyük ve hayran olunası hedefini” destekleyecek şekilde hareket ettiği konusunda Türkiye’yi ikna edici biçimde davrandı.²⁷⁴

Diğer bazı nüfuz sahibi Amerikalılar ikna olmuş gözüküyorlar ve üst düzey bir yetkili, Türkiye’nin İran ve İsrail politikaları konusundaki yakınmalarını altını çiziyor.²⁷⁵ AKP’nin İsrail karşıtı bir söylem kullanması ve dış politika başarılarını abartması, samimiyeti ve güvenilirliği konusundaki şüpheleri arttırıyor. Türkiye, İran’a uygulanan BM yaptırımlarının bloke edilmesinde öne çıkarsa bu da ilişkilerin yerle bir olmasına neden olabilir. Ayrıca kimi Amerikalılar, Türkiye’nin ABD’nin Orta Doğu’daki sorunlarını ne ölçüde giderebileceği konusunda kuşkulular.

İnsanlar sağda solda dolaşım “bunları Türkiye aracılığıyla yapalım” diyorlar, ancak her zaman ikna edici değil. ABD, Orta Doğu ülkeleriyle temaslarını ikili ilişkiler bağlamında sürdürmeyi tercih ediyor ve Orta Doğu ülkeleri de bunu yeğliyorlar. Türklerin Orta Doğu stratejilerini tam olarak belirlediklerinden de

²⁷¹ Kriz Grubu’na verilen mülakat, ABD’li eski diplomat Charles Freeman, Vaşington DC, Kasım 2009.

²⁷² Kriz Grubu’na verilen mülakat, üst düzey Türk yetkili, Vaşington DC, Kasım 2009.

²⁷³“ABD, Irak’ta yaptıkları konusunda sağlam çıkarlara sahip. Irak’tan çekilmenin başarılı olmasında Türkiye’nin muazzam bir etkisi var. Türkler, seçimleri kolaylaştırıyorlar. Amerikalılar Türkleri gerçekten angaje ediyorlar ve onlara değer veriyorlar”. Kriz Grubu’na verilen mülakat, AB yetkilisi, Ankara, Şubat 2010.

²⁷⁴ Philip Gordon, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı, Sabancı Konferansında yaptığı konuşma, Vaşington DC, 17 Mart 2010.

²⁷⁵ “Dürüst olalım: Türkiye’de gördüğümüz dinamizm, bazı gözlemcilerin zihninde Türkiye’nin hangi yöne doğru gittiği hakkında sorular uyandırdı. ... bu soruların hepsi tek bir endişeye tekabül ediyor: Türkiye Batıdan uzaklaşıyor mu? Biz bu şekilde görmüyoruz. [Ancak İran konusunda] Türkiye zaman zaman başka telden çalıyor... Türkiye’nin Orta Doğu’daki komşularıyla ilişkilerinin iyileşmesi İsrail gibi tarihi müttefiklerinin dezavantajına olmamalı”. Adı geçen konuşma.

emin değilim. Türkiye ve Orta Doğu'nun mutlaka ve pürüzsüz şekilde örtüşüklerini düşünmüyorum.²⁷⁶

Türkiye'de kimileri, Ankara'nın Vaşington'a meydan okuma kapasitesini abartsa da²⁷⁷ Amerikalılar eski etkilerinin azaldığını anlıyorlar.²⁷⁸ Resmi yetkililer şimdiye dek farklılıkları dile getirmedi, ancak gerçek bir çıkar çatışması ortaya çıkarsa bu farklılıklar arka planda kalmayabilirler.²⁷⁹ Türkiye'nin İsrail'le sorunlarını onun Batıya sırtını döndüğünün bir kanıtı olarak gösteren Amerikalı²⁸⁰ ve İsraili yorumcular, eleştirilerini dile getiriyorlar.²⁸¹ Bu da Türkiye'de Orta Doğu'ya bakışta Batı karşıtı radikallere karşı Batı yanlısı ılımlılar olduğu algısını güçlendiriyor.²⁸² Gene de Türk yetkililer, ABD'nin Türkiye'yi Suriye'yle temaslarından dolayı

sertçe eleştirmeyi bırakıp kendisinin daha yoğun temaslar kurduğunu vurguluyorlar.²⁸³

ABD-Türkiye ilişkilerindeki gerilimler, salt Başbakan Erdoğan'ın İsrail karşıtı söylemlerinden ve onun İran ve ABD'yle ihtilaf halindeki diğer bazı devletlere karşı hoşgörülü tutumundan kaynaklanmıyor (bakınız yukarıdaki bölüm).²⁸⁴ İki ülke arasında, devletler arası en önemli sorun olan Irak'ın işgali dışında Türkiye, Ermenistan'la önemli sorunlarını çözme isteğinde samimi olduğu izlenimini ABD'ye verdikten sonra geri adım attı ve ABD'li bir politika uzmanına göre "iniş çıkışları, kıvrıması ve bahaneler bulması insanları kızdırdı".²⁸⁵ ABD Kongresi'nin 1915'te Osmanlı döneminde Ermenilerin katledilmelerini soykırım olarak tanıma girişimlerinin yol açtığı sürtüşmeler, Türkiye'nin büyükelçisini Vaşington'dan geri çekmesine yol açtı.

²⁷⁶ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Jon Alterman, Center for Strategic and International Studies, 19 Kasım 2009.

²⁷⁷ "ABD'nin İran ve Suriye'yi bir türlü vuramayışının temel nedeni, Washington'ın boyunduruğundan kurtulan Ankara'nın 'güçlü konumu'dur.". *Yeni Şafak*, 16 Şubat 2010.

²⁷⁸ "Suriye siyasi açıdan büyük bir kopuş. Eskiden her şey bizim koşullarımıza göreydi. Şimdiyse Türkiye bağımsız". Kriz Grubu'na verilen mülakat, ABD-Türkiye ticaretinde etkin olan eski bir ABD diplomatı, Vaşington DC, Ekim 2009. Orta Doğu'da görevli bir Türk diplomat, AKP'nin Türkiye'nin ilişkilerinin ağırlığını bütünüyle değiştirdiğini söylüyordu. "Önceleri AB, hep kilit önemdeydi. AB yine önemli, ancak dikkatler Doğuya, Rusya'ya ve Balkanlara yönlendirilmiş durumda. ... hâlâ ABD ile aynı çizgide olsak da çok daha bağımsız". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Şubat 2010.

²⁷⁹ "Sorunumuz hakkında yüksek sesle konuşmuyorlar. Türkiye'yi provoke etmenin tehlikeli olacağını görüyorlar, ancak İsrail ile ilişkilerin gidişatından da hoşnut değiller. Ne var ki suçu sadece Türk tarafında bulmak basiretsizlik olur". Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey Türk yetkili, Vaşington DC, Kasım 2009.

²⁸⁰ "Temel soru, Türkiye'nin Avrupa'nın ekonomik ve siyasi yapısına entegre edilip edilmeyeceği değildir; daha ziyade Türkiye'nin Batı'nın savunma yapısının bir parçası olmaya devam edip edilmeyeceğidir. ... Batı, Türkiye'yi kaybediyor". David Schenker, "A NATO without Turkey", *The Wall Street Journal*, 5 Kasım 2009.

²⁸¹ "Kudüs ile Ankara arasındaki farklılıklar gitgide arttı ve Türkiye'nin Batı'yla derinleşen farklarıyla eklemlendi". Efraim Inbar, "Israeli-Turkish Tensions and Beyond", a.g.e.

²⁸² "Türk dış politikasında algılanan kayma pek çok Avrupalıyı ve Amerikalıyı iki nedenden ötürü endişelendiriyor. Birincisi, Batı'nın kaçtığı ve Türkiye'nin Suriye, İran, Sudan rejimleriyle ve Hamas'la olan artan bağları, Batının dış politika hedeflerini sekteye uğratabilir.... İkincisi, bazı gözlemciler, Türkiye'nin [doğuyla olan] daha güçlü bağlarının ... Türkiye'nin kendi içindeki endişe verici eğilimlerin dış yansımaları olduğundan şüpheleniyorlar ... [Kemalistler] İslamlaşmanın Türk siyasetine ve toplumuna sirayet ettiğini görürken daha liberal gruplar demokratik özgürlükler ve sivil hakların gerilediğini saptıyorlar". Katinka Barysch, "Can Turkey combine EU accession and regional leadership?", Centre for European Reform, Ocak 2010.

Türkiye, bu tür algılamaları daha iyi yönetmek zorunda.²⁸⁶ Kendini mitoloji tanrısı Janus'a benzetirken iki yöne de bakabilen özelliğini kastedmiş olabilir; ancak bazıları bunu övgü olmaktan çıkararak "iki yüzlü"²⁸⁷ olarak algılayabilir. ABD'li eski bir diplomat şöyle ifade ediyor: "Vaşington'da şu andan itibaren işleri çok daha zor olacak. Erdoğan kredibilitelerini kaybediyor. Üç ya da dört yıl önce on kişiye 'Türkiye'nin yönünden rahatsız mısınız?' diye sorsanız beş veya altısı evet derdi. Şimdi bu yedi ya da sekiz kişi oldu".²⁸⁸

²⁸³ "2006'da herkes beni Suriye konusunda eleştiriyordu. Amerika tarafı bunu çok uzun süre takdir etmedi. Bunun onlara kafa tutma, onları sabote etme anlamına geldiğini söylediler. Şimdi daha iyi anlıyorlar ve artık baskı altında değiliz. Türkiye'nin politikasının yararlarını artık anlıyorlar". Kriz Grubu'na verilen mülakat, üst düzey Türk yetkili, Vaşington DC, Kasım 2009.

²⁸⁴ "Türk dış politikasında zafer ve gösteriş merakı var. Vaşington'da ise Türklerin kontrol altında tutulması gerektiği anlayışı hakim". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Steven Cook, Dış İlişkiler Konseyi, Vaşington DC, Kasım 2009.

²⁸⁵ Kriz Grubu'na verilen mülakat, ABD'nin Türkiye'de görevli eski temsilcisi, İstanbul, Mart 2010.

²⁸⁶ "Akıllarda soru işaretlerinin olduğu günlere geri döndük. Oysa bunlar doğru değil, biz biliyoruz. Karşıdakilerin yanlış izlenime kapılmaması için çaba harcamamız gerekiyor. Bunların çoğu Avrupa tarafından yapıldı. Eğer biz aynısını yapıyorsak neden 'doğuya dönmekle' suçlanalım? Başkalarının da bize dönmesini, ilgi odağı olmayı umuyoruz". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Türk yetkili, Vaşington DC, Kasım 2009.

²⁸⁷ "Türkiye günümüzde hem Doğu'ya hem de Batı'ya açılan kapılar ve geçitler sunan Janus-vari bir coğrafyadır". Suat Kınıklioğlu, *Hürriyet Daily News*, 3 Aralık 2010.

²⁸⁸ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Vaşington DC, Ekim 2010.

Bazı Türk liderler ve yorumcular, Orta Doğu aktivizminin zorlu AB'ye dahil olma projesinin tamamlayıcısı değil alternatifini söylemek suretiyle Batıda duyulan endişeleri beslediler.²⁸⁹ Türkiye'nin AB'nin İran politikalarına ilişkin açıklamalarıyla uyumluluğu azaldı.²⁹⁰ Avrupa'da kimileri, Türkiye'nin AB'yle rekabet içinde olabileceğini söylüyorlar.²⁹¹ Türkiye'ye sempatisi olan AB'li yetkili, "imajla ve özle ilgili sorunlar" gördüğünü belirtiyor. "Dini bir yöneliş var... siyaset, iyi yapılanmış jeopolitik düzeni de bozabilir".²⁹² Şurası kesin ki Türkiye'nin aktivizmi, AB'nin siyaset uygulamalarını etkiliyor. Örneğin Türkiye'den son dönemde gelen destek, Suriye'nin Ekim 2009'da AB Ortaklık Anlaşmasını hiçe sayacak kadar kendini güçlü hissetmesine katkıda bulundu.²⁹³

Gene de bir çok AB'li ve ABD'li yetkili, Türkiye'nin AB reformlarını ve uyum sürecini devam ettirmesi gerektiğini vurgularken²⁹⁴ Türkiye'ye hak vermekten de geri durmuyorlar.²⁹⁵ Eninde sonunda bütün dünya, yeni ortaya çıkan güçleri dikkate alarak siyaset değişikliğine gidiyor.²⁹⁶

²⁸⁹ "Peki, Ortadoğu açılımlarında çok ileri gidersek ve 'üçüncü ülkeler'le girdiğimiz angajmanlar Avrupa Birliği müktesebatına ters düşerse ne olacak?" diye sorarsanız. Hiç merak etmeyin, o gün geldiğinde Avrupa Birliği kendini Türkiye'ye göre yeniden yapılandıracaktır". Hakan Albayrak, "Türkiye'nin Orta Doğu Açılımları ve Avrupa Birliği, *Yeni Şafak*, 27 Ocak 2010.

²⁹⁰ Türkiye, AB'nin Sudan, İran, Suriye ve Afrika ve Arap ülkeleriyle ilişkili diğer zor meselelerdeki Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası açıklamalarının yüzde 90-95'iyle uyuşuyordu, bu rakam 2009'da yüzde 80'e düştü. "Şu ana dek bu konuda mesele çıkarmadık". Kriz Grubu'na verilen mülakat, AB yetkilisi, Ankara, Şubat 2009.

²⁹¹ Suriye ile ilişkilerinde Fransa'yı hiçe saydığına dikkat çeken Türk yorumcu Soli Özel, Türkiye'nin "AB'nin hep yapmayı istediği ancak yapamadığını yaptığını" söylüyordu. Propeller Club'ta yaptığı konuşma.

²⁹² Kriz Grubu'na verilen mülakat, Ankara, Şubat 2010.

²⁹³ Kriz Grubu'na verilen mülakat, Suriyeli yetkili, Ocak 2010. AB, özellikle de Fransa Lübnan Başbakanı El Hariri suikastine karıştığı iddialarından dolayı Suriye'yi cezalandırmak amacıyla anlaşmayı uzun süre geciktirdi.

²⁹⁴ "Türkiye'nin AB'ye dair arzuları ve bölgesel güç olarak yeniden ortaya çıkması, birbirleriyle muhakkak ki uyuşamayacak denilemez. Ancak güçlü ve saygın bir oyuncu olabilmesi için Türkiye'nin güçlü Batı yönelimini sürdürmesi ve içteki modernleşmesine devam etmesi gerekiyor". Katinka Barysch, "Can Turkey combine EU accession and regional leadership?", a.g.e.

²⁹⁵ "Türkiye'nin Orta Doğu'ya farklı bir bakışı var, komşularına farklı bir bakışı var. Bunu anlamak ve buna saygı göstermek zorundayız. Batının yaklaşımını çöktirmedikleri kanısındalar, yalnızca politika şekillendirmeye çalışıyorlar. Yaptırımlara gelince, bu AB içinde dahi çetin bir konu". Kriz Grubu'na verilen mülakat, AB yetkilisi, Ankara, Şubat 2010.

²⁹⁶ "Sadece Türkiye değil, artık hepimiz Doğu'ya dönüyoruz". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Judith Kipper, Orta Doğu araştırmacısı, Vaşington DC, Kasım 2009.

Türkiye'nin aktivizminin arkasındaki ekonomik dinamikler, birçok açıdan Avrupalıların bölgeyle kurdukları yakın ticaret ilişkilerini andırıyor.²⁹⁷ Avrupa Komisyonu'nun 2009 ilerleme raporu, Türkiye'nin Arap-İsrail temaslarını "yapıcı" olarak tanımladı. İspanya dışişleri bakanı, AB içinde birçok liderin övgülerini yansıtır şekilde Türkiye'nin Orta Doğu aktivizmini, bu ülkenin Avrupa ailesinin yararlı bir üyesi olmasının nedeni olarak gösterdi.²⁹⁸ Bu yeni politikayla ilgili olarak Almanya, "Türkiye'nin bölgesinde bir istikrar unsuru olmakla kalmadığını, aynı zamanda istikrar ihraç ettiğini" belirtiyor.²⁹⁹

Başkaları da, gene aynı gerekçelerle AB'nin Türkiye'yle stratejik işbirliğini arttırmak için daha fazla çabalaması gerektiği inancında. İsveç dışişleri bakanı Carl Bildt, Türkiye'nin Sudan'ın Darfur politikalarını savunan açıklamalarının fazla ileri gittiğini söyledi, ancak Irak politikasının "çok olumlu" olduğunu kaydetti ve AB'nin Şam'la ilişkilerini geliştirmek konusunda Türkiye'yi izlediğini ve Türk liderlerin Tahran'da başka pek az aktörün sahip olduğu erişim olanağına sahip olduğunu belirtti.

Şüphe yok ki, Türkiye'nin dış politikası, Avrupa için ve Türkiye'nin AB hedefleri için bir artı değerdir... bizimkiyle büyük ölçüde benzerlik gösteriyor, fakat tam anlamıyla aynı da değil... ve bazıları için Türkiye'nin pasif bir ortak olmaktan çıkıp bugün çok daha aktif bir rol oynamasını hazzetmek kolay değil.³⁰⁰

ABD'de ve Avrupa'da zihinlerde yanıt bekleyen bir başka soru da Orta Doğu aktivizminin, Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Türkiye'nin AB sürecine ilgilerini kaybettikleri anlamına gelip gelmediğidir.³⁰¹

²⁹⁷ "Avrupalıların itiraz etmeleri için gerekçeleri yok. Orta Doğu'yla Türkiye'den çok daha fazla ilgileniyorlar. Avrupalı devletlerin bölgemizde giriştiği olmadık işlerden bazılarını görmeniz lazım". Kriz Grubu'na verilen mülakat, Arap diplomat, Ankara, Şubat 2010.

²⁹⁸ "Türkiye, Avrupa ailesinin bir parçasıdır. Onu kapıda bekletmektense içeriye almak çok daha iyi olacaktır. Türk diplomasisi Orta Doğu ve Orta Asya'da iyi bağlantılara sahiptir ve burada önemli arabulucu görevler üstlenmektedir. Türkiye ayrıca Doğu ile Batı arasında medeniyetler diyalogunda önemli bir ortaktır. ... Türkiye'deki İslami, muhafazakar rejim, kişisel özgürlüklerin, hukukun üstünlüğünün ve insan haklarının korunmasının mümkün olduğunu göstermiştir". İspanya'nın Dışişleri Bakanı Miguel Angel Moratinos, *Die Welt* gazetesinde yayınlanan açıklaması, 23 Ocak 2010.

²⁹⁹ Almanya Dışişleri Bakanı Guido Westerwelle'nin yaptığı konuşma, Ankara, 7 Ocak 2010.

³⁰⁰ Carl Bildt ile yapılan söyleşi, *Turkish Policy Quarterly*, güz 2009.

³⁰¹ Lizbon Anlaşması'nın kabul edilmesinin ardından AB'nin siyaset yapımında yaşadığı karışıklığa atıfta bulunan Başbakan Erdoğan, Mart ayında bir AB lideriyle yaptığı görüşmede

Türkiye içinde de Davutoğlu'nun, AB'yle uyumu mevcut birçok meseleden herhangi biri olarak gördüğüne inanan pek çok kişi bulunuyor.³⁰² “Son dönemde artan girişimlerini” açıklarken Davutoğlu, “Türkiye'nin dış politikasına yeni bir yön vermediğini” vurguluyor. Davutoğlu 2009'daki 93 yurt dışı ziyaretinin 47'sinin Avrupa başkentlerine gerçekleştiğini kaydetti ve yalnızca altı sayfalık bir makalede AB'yle tam entegrasyonun hâlâ Türkiye'nin başta gelen önceliği olduğunu onbeş kezden fazla yinelemek zorunda hissetti.³⁰³

Aynı tarihi paylaşıyoruz. Aynı coğrafyayı paylaşıyoruz. Aynı vizyonu paylaşıyoruz. Aynı değerleri paylaşıyoruz: demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü. Türkiye ve AB, bu çetin denizde aynı gemide bulunuyor; fakat hiç şüphe yok ki aynı yöne yani küresel barış ve istikrara doğru kürek çekiyor.³⁰⁴

V. SONUÇ

Türkiye'nin yeni Orta Doğu politikası ve liderlerinin Orta Doğu halkları gözündeki karizmatik cazibesi, onu bölgenin ve dünyanın dikkate alması gereken bir aktör haline getirdi. Türkiye'nin başlıca iki geleneksel ortağı olan ABD ve AB, bütüne bakıldığında bu yeni aktivizmi destekliyorlar ve onu bir kazanç olarak görüyorlar. Türkiye, hatırı sayılır bir ekonomik büyüme gerçekleştirdi ve Orta Doğu toplumları için ilerleme, gelenek ve demokratikleşmeyi birleştirmenin yeni ve yararlı yollarını gösteren canlı bir örnek oldu.

Ankara'nın, bölgesel ihtilaflardaki arabulucu rolünün çoğunlukla olumlu etkileri oldu. Bunlardan en dikkat çekici olanı, 2008'de Türkiye'nin ev sahipliğinde gerçekleştirilen İsrail ve Suriye arasındaki dolaylı görüşmelerdi. Türkiye, 2009'da Gazze'deki İsrail-Hamas savaşının sona erdirilmesinde ve İran'ın nükleer silah yapmaya çalıştığı şüphelerinden kaynaklanan çatışma olasılığının bertaraf edilmesinde küçük bir destekleyici rol oynadığını iddia edebilir.

Ancak, Türkiye her zaman aynı oranda başarılı olmadı. Başbakan'ın popülist ve İslamcı söylemleri ve Batı karşıtı rejimlere kişisel bir sempatisi olduğu yönündeki algı Türkiye'nin Araplararası ve Arap-İran ekseninde kendisini tarafsız bir aktör olarak ortaya koyma kapasitesini zaman zaman zayıflatmaktadır. Türkiye, mevcut durumda İsrail ve bölgedeki hasımları arasında kolaylaştırıcı bir rol oynamaya ve suçun İsrail'in Gazze'de yaptıklarından mı, İsrail'deki yeni, katı hükümetten mi yoksa Türkiye'nin Yahudi devletine karşı katılaştan tavrından mı kaynaklandığı sorusuna önyargısız bir cevap vermeye daha az yatkın.

Daha geniş anlamda Orta Doğu'da kendi zayıflıklarının farkında olan Arap hükümetleri, ilkin Türkiye'yi İran ve İsrail'e karşı bir denge unsuru olarak gayet iyi karşıladılar. Fakat Türkiye başbakanı, İsrail karşıtı söylemleriyle kendi yönetimlerini gölgede bırakıyor gibi görüldüğü, Türkiye'nin neo-Osmanlıcı, bölgesel hedefleri olabileceği yolundaki korkular arttı ve Türk liderlerin Orta Doğu aktivizmini, ülkelerinin Batılı ortakları nezdindeki prestijini arttırmak, ticareti büyütme ve iç siyasette hükümete desteği canlandırmak için kullandıklarına inandıkları için bazı Arap hükümetleri zamanla rahatsız oldular.

Türkiye, halen Orta Doğu'da ikincil önemde bir aktör konumunda. Türkiye'nin birincil aktör olduğu komşu Ermenistan ve Kıbrıs Cumhuriyeti'yle olan kilit önemdeki ihtilaflarda AKP liderleri bocaladılar ve çözüme ulaşmak için gereken tutarlılığı ve kararlılığı her zaman göstermediler. Nihayetinde Ermeni ve Kıbrıs sorunlarında dönüm noktası niteliğindeki gelişmeler,

AB'nin Türkiye'ye yararını açıkça sorguladı. Kriz Grubu'na verilen mülakat, Avrupalı diplomat, Mart 2010.

³⁰²“Davutoğlu, AB süreciyle çok fazla ilgilenmiyor veya bu konuda endişe duymuyor”. Kriz Grubu'na verilen mülakat, Hasan Kanbolat, Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM) başkanı, Ankara, 10 Şubat 2010.

³⁰³ Ahmet Davutoğlu, “Turkish Foreign Policy and the EU in 2010”, *Turkish Policy Quarterly*, Güz 2009.

³⁰⁴ A.g.e.

Türkiye'nin geleceğine Orta Doğu'daki ufak ilerlemelerden daha fazla katkıda bulunacaktır.

Gene de Türkiye, bölgedeki aktivizmini ve yumuşak gücünü on yılı aşkın bir süredir inşa ediyor ve halen genişletiyor. Yeni kuşak iş adamları, diplomatlar ve televizyon yıldızları, bölgede derin ve kalıcı bağlantılar kuruyorlar. Bu durum, özellikle Suriye, Irak ve bilhassa da Irak Kürdistan'ı için geçerli. Aslında Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun coğrafi ve tarihi stratejik derinlik argümanını doğrularcasına buraları, eski Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Doğu'da en güçlü olduğu yerlerdi.

Türkiye'nin bölgedeki alt yapıların ve ekonomilerin entegrasyonu ile ilk dönem AB bütünleşmesi örneğini Orta Doğu'ya taşıması vaadi halen gündemde. Bu tür köprülerin inşasına samimiyetle başlandı. Bir merkez olarak İstanbul'a olan tartışma götürmez çekim, Türkiye'nin bölge için ne kadar önemli olduğunu gösteriyor.

Türkiye, yeni kazandığı özgüvenin aşırı güvene dönüşmesine izin vermediği, Batı'daki başarısının onu Doğu'da ve Doğu'daki başarısının onu Batı'da cazip kıldığını unutmadığı ve bölgede uyumluluğun güçsüzlük demek olmadığını bildiği sürece ülkenin bölgesel barışı ve güvenliği geliştirmedeki nüfuzu ve becerisi artmaya devam edecek. AB'yle ticari entegrasyon ve siyasi uyumlulaşma nasıl Türkiye'deki reform sürecinde çok değerli bir lokomotif olmuşsa Türkiye'nin Orta Doğu pazarlarındaki ve toplumları nezdindeki başarısı da olumlu bir dinamik haline geldi. Kısacası bazılarının ileri sürdüğü gibi Türkiye Batı'dan uzaklaşmıyor. Aksine daha fazla modernleşen ve uluslararasılaşan bir Türkiye, artık Orta Doğu'daki yeni zorlukları göğüsleyecek kadar kendini güçlü ve güvende hissediyor.

İstanbul/Brüksel, 7 Nisan 2010

EK A

TÜRKİYE HARİTASI

